

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XIII, vol. 29

Број 2/2017.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)
Број 2/2017 год. XIII vol. 29 стр. 1-152

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске
државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Милош Кнежевић

Миломир Степић

Зоран Петровић-Пироћанац

Живојин Ђурић

Љубомир Кљакић

Секретари:

Вишња Станчић, Стефан Милошевић

Савет часописа:

Зоран Милошевић, Радослав Гађиновић, Ђуро Бодрожић, Живојин
Ђурић, Момчило Суботић, Славенко Терзић, Борис Милосављевић.

Милош Ковић, Миша Ђурковић, М. М. Лобанов

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа:

eselogе d.o.o.

Тираж: 300 примерака

САДРЖАЈ

ИЗ СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ

Ђуро Бодрожич

НАЦИОНАЛНИ МОТИВИ
У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 11-30

Саша Марковић, Милош Савин

ПРОСВЕТИТЕЉСКО УПОРИШТЕ
НАЦИОНАЛНОГ РОМАНТИЗМА
УЈЕДИЊЕНЕ ОМЛАДИНЕ СРПСКЕ 31-48

УНУТРАШЊА И СПОЉНА ПОЛИТИКА

Александра Јерков

НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ И РЕФОРМА
ИЗБОРНОГ СИСТЕМА СРБИЈЕ
- НЕУСПЕЛИ ПОКУШАЈ 51-68

Миша Стојадиновић

САНКЦИЈЕ КАО ИНТРУМЕНТ
СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ САД: СЛУЧАЈ РУСИЈЕ.... 69-84

ИСТОРИЈА ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

Илија Кајетез, Срђан Старчевић

БЕРКОВ ДОПРИНОС ТЕОРИЈИ ПРАВЕДНОГ
РАТА И РАЗУМЕВАЊУ ПРОБЛЕМА
ЛЕГИТИМНОСТИ ВОЈНИХ РЕЖИМА 87-105

СТРАНИ АУТОРИ*В. Ф. Блохин*

СПОЉНОПОЛИТИЧКИ ПРОБЛЕМИ СЕДАМДЕСЕТИХ И ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА ПРЕМА ТУМАЧЕЊУ РУСКЕ ШТАМПЕ (ПРЕДМЕТИ ДИСКУСИЈЕ)	109-126
---	---------

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ*Момчило Суботић*

О ДЕЛУ МИЛОША КНЕЖЕВИЋА.....	129-136
------------------------------	---------

Драган Петровић

СРПСКА ДРЖАВОТВОРНА МИСАО.....	137-142
--------------------------------	---------

Јово Бајић

ЛУЖИЧКОСРПСКО ПИТАЊЕ И ЧЕХОСЛОВАЧКА 1945-1948.....	143-146
---	---------

CONTENTS

FROM SERBIAN POLITICAL HISTORY

Djuro Bodrozic

NATIONAL MOTIVES
IN THE OLD SERBIAN LITERATURE..... 11-30

Sasa Markovic, Milos Savin

THE ENLIGHTENMENT; THE MAINSTAY
OF THE NATIONAL ROMANTICISM
OF THE UNITED SERBIAN YOUTH..... 31-48

DOMESTIC AND FOREIGN POLICY

Aleksandra Jerkov

NATIONAL MINORITIES AND THE REFORM
OF THE ELECTORAL SYSTEM IN SERBIA
– A FAILED ATTEMPT..... 51-68

Misa Stojadinovic

SANCTIONS AS THE INSTRUMENT
OF FOREIGN POLICY OF THE USA:
THE CASE OF RUSSIA 69-84

HISTORY OF POLITICAL IDEAS

Ilija Kajtez, Srdjan Starcevic

BURKE'S CONTRIBUTION TO THE THEORY
OF JUST WAR AND UNDERSTANDING
THE PROBLEM OF LEGITIMIZATION
OF MILITARY REGIME 87-105

FOREIGN AUTHORS*V. F. Blohin*

FOREIGN POLICY PROBLEMS IN 1870-1880s IN THE INTERPRETATION OF RUSSIAN PRESS (SUBJECTS OF DISCUSSION)	109-126
---	---------

REVIEWS*Momcilo Subotic*

ON THE OPUS OF MILOS KNEZEVIC.....	129-136
------------------------------------	---------

Dragan Petrovic

SERBIAN THOUGHT ON THE STATEHOOD.....	137-142
---------------------------------------	---------

Jovo Bajic

THE SORBIAN ISSUE AND CZECHOSLOVAKIA 1945-1948.....	143-146
--	---------

Уважене колегинице и колеге,

Недовољно протумачени карактер савременог историјског раздобља упућује делатнике из различитих домена друштвених наука на промишљање актуелних друштвених стања и ближих и даљих развојних перспектива. Комплексни унутрашњи односи и спољни положај Србије у балканском региону, на европском континенту и у свету побућују на сталне научне интерпретације и критичка сагледавања. Променама односа снага међународном контексту, као и завршним процесима посткомунистичке транзиције, прилази се са разних теоријских и практичних тачака гледишта.

У глобализацијским токовима приметне се тежње преобликовања досадашњих становишта о националном и територијаланом интегритету, суверенитету, идентитету и многим другим политичким феноменима који су артикулисани у последња два века. На недоумице са којима се суочава савремени свет се у атмосфери теоријског плурализма пружају одиста различити, мање или више, уверљиви одговори.

Часопис Национални интерес – који је успешно ушао у другу деценију излажења – настоји да у широком проблемском, тематском и ауторском приступу удовољи потребама што опсежнијег и бољег научног разумевања савремене ситуације у којој се налази Србија, српски народ у целини, као и земље и народи из постјугословенског „блиског окружења“.

У заједничком редакцијом и ауторском напору сведоче досада изашли бројеви часописа.

* * *

Имајућу у виду Ваш досадашњи научни рад, постигнуте резултате у области друштвене науке којим се бавите, позивамо Вас на сарадњу на широком плану политиколошких и других сродних интерпретација. У том погледу предоча-

вамо могућност да се укључите у часописну продукцију на следећим проблемским и тематским пољима:

- Унутрашњи друштвени, културни и политички дијалог
- Дијалог о садашњости и будућности Косова и Метохије
- Положај Срба у постјугословенском региону
- Појава и појам српског националног интереса
- Смисао декларације о националном питању
- Промене у политичком систему, уставна реформа
- Геополитички положај Србије
- Спољна политика, изазови евроинтеграција
- Проблеми унутрашње и регионалне безбедности
- Демополитика, мигрантска криза
- Досадашњи резултати транзиције, промене социјалне структуре
- Геоекономска перспектива Србије, итд.

* * *

Позив на сарадњу укључује и могућност научне обраде и многих других тема изван предложеног тематског оквира на претежно политиколошки начин. Подразумевани услов научне комуникације је друштвена релевантност постављене теме, јасно примењена метода, коректно коришћење постојећих научних извора, као и опште прихваћени академски стандарди у композицији и оформљењу текста.

Начин комуникације са редакцијом часописа је путем телефона 011/ 303-93-80 и електронске адресе: redakcija@nacionalniinteres.rs

У очекивању Ваше спремности за наставак сарадње са часописом Национални интерес, примите колегијалне поздраве.

Са поштовањем
Милош Кнежевић, главни уредник

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ИЗ СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ

Ђуро Бодрожич

НАЦИОНАЛНИ МОТИВИ
У СТАРОЈ СРПскоЈ КЊИЖЕВНОСТИ..... 11-30

Саша Марковић, Милош Савин

ПРОСВЕТИТЕЉСКО УПОРИШТЕ
НАЦИОНАЛНОГ РОМАНТИЗМА
УЈЕДИЊЕНЕ ОМЛАДИНЕ СРПСКЕ..... 31-48

Ђуро Бодрожич*Институт за политичке студије, Београд***НАЦИОНАЛНИ МОТИВИ У СТАРОЈ
СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ***

Сажетак

У раду указујемо да је стара српска књижевност, иако сакралног карактера, писана од свештених лица, садржавала не само есхатолошке већ и историјско-политичке теме. Судбина српске државе, цркве и народа стална је тема старих српских записа. Стара српска књижевност настала је у оквиру византијских културних традиција, на српскословенском језику. То је разлог да се обрати пажња и укаже на битна својства византијске културе, њену везу за хеленским наслеђем, као и на карактеристике писма на којем је та књижевност настала.

Кључне речи: стара српска књижевност, хагиографија, Византија, антика, Срби, српскословенски језик, национална историја.

Стара српска књижевност дуго је била запостављена. О њој се доста учило, школски програми су јој поклањали дужну пажњу, али је доживљавана као део мртве филологије, никако као нешто што би утицало на текуће књижевно стваралаштво. Томе је, свакако, допринео и став Јована Скерлића који је декласирао нашу стару књижевност држећи да пре нове књижевности код нас није ни било праве литературе,

* Рад је настао у оквиру научног пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

већ само писмености. И Вук је за ову књижевност рекао да је „тобож српска“. Дуго времена се држало да класичне поезије у нашем средњем веку нема, и више од тога – „да у средњовековној српској књижевности нема никакве поезије“. До таквих представа дошло се стога што је стара српска књижевност посматрана кроз категорије својствене поетици новог доба.¹

Наше старо књижевно наслеђе је занемаривано и омаловажавано. Оновремени текстови су уподобљавани савременом тренутку тако што су преименовани и прекрштавани: „житија су постала ‘биографије’, религиозне повести ‘романи’, тропари – ‘строфе’, а свему што се није могло ни на који начин уклопити у такве књижевноисторијске схеме порицана је чак и сама књижевна природа, или макар одређени елементи књижевног дела“.² Употребљаван је појам *писмености*, врло широк, неодређен и растегљив, под који се, зарад неспособности да јој се да књижевно и естетско одређење, подводила средњовековна литература.³ Дуго времена требало је чекати да се учини напор у смеру „дешифровања његовог сопственог система: најпре у аутономном смислу, дакле онако како се он разумевао, доживљавао и остваривао унутар саме епохе, а онда у транспозицији, у преносу и преводу на језик наше епохе, епохе истраживача.“⁴ То је једини начин за узајамно историјско општење између различитих историјских епоха, али ће историјско вредновање и тада бити условно. Без таквог приступа, преношењем наших значења и судова на једно далеко време, ризикујемо велике неспоразуме и крупне заблуде. Тако, примера ради, када се за Светог Саву каже да је „први српски просветитељ“, то се чини с пуним правом и са пуно разлога, али просвећеност коју он носи треба разумети другачије од садржине појма просвећености која се везује за просветитељство с краја XVII века и кроз XVIII век; као што се ни појмови из епохе просветитељства не могу примењивати на стварност средњег века уколико се жели избећи једностраност која нас води једноставним шема-

1 Димитрије Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1997, стр. 5.

2 Исто, стр. 6.

3 Исто.

4 Исто, стр. 90.

ма: светло – тама, знање – незнање, разум – догма. Те схеме јесу једноставне и јасне, али када се уђе у сам свет средњо-вековља, кад се оно стане посматрати из самог себе, види се да су те схеме и опозиције промашаји и неопрезна залетања.⁵

Тек у времену модерне, већма него раније – где су афинитет према старом књижевном наслеђу показивали песници модернистичке оријентације попут Растка Петровића, Станислава Винавера, Милоша Црњанског и, особито, Момчила Настасијевића – учињен је корак у правцу потпунијег разумевања и, поменутог дешифровања; настаје заокрет и међу књижевним критичарима и историчарима што ствара „свест и о народној поезији и о старој књижевности као о живој традицији, која се на разне начине рефлектује у текућем књижевном стварању“.⁶

Стара српска књижевност настала је и развила се у оквиру византијске православне цивилизације. Примајући писменост од Византије, српски народ је примио и идеолошке ставове о књизи својствене византијском свету, који је писменошћу, познавањем азбуке и познавањем технике писања и читања, био далеко испред Западне Европе. Стоји као чињеница да је Србија средњег века имала писмене и учене људе који су владали грчким и латинским језиком, били упознати с достигнућима византијске и европске школе, упућени у слободне науке (њих седам *artes liberales* – граматику, реторику и дијалектику, астрономију, геометрију, аритметику и теорију музике).⁷ Упознавање духа и значења наше средњовековне просвећености, њезине идејне суштине и особене феноменологије, јесте пут ка спознаји смисла наше историје.

Одлучујући чиниоци који чине услов и суштину настанка и постојања старе српске књижевности јесу: православна вера, духовни утицај Византије и српскословенски језик.⁸

5 Исто, стр. 90, 91.

6 Јован Деретић, *Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње*, Српска књижевна задруга, Београд, 1996, стр. 79.

7 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 34, 35.

8 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, Филип Вишњић, Београд, 1994, стр. 8.

ВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ

Византија је била творац аутентичне хришћанске културе, сасвим другачије од оне која се развијала на римокатоличком Западу. Народи који су се нашли у њеном цивилизацијском кругу обликовали су своју духовност у складу с византијским традицијама. Такав случај је и са српским народом, што се најбоље огледа у старој српској књижевности. Византијски утицај на српску средњовековну књижевност иде дотле да се с пуно разлога може рећи како „она представља сумарно казано византијску књижевност у маломе“.⁹

Сталне борбе с Византијом нису запречавале византијски утицај у Србији, јер „снага утицаја не опредељује се пријатељством, већ интензивношћу и сталношћу односа“.¹⁰ Озрачју Византије, нарочито у оним земљама које су биле дуже време под византијском влашћу, било је немогуће одолети. Македонија, јер се најтрајније налазила под влашћу Византије, била је главно средиште из ког се ширио византијски културни и политички утицај на друге јужнословенске земље. Остале земље само су признавале врховна права Византије, а живе под домаћим кнезовима.¹¹ Иако Србија никад није улазила у састав Византијског царства, никад није била византијска провинција, а од XI века је и центар отпора против византијске власти, њен средњовековни развитак у тесној је вези с Византијом. Немања, упорни борац против Византије, био је изразит пример човека византијске културе. И сам се сматрао припадником славне византијске традиције, о чему он говори на почетку своје Хиландарске повеље.¹² Византијску културу, њене идеале и стремљења, баштинили су и његови синови, не само Сава, а после и остали Немањићи. Византијски утицај не треба везивати искључиво уз географску компоненту, јер је византијски утицај био снажно изражен и у географски удаљеној Русији, Кијевској и Московској. Томе је највише допринела црква. Ширењем утицаја византијске цркве ширио се утицај целокупне визан-

9 Павле Поповић, *Преглед српске књижевности*, Геца Кон, Београд, 1921, стр. 8.

10 Георгије Острогорски, *Византија и Словени*, Просвета, Београд, 1970, стр. 17.

11 Исто, стр. 19.

12 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 17.

тијске културе.¹³ Иако то невољно признају, византијски утицаји присутни су и на Западу. Из форми византијског наслеђа израстао је романски стил који је на чисто византијску основу додао украсе и орнаменте. „Византија нам је дала можда најбољу архитектуру, или бар најбољу унутрашњу архитектуру коју знамо; имам у виду пропорције, равне зидне украсе, а не сваковрсна испупчења, исчворења и округласте избочине.“¹⁴

Историја византијског друштва несхватљива је без повезивања са античким временима, древним хеленским наслеђем. „У Византији се никада није ни прекидала јака струја хеленске уметности, философије и књижевности. Док је западна култура неколико векова чекала доба откривања антике, Византинци су на основама хеленске књижевне праксе усавршавали сопствени израз.“¹⁵

Традиција православља интегрисала је у себи хеленско наслеђе. На врелима старе хеленске књижевности и културе напајали су се и стицали широка знања и црквени оци, који су прошли добре хеленске школе. „Снажно хеленско наслеђе у споју и сукобу са јудејством и хришћанством, на Истоку су упознали учени црквени оци из Кападокије – Василије Велики, Григорије Богослов и Григорије Ниски. Тројица Кападокијана су стекли одлично хеленско образовање, које ће им бити чврст ослонац управо у борби против хеленско-многобожачких лутања.“¹⁶

Историја византијског друштва, духовна и политичка, неразлучиво је повезана с античким наслеђем, тако да се хиљадугодишња повест Византије не може ни разумети ни културноисторијски сагледати ако се византијско друштво не сагледа као друштво позне антике. „Хеленско наслеђе својом сталном присутношћу утицало је на схватање лепог и других основних естетичких погледа у византијском духовном свету. Византијска књижевност у целини била је осмишљена хеленством, те се и млада српска литература нашла пред изворима духа античког наслеђа.“¹⁷ Читајући дела црквених отаца, српски читаоци су се могли упознати са схватањима

13 Георгије Острогорски, *Византија и Словени*, нав. дело, стр. 18, 19.

14 Езра Паунд, *Како да читамо*, Интелекта, Ваљево, 1999, стр. 111.

15 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 253.

16 *Исто*, стр. 257.

17 *Исто*, стр. 319.

старих хеленских мислилаца. У средњовековној Србији, примера ради, били су добро познати списи Јована Дамаскина, у чијем делу је највише трага оставио Аристотел. Веће занимање за Дамаскинове списе почело је у време Светога Саве.¹⁸

У Константиновом Житију деспота Стефана Лазаревића наћи ћемо бројне славне личности антике, јунаке и писце. На страницама Константиновог дела срећу се имена Хомера, Платона, Аристотела, Креза, Темистокла, Ксеркса, Александра Великог, Дарија и других знаменитих личности из античког света.

И у средњовековном српском живопису нашло се места и за славне хеленске мислиоце. Управо у Милутиново време, кад је било најживље интересовање за антику, налазимо најстарије ликовне представе старих хеленских философа. У спољној припрати Богородице Љевишке насликани су, са отвореним свицима у рукама, један понад другог „Јелин Платон“ и „Јелин Плутарх“. Изрека на Плутарховом свитку припада средњовековном зборнику изрека античких и црквених мислилаца. Подсећа на једну изреку у Константиновом Житију деспота Стефана Лазаревића.¹⁹ У Љубостињи, један век касније, у јужној певници храма, у склопу сцене Христових чуда, насликано је Сократово попрсеје.²⁰

Античка традиција ушла је у саме основе српског живописа, нарочито у време краља Милутина. Тамо затичемо и многе сујеверице хеленског света које су се пренеле у Византију, а одатле и у Србију (представа орла у лету са змијом у кљуну на живопису дечанског олтара и др.), античка Моира, суђаја, која испреда нит живота, јавља се као персонификација у сцени Богородичиног рођења (Градац, Доња Каменица). Персонификација земље и пустиње у Божићној химни Јована Дамаскина приказују се као младе девојке (Жича, Раваница). У живопису се запажају и појединости својствене античкој материјалној култури (посуђе, одећа, накит). Из антике су продрла и уобичајила се извесна декоративна решења

18 Исто, стр. 288, 289.

19 Дејан Медаковић, „Претставе античких философа и сивила у живопису Богородице Љевишке“, *Зборник радова Српске академије наука LXV*, Византолошки институт САНУ, Београд 1960, стр. 43–57.

20 С. Ђурић, „Представе Сократа у Љубостињи“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, Нови Сад, бр. 13/1977, стр. 199–204.

код живописа, као што су медаљони са попрсјима Христа, Богородице, светих мученика и пророка.²¹

СРПСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

Света браћа Кирил и Методије, родом Грци, послани су међу Словене да шире хришћанску веру и да том народу дају сопствену народну цркву, са службом на народном језику, своју литургију. Тиме није само створена могућност да он ту службу разуме, већ и много више. „То значи укључити један народ у Цркву, омогућити му да јој се приопшти, да комуницира, да партиципира, да заједничари, да се причешћује у заједници Тела Христовог, са свим осталим народима, на свој живи, лични и непоновљиви начин.“²² Дати једном народу службу божју на његовом језику значи учинити га словесним у литургијском смислу. Створивши словенско писмо, омогућивши развитак словенске писмености и културе, мисија солунске браће отворила је нову еру у духовном животу многих словенских народа.²³

Иза Ћирила није остало некакво конкретно књижевно дело, већ је на његовом раду и учењу заснована једна целокупна књижевност. „У његовом учењу сјединила се хришћанска мисао о спасењу људског рода с хеленском философском мудрошћу. Те највише духовне тековине прошлости он је улио у темеље књижевности коју је створио.“²⁴ Пет векова касније Константин Философ говори о Ћирилу као творцу словенске књиге и заједничком почетку словенске писмености: „Тако се словенска књига сачини“, и додаје: „Зато је књижевници не називају ни бугарском ни српском, него словенском...“²⁵ Стара српска књижевност је у блиској вези с бугарском и руском. Ове три књижевности представљају главну литературу нас-

21 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 282.

22 Атанасије Јевтић, *Свети Сава и косовски завет*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 14, 15.

23 Георгије Острогорски, *Византија и Словени*, нав. дело, стр. 59.

24 Јован Деретић, *Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње*, нав. дело, стр. 104.

25 Константин Философ, *Повест о писменима, Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, 11, Београд, 1989, стр. 54.

талу у оквиру црквенословенске језичке заједнице. Све их карактерише осећај словенског идентитета, језичке и књижевне узајамности, свест о заједничком изходишту њихове писмености настале радом Свете браће и њихових ученика.

Најстарији записи јасно указују на изразиту свест о словенском јединству, па се не говори о словенским језицима и словенским народима – каже се: словенски језик и словенски народ. „Тако у првим временима, док се још нису појавила разграничавања према националним редакцијама, словенски нема уско, већ шире, новозаветно значење. У најстаријим делима на старословенском читамо како се истим језиком служе Словени у области Солуна, Моравске, Паноније, Бугарске или Македоније. Све је то хришћански народ Божији који се не одређује било којим обласним говором, већ новозаветном поруком јединства. Зато је словенски – језик једног словенског народа, Солунска браћа су словенски апостоли и учитељи, Климент Охридски је епископ словенски и сл.“²⁶ Јако словенско осећање присутно је и у најстаријим српским записима и рукописима, као и код Бугара и Руса.²⁷

Тешкоћи етничке диференцијације доприноси и то што су они при појави на историјској позорници и од околних народа третирани као један народ. Такво схватање одржало се током читавог средњег века. Византинци су све словенске државе у унутрашњости Балкана називали „Склавиније“ (Словеније).²⁸ Истим именом називали су их и Латини. Бројни примери показују да су тим именом и сами себе називали. Тим именом назван је и језик којим су Ћирило и Методије почели састављати књиге за потребе тог народа. Постојаност тог имена указује осећај припадности словенској заједници током читавог средњег века, па и надаље до формирања модерних словенских нација. То нарочито важи за оне словенске области у којима нису формиране јаче државе које би оставиле трага у колективном памћењу, па је општесловенско осећање остало преовлађујуће.

Језик Ћирила и Методија сачињен је тако да послужи преносу верских, јеванђелских порука ради християнизаци-

26 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 158.

27 Исто, стр. 158, 159.

28 Константин Јиречек, *Историја Срба*, Научна књига, Београд, 1952, стр. 63, 64.

ције словенских народа, па и српског. Намена је одредила структуру, синтаксу и лексику тог језика. То није био језик свакидашњег општења, пословних и профаних односа међу људима, ни у солунској и македонској области где је настао. Његове особине нису имале својства ни етничке средине где је настао, тим пре ће бити удаљенији од осталих живих словенских језика. „Без обзира на све сродности и далеке разумљивости, које су у средњем веку, можда и због трајног педагошког двојства самога старословенскога језика биле више изражене, то није био језик српског народа, али јесте био, и све до XVII века остао, језик српске књижевности.“ Због тога је диглосија нешто што представља битну одредницу српске језичке ситуације у средњем веку; употребљавају се два језика: старословенски у књижевности и српски у народном говору.²⁹

Павле Ивић је одредио средњовековну српску диглосију: „Диглосија значи употребу двају језичких типова у истој друштвеној заједници, уз функционалну диференцијацију тих типова. Функцију ‘вишег стила’, онога који сачињава властелинство цркве и учености, обављао је српскословенски језик, док је народни језик функционисао као ‘нижи стил’, прикладан за писање о стварима из свакодневног живота. То што су се оба система изражавања тако лако комбиновала и мешала, често суседујући у истом тексту, понекад и у границама исте реченице, знак је да се они нису осећали као два различита језика, него као два начина изражавања у оквиру истог језика. Гласовна и граматичка блискост тадашњег народног језика српскословенском омогућавала је такав однос према том језичком варирању у текстовима.“³⁰

Било би за очекивати да дође до поларизовања ова два вида културе, старог и новог. На то су упућивала и нека упоредна искуства, где хришћанска култура подржана феудалним поретком уништава усмену културу, или је, у најмању руку, маргинализује. Такве ствари догађале су се оним народима код којих је, примећује Радмила Маринковић, та нова „култура негована на народу страним језицима и кад

29 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, нав. дело, стр. 50.

30 Павле Ивић, „О језику у списима Светога Саве“, у зборнику: *Међународни научни скуп Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање* (приредио: Војислав Ђурић), САНУ, Београд, 1979, стр. 169.

је феудални господарски друштвени слој био туђински. Код Срба је, међутим, створен културни модел са два потпуно равноправна вида, писменим и усменим.³¹ Старо словенско наслеђе је очувано. „Старословенски није народни српски језик, али није ни туђ – на пример грчки или латински, него свој у условном смислу речи, свој идеални језик заједничких корена са другим словенским народима, у који је преточена реч свете књиге и свете књижевности.“³² Иако различитог порекла и традиције, ови културни системи, у немогућности да појединачно задовоље културне потребе, почињу да се допуњују и прожимају. Тако се догађало да су у повељама и законцима уводи и закључни делови, који имају начелни и свечани карактер, писани српскословенским, а централни делови, који садрже законске одредбе или регулишу економске односе, писани су народним језиком, изразом усмене поетике и обичајног права. „Однос између усмене и писане књижевности“ – резимира Радмила Маринковић – „био је у српском средњем веку веома продуктиван. Својом домаћом тематиком писана књижевност ће поћи за усменом: писаће о држави, о питањима власти, о ратовањима за слободу, о владарима. Створиће једно епско виђење владара-светаца и стварати на тај начин историју. У усменом поетском систему морало је бити изграђено виђење прошлости кроз епске ликове народних вођа, морала је бити створена једна поетизована историја кад је такав однос остварен и у писаној продукцији. Свети Сава започиње серију српских биографија причајући о своме оцу Немањи као о оцу народа и сликајући један скоро патријархалан однос између владара и поданика. Оригинална српска књижевност потом ће се бавити само описивањем живота славних људи српског народа, њима ће бити даровани светитељски венци и они ће постати узори моралног живљења, чега у тој мери и у тако систематичној доследности нема код других народа.“³³

31 Радмила Маринковић, *Светородна господа српска*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2007, стр. 8, 9.

32 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, нав. дело, стр. 51.

33 Радмила Маринковић, *Светородна господа српска*, нав. дело, стр. 10, 11.

КОНСТИТУИСАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ

Старословенски језички израз опремљен је не само појмовима вишег апстрактног израза него и за пренос целокупног хришћанског културног наслеђа. Словенски језик, у самом грађењу, прилагођен је грчком структурално и формално ради њихове комуникације. Превођење са грчког на старословенски није представљало оно што се данас разуме под тим именом – „језичка транспозиција и рационализација једног туђег, неразумљивог текста; то је био начин успостављања комуникације са грчким језиком, и то са грчким коине-језиком *Светог писма* и црквених отаца, са језиком христијанизоване културе, не са текућим, народним, вулгарногрчким, не са димотиком. Колико год се, дакле, старословенски може и мора видети у функцији приближавања Речи словенском народу (Проглас светог јеванђеља, Константина Преславског), он се мора гледати и у обрнутој функцији: као вид приближавања Словена изворима културе и духовности хришћанског света, као њихово везивање за систем комуникација којим је кружио одређени духовни садржај вишег реда и највиших амбиција.³⁴ Тиме је старословенски језик постао језик-посредник, укључивши се у породицу језика, какав је био сам грчки, затим латински, а потом и неки други сакрални или сличним начином сакрализоване језици попут старожеврејског, коптског, јерменског, готског. По мишљењу Димитрија Богдановића „то је по свој прилици и главна идеја тог језика, суштина његове мисије³⁵ и мисије Солунске браће.

Превођење с грчког на српскословенски отварало је пут грчкој лексици, јер су, по природи ствари, у српскословенски ушле многе грчке речи и појмови. Српски животописци користе грчке речи за називе предмета и ствари у области материјалног света – накит, мириси, растиње и сл. преузимају се називи за духовна и световна звања и занимања, користе се и грчке речи богослужбеног карактера. „Речник грчких речи у српскословенском није великог обима. Пре-

34 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, нав. дело, стр. 51, 52.

35 Исто, стр. 51.

ма Максу Фасмеру, на пример, у српским житијима се јавља око сто четрдесет речи, међу којима готово и нема глагола (хиротонисати).³⁶

Грчке речи, коришћене код превођења, „нису биле једина могућност избора. Велики број назива имао је одговарајуће српскословенске вредности – евергетида: благодетељница; харизма: благодат, благодет; хиротонисати: рукоположити; хрисовољ: златопечатана повеља; изографисати: живописати; јексод: исход; јереј: свештеник; јеромонах: свештеноинок; јеванђелист: благовестник; киновија: општежитељство; монах: инок; одигитрија: путеводитељница; омоусија: јединосуштаство; пирг: стлп; сихастарија: млчалница; сихаст: млчалник; сотона: враг и др.“³⁷

„До примања хришћанства Срби су, као и остали Словени, имали јединствену културу дуге традиције и снаге, која је потицала из једнакости и сличности са бројним словенским племенима. Постојао је само један језик и само један поетски систем којим су усмено изражаване све потребе племенског живота.“³⁸ Сусрет с хришћанском културом упознаће их са сасвим различитим поетским системом, који се развијао на другачијим основама и традицијама, на језику који се сматрао светим. Продирање хришћанске културе означило крај јединствености културног система и настанак самосвојног културног типа у који су уклопљени стари, традицијски усмени и нови, хришћански вид. Нова хришћанска култура изграђивана је на старословенском језику. Иако је то био језик који су сви Словени могли разумети, њихови језици су се већ увелико диференцирали да су редакције тог језика биле неминовне. „Била је потребна велика морална снага и развијена свест о праву народа да би настала акција која је довела до српске редакције старословенског језика, то јест до српскословенског језика. Ова акција изведена је пре постојања самосталне и јединствене српске државе и цркве, само из културних потреба, и утолико је њен значај већи.“³⁹ Српска редакција старословенског језика значила је његово посрбљавање, између осталог и путем лексике. Услед продо-

36 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 233.

37 Исто, стр. 234.

38 Радмила Маринковић, *Светородна господа српска*, нав. дело, стр. 7.

39 Исто, стр. 8.

ра изворне српске речи и њеног учешћа у творби сложеница, српска редакција осећала се у средњем веку као своја, као свој језик, битно различит од других словенских редакција да је било потребно и превођење с једне редакције на другу.⁴⁰

У оквиру расправе о просторном изворишту српске редакције старословенског језика, Александар Белић је био мишљења да је то учињено у Зети, па се одатле проширила на Хум и Рашку. Таква тврдња оспоравана је политичким и културноисторијским разлозима. Петар Ђорђевић, говорећи о разлозима који су током XII века довели до формирања српске редакције старословенског језика, то оспорава указујући на прилике у Зети које су биле крајње неповољне за такву редакцију. „Мало је вероватно“ – вели он – „да је словенске писмености у већем обиму било тада у приморским областима у којима је владао не само западни обред већ и латински богослужбени језик.“⁴¹

Најстарија ћирилска књига српске редакције је јеванђеље захумског кнеза Мирослава, брата Стефана Немање. Написано на пергаменту, лепим и крупним словима тзв. уставне ћирилице, украшено стилизованим иницијалима и минијатурама у боји и злату, *Мирослављево јеванђеље* је не само најстарија него и најлепша српска књига средњег века. Њене језичке особине указују да је српска редакција старословенског језика добила свој завршни облик.

Стари српски књижевни језик прелазео је границе српске средњовековне државе, а после њене пропасти и оквира распрострања српске цркве.⁴² Сресћемо га и као дипломатски језик на турском двору, на којем воде преписку Турска, Угарска, Молдавија, Албанија, Дубровник, Млетачка република, Влашка и Русија.⁴³

40 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, нав. дело, стр. 52, 53.

41 Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1971, стр. 63.

42 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 134.

43 Исто, стр. 136, 137.

ИСТОРИЈСКО-ПОЛИТИЧКЕ И НАЦИОНАЛНЕ ТЕМЕ

Немањићка држава доноси и нову епоху у историји српске књижевности. Књижевност се осамостаљује, на основама старословенског наслеђа, настају дела на нове, српске теме. Књижевност је у функцији државне и црквене самосталности, израз те самосталности, доказ зрелости и оправданости самосталне политичке егзистенције, али и укључености у духовну екумену хришћанске цивилизације „преко својих људи“, којима сам народ партиципира у једној вишој духовној заједници. Главни књижевни мотив је изградња сопствених српских православних култова. Такву традицију започиње Свети Сава, несумњиви зачетник осамостаљивања српске књижевности.

Културни живот и књижевно стваралаштво српског средњег века у најтешњој је вези са успоном државе Немањића и њеном судбином. „Имајући своју националну државу, своју цркву, своју азбуку и свој језик, ми смо врло рано створили и своју књижевност. Ако су се много преводиле црквене књиге и прерађивали туђи романи и приче, нису мало рађени и оригинални списи – животописи српских краљева и архиепископа, службе и похвале Србима светитељима, родослови српских владарских кућа, летописи националних и светских догађаја, законици, повеље, тестаменти, писма.“⁴⁴

Средњовековна књижевност, формом и садржином, била је духовна, религиозна. Њени творци, с малим изузетцима, била су црквена лица, калуђери. Наши средњовековни писци нису справљали грађу на основу које ће будући историчари реконструисати њихово време, већ дају списе који ће доприносити духовном уздизању и моралном усавршавању њихових савременика, тако што ће их очаравати, поучавати и забављати, храбрити, изазивати у њима мисли о животу и о смрти и будити осећања о човеку и свету“. Форма, стил и интонација, прилагођени су ондашњем човеку и његовим религиозним потребама, као и укупној атмосфери средњовековног друштва. За нашег средњовековног човека то нису

44 Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд, 1990, стр. 36.

биле ни шупље реторске амплификације ни празна и излишна морално-религиозна разматрања, како ће то видети неки каснији истраживачи. А да се не би упало у такву замку, потребно је познавати идеје ондашњег човека, његове заносе, његове појмове о Богу и човеку, његове обичаје и начин живота.

Али је лако приметити да је уз религиозне побуде присутан и политички мотив. Историја српске државе и цркве стална је тема ових списа, а владари и црквени поглавари њихови главни јунаци. „Основна књижевна врста била је биографија. Она је настала на основу светачких житија, хагиографија, тиме што се у ову форму старохришћанске литературе стално уносила политичка, историјска садржина. Услед тога се она мењала, саображавала постављеним циљевима, добијајући све више домаће, српско обележје. Истом циљу, утврђивању основних установа феудалног друштва, државе и цркве, служиле су и све остале књижевне врсте: похвале, литургијске химне, хронике, летописи, хронографи, родослови итд.“⁴⁵

Српски летописци позног средњег века на почетак српске историје стављају Стефана Немању и његовог најмлађег сина Саву, заборављајући и владаре и државе који су им претходили. Предност је дата Сави јер је он „дао завршни облик ономе што је већ започео његов отац: стварању домаће, народне црквене организације.“⁴⁶ Свети Сава, сачинивши хагиографију свог оца, постао је и зачетник српске биографске књижевности. Житија се пишу о људима који су управо окончали свој животни век, који је добро познат читаоцима, те биограф „не може рећи нешто што није било. Потреба за историцизмом је, дакле, код старих српских писаца необично јака.“⁴⁷

*
* * *

И по поетици, по типологији и књижевним жанровима, српска писана књижевност у средњем веку представља изграђен поетски систем, који по свим својим особинама

45 Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, БИГЗ, Београд, БИГЗ, стр. 11.

46 Исто.

47 Радмила Маринковић, *Светородна господа српска*, нав. дело, стр. 28.

представља „наставак и даље развијање старословенског литерарног наслеђа. Старословенска књижевност била је канон и модел за словенске националне књижевности, у првом реду за српску књижевност.“⁴⁸ Преовлађују обредне врсте – житије, похвале и службе – преузете из старословенске књижевности, а циљ им је прослављање. Јунаци ових књижевних форми јесу људи који су својим животним подвизима понели светачки ореол. Биографије хришћанских јунака називају се хагиографијама. Српска средњовековна књижевност високо је развила овај жанр, он је њено језгро и највиши естетски домет. „Он се јавља са потребом за светородним претком, који ће бити потврда легитимитета владајуће династије и омогућити укључивање народа у хришћанску васељену. Тако се и код Срба, као и код других европских народа, ствара култ светог претка и писаће се његова биографија, богоугодно светачко житије.“⁴⁹ Хагиографски образац постао је доминантан у старој српској књижевности у толикој мери да ће му се прилагођавати и дела с другом функцијом. Али ће и саме хагиографије све више испољавати тенденцију у смеру списа који попримају обележја световних хроника. Да поред примарног циља везаног за хришћанску дидактику буде и историја свога доба.

У старим српским записима на многим местима запажамо занимање за историјско-политичке теме. Тамо налазимо и старозаветну приповест о Вавилонској кули и подели језика, коју је Бог учинио да би онемогућио њену градњу. Подела на језике, а било их је 72, била је подела на народе. Из већине преведених списа може се уочити присуство веровања да је први језик, Адамов језик, био сиријски. Увођење сиријског језика, и то као почетног, у причу о језицима, имало је особито значење за словенске народе у склопу борбе за равноправност словенског књижевног језика; јер се тиме ospоравало становиште да су само три језика, јеврејски, грчки и латински, подобни да буду језици светих књига.⁵⁰

У спису *О писменима* (О писменех), Црнорисца Храбра, што би могао бити псеудоним неке знатније личности из вре-

48 Исто, стр. 29.

49 Исто.

50 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, стр. 148, 149.

мена после Методијеве смрти и прогона ученика Солунске браће, каже се: „Али да кажемо како се из светих књига научно – да све по реду бива од Бога, а не од другог. Јер Бог није прво створио јеврејски језик, ни латински (‘римски’), ни јелински, већ сиријски, којим Адам говораше, па и од Адама до потопа и од [потопа] па докле Бог не раздели (‘раздели’) језике приликом грађења куле, као што пише (у књизи постања) када се поделише језици. И као што се језици поделише (‘размесиши’), тако се и нарави (‘нрави’) и обичаји (‘обичаје’) и прописи (‘устава’) и закони (‘закони’) и вештине (‘хитрости’) [разделише] на народе (‘језики’). Египћанима [се даде] земљомерство (‘земљемерије’), а Персијанцима и Халдејцима и Асирцима – звездарство (‘звездочатије’), врачање (‘влшвеније’), лечење (‘врачеваније’), чарање (‘чарованије’) и све вештине људске. Јеврејима, пак, свете књиге у којима је написано како Бог створи небо и земљу и све што је на њој и човека и све по реду, као што пише. Јелинима – граматику, реторику, философију.“⁵¹

У оснивачкој повељи манастира Хиландара, највероватније из 1198. године, поред истицања значајног места Србије на хијерархијској лествици држава, износи се и схватање о раздельности народа (језика), и од Бога им додељених нарави и вештина. На самом уводу ове повеље стоје речи које изговара Симеон Немања: „Тако, браћо, премилостиви Бог утврди Грке царевима, а Угре краљевима и сваки народ раздели и закон даде и нарави установи и владаре над њима према обичају и према закону растави својом премудрошћу.“⁵²

На крају можемо закључити како је српска историја стална тема наше књижевности, старе српске књижевности и јуначке песме. Може слика те историје бити неподударна, постоји подударност теме. С пуним правом може се рећи да је наша епика пандан средњовековној историографској прози и да „песме о јунацима стоје наспрам житија јавних личности, краљева и архиепископа. Херојски историзам народних песама постоји напоредо, и контрастно, са сакралним исто-

51 Према: Исто, стр. 155.

52 Владимир Ђоровић, *Списи Св. Саве*, Београд, Сремски Карловци, 1928, стр. 1. Према: Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1994, стр. 157.

ризмом старе књижевности.⁵³ Историчност као формативно начело задржало је, упркос фикционалности преузетог модела, значајно место и у новој српској књижевности.

Литература

- Богдановић Димитрије, *Историја старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991.
- Богдановић Димитрије, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1997.
- Деретић Јован, *Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње*, Српска књижевна задруга, Београд, 1996.
- Ђорђевић Петар, *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1971.
- Ђурић С., „Представе Сократа у Љубостињи“, *Зборник ликовне уметности Матице српске*, Нови Сад, бр. 13/1977, стр. 199–204.
- Ивић Павле, „О језику у списима Светога Саве“, у зборнику: *Међународни научни скуп Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање* (приредио: Војислав Јелић), САНУ, Београд, 1979.
- Јевтић Атанасије, *Свети Сава и косовски завет*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992.
- Кашанин Милан, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд, 1990.
- Маринковић Радмила, *Светородна господа српска*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2007.
- Медаковић Дејан, „Претставе античких философа и сивила у живопису Богородице Љевшике“, *Зборник радова Српске академије наука LXV*, Византолошки институт САНУ, Београд 1960.
- Острогорски Георгије, *Византија и Словени*, Просвета, Београд, 1970.
- Паунд Езра, *Како да читамо*, Интелекта, Ваљево, 1999.
- Поповић Павле, *Преглед српске књижевности*, Геца Кон, Београд, 1921.
- Ђоровић Владимир, *Списи Св. Саве*, Београд, Сремски Карловци, 1928. Према: Трифуновић Ђорђе, *Стара српска књижевност*, Филип Вишњић, Београд, 1994.

53 Јован Деретић, *Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње*, нав. дело, стр. 199.

Трифуновић Ђорђе, *Стара српска књижевност*, Филип Вишњић, Београд, 1994.

Философ Константин, „Повест о писменима“, „Житије деспота Стефана Лазаревића“, у едицији: *Стара српска књижевност* у 24 књиге, том 11, Београд, 1989.

Djuro Bodrozic

NATIONAL MOTIVES IN THE OLD SERBIAN LITERATURE

Resume

Old Serbian literature was created and developed within the Byzantine Orthodox civilization. Receiving the literacy from Byzantium, the Serbian people also received ideological attitudes about the Kwizza inherent to the Byzantine world, wich was the highest sulture of that time.

The histiry of the Byzantine societyis spiritually and politicallu unrelated to the ancient heritage. The thousand-year historu of Byzantine can not be understood either culturally or historically without encompassing the Byzantine society as society of late antiquity. Found under the influence od Byzantine literature, wich was entirely conceived bu Hellenism, young Serbian literature was found in the sources of ancient heritage. In the literary text and in the churc painting, we meet people from the antiquity of the heroes of the poets of the philosopher.

Medieval Serbian literature, by its form and content, was spiritually religious. Its creators with a small exceptio were priests. But it is easy to notice that along with religious initiatives there is a political motive. The history of the Serbian state and churc is a permanent topic of these writings, and rulers and church leaders are their main heroes.

Cultural life and literaru work of the Serbian Middle Ages is most closely connected with the rise of Nemanjić and her fate. In this period literature became independent on the foundaons of the ancient Slavic heritage, creating new works on new Serbian

themes. Literaru creativity was put into the function of state and ecclesiastical autonomy as proff of maturity of the expression of independent political existence. The main literary motive is the buildin of one's own Serbian Ortodox cults.

The chagiographical direction remained dominant in the old Serbian literature, but the chagiography will show a tendency towards the writing that takes the characteristics of the world chronicles to be the historu of their time and people, apart from the primary goal related to the Christian didactic.

Keywords: old Serbian literature, Srbi, Slovenian, Byzantium, antique, state, church, national history.

* Овај рад је примљен 15. јула 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. септембра 2017. године.

Саша Марковић

Педагошки факултет, Универзитет у Новом Саду

Милош Савин

Центар за демократију и развој

ПРОСВЕТИТЕЉСКО УПОРИШТЕ НАЦИОНАЛНОГ РОМАНТИЗМА УЈЕДИЊЕНЕ ОМЛАДИНЕ СРПСКЕ*

Сажетак

Школовање српске омладине у иностранству и њен повратак у Кнежевину Србију, као и истоветни процес код Срба „пречана“ у смислу школовања и повратка у свој завичај, условили су рефлексију савремених друштвених идеја и њихов развој у српском народу. Геополитичка ситуација оновремене Европе суочавала се са непосредним војно-политичким изразом теоретски, већ прилично осведочене националне идеје Италијана и Немаца. Њихов национални оптимизам и упорност у његовом остварењу били су додатни подстицај и уобличавању националног израза Срба. Најпре, у засебним групама, а потом све повезаније и одговорније, енергија слободарског духа сливала је токове младалачког заноса у јединствену доктрину националног ослобођења. Стварањем Уједињене омладине српске настала је конкретна организација која је каналисала ентузијазам, али и захтевала

* Рад је настао у оквиру републичког пројекта *Друштвени односи Срба и Хрвата, национални идентитет и мањинска права са аспекта европских интеграција*.

убличавање сопственог друштвеног програма националне идеје. У потрази за вредностима националног идентитета, међу присталицама Уједињене омладине српске све више подршке добијала је идеја просветитељства. Упориште у неговању образовања требало је да национални романтизам обогати рационалним садржајем и тиме уравнотежи његов емотивни дискурс.

Кључне речи: Срби, нација, просветитељство, идеја, вредност, омладина, романтизам.

1. ОСНИВАЊЕ УЈЕДИЊЕНЕ ОМЛАДИНЕ СРПСКЕ

Друга половина деветнаестог века, међу српском омладином сведочи о новим идејним убличавањима идентитета. Државно и институционално јачање српске државе омогућило је појаву слојевитијег приступа при разматрању карактера националне идеје. Школовање младих људи у Европи, њихов сусрет са идејама либерализма,¹ позитивизма, парламентаризма, национализма и са социјалним идејама условили су појаву јединственог пржимајућег таласа националног романтизма. Његова појава најпре је карактеристична за књижевно-уметничко стваралаштво, да би, временом и упоредо са уметничким делима, инспирација била покренута и у социјалном приступу. Прихватање „принципа националности“² (*principle of nationality*)³, за Србе постало је

1 Ближе види: *Либерална мисао у Србији. Прилози историји либерализма од краја XVIII до средине XX века: зборник радова* (прир. Јовица Тркуља, Драгољуб Поповић), Friedrich Nauman Stiftung, CUPS, Београд, 2001.

2 „Но, које је било мјесто нације...у теоријском дискурсу оних који су, на крају крајева најснажније дали свој печат Европи 19. ст., а особито у вријеме кад је „принцип националности“ измијенио карту Европе на најдраматичнији начин, наиме у раздобљу од 1830. до 1880, а то су биле либералне буржоазије и њихови интелектуалци? Чак и да су хтјели, не би могли избјећи разматрању тог проблема тијekom оних педесет година кад је европску равнотежу моћи измијенила појава двију великих сила заснованих на националном принципу (Њемачке и Италије), фактичка подјела треће по истом принципу (Аустро-Угарска након Нагодбе из 1867), а да и не спомињемо признавање као неовисних држава низа мањих политичких ентитета који су за себе захтјевали нови статус национално заснованих народа, од Белгије на западу, до држава које су наслиједиле Отоманско Царство у југоисточној Европи (Грчка, Србија, Румуњска, Бугарска)...; Eric J. Hobsbawm, *Nacije i nacionalizmi*, Zagreb, 1993, стр. 27.

3 Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780, Programme, Myth,*

полазиште идентитета и савремени принцип прилагодљивости новој геополитичкој стварности Европе. Промене забележене у Европи у вези са политичком интерпретацијом националне идеје имале су реформистички карактер у односу на дотадашњи конзервативни концепт. Сусрет српске политичке елите са овим модерним становиштима будио је сумњу у могућност њихове успешне рефлексије у Србији.⁴

Ипак, без обзира на подозрење, инсистирање на национално-ослободилачкој доктрини у формулисању приоритетних државних циљева, међу једном групом либерално орјентисаних⁵ младих људи међу Србима, условио је појаву организације Уједињена омладина српска. Ова организација проистекла је из општеприхваћене идеје сједињења бројних омладинских организација које су неговале потрагу за својим народним идентитетом. Најзначајније међу њима биле су *Преодница* и *Зора*, која је и иницирала омладински патриотски синкретизам на својој седници маја 1866. „И ради тога позива се сваки брат Србин, у кога је душа и срце младо, да у августу дође у Нови Сад, ради оснивања савеза српске омладине.“⁶ Организација је основана августа 1866. у Новом Саду у згради Српске гимназије.⁷ Национално усхићење било је усредсређено на развоју појма народности који је, заправо највиши облик остварења националне идеје. „Народност је вечна љубав за слободу, за право на напредак.“⁸ Био је то поглед у будућност који је намеравао да све инспирише надахнућем народног јединства и слободарске мисије.

Reality, Cambridge University press, Cambridge, 1990, стр. 23.

- 4 „Омиљена реч ‘реформа’, која одјекиваше кроз улице париске беше се истина чула и у српској престоници; ну докле она имађаше за Французе, за целу западну Европу, дубокога значења, као плод дуге културне неге и радње, у Србији беше она само реч, коју значење није нико дубље осећао, а мало ју је ко и разумевао.“; Јован Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена (1848-1860)*, књ. 1, Београд 1887, стр. 9.
- 5 Ближе види: Бранко Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2005.
- 6 Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848–1871*, Српска краљевска академија, Београд, 1906, стр. 113.
- 7 Ближе види: *Уједињена омладина српска*: зборник радова (прир. Живан Милисавац), Матица српска, Историјски институт, Нови Сад, Београд, 1968.
- 8 Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848–1871*, Српска краљевска академија, Београд, 1906, стр. 115.

„Први и главни задатак омладине састојао се у буђењу народне свести и патриотског одушевљења.“⁹

Њен идејни творац и најутицајнији члан био је Владимир Јовановић (1833–1922),¹⁰ национални идеалиста и тешко прилагодљиви „манцинијевац“.¹¹ Подстакнут еклатантним примером процеса уједињења Италијана и Немаца, Јовановић је сматрао да је тактичка и дипломатска опрезност неприхватљива за српски државни и национални интерес. Безусловна инспирација Италијом и Пруском утицала је на Јовановићев искључив приступ у политичком решењу националног питања. Озбиљни недостатак овог Јовановићевог концепта једино могућег дипломатског и императивног упоришта почивао је на неприхватљивом тумачењу који је поистоветио прилике националних борби различитих народа, а маргинализовао – до тачке занемаривања – специфичност идентитета, традиције, културе и историје појединих народа. Јовановић и његови сарадници, и поред ризика неуспеха прокламоване доктрине, нису сматрали да од ње треба да одустану. Штавише, чврсто уверени да је наступило време националног ослобођења и државног уобличавања, они нису одустајали од притиска на тадашњу власт кнеза Михаила да њихове идеје прихвати као државни интерес. С обзиром на то да је владар имао сопствени став о идентитету српског народа и политичкој одговорности¹² и да је сматрао да мора да уважава комплексне интересе великих сила и у вези са тим реагује, полет национализма Омладине, од савезника, постао му је огорчени противник. „У то време у омладинским кру-

9 Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Геца Кон, Београд, 1936, стр. 394.

10 Ближе види и: Андрија Стојковић, *Филозофски погледи Владимира Јовановића*, Матица српска, Нови Сад, 1972.

11 „Владимир Јовановић је долазио у уредништво *Заставе* као ватрени Мацинијевац. Са Мацинијем он је стајао у сталној вези од 1862 до 1866. Јовановић је прихватио Мацинијеве идеје...“; Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Геца Кон, Београд, 1936, стр. 383, 386.

12 „Није слобода у параграфима, праве слободе може бити у благостању, на претку и образованости народа. Нека моји Срби постану богати и образовани, они ће тим самим постати политички слободни. Ко то може тиранисати? А докле год је он сиромашан и необразован, све политичке слободе које бих му ја дао он би их употребио само на своју рођену штету и сваки који би хтео, могао би му одузети кад год би хтео.“; Милан Пироћанац, *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*, Београд, 1895, стр. 11

говима, о Михаилу се говори да није дорастао да буде вођ велике националне политике.¹³ Пошто је супротстављање државној политици¹⁴ могло да има за последицу и губитак подршке ширег слоја становништва, представници Омладине сматрали су да своју националну доктрину треба да уобличи у приступачно и традиционално утемељено учење. Омладински идеализам, интелектуално садржајан био је нада појединцима који су надахнути, модерни и образовани истовремено. Њихова доследност и истрајност у ставовима била је одраз револуционарности духа, а не револуционарности идеолошке доктрине. Револуционарни дух подразумевао је доминацију естетских вредности и хуманости,¹⁵ а револуционарна доктрина се позивала на социјалну слободу и неминовни сукоб „потлачених“ са владајућом класом и негирање било чега вредностно оствареног. Револуционарни дух Омладинаца преточио се у романтизам национално опредељених, а револуционарна доктрина је прерасла у нихилизам прокламованог интереса.¹⁶

Романтизам је трагао за упориштима, а његове карактеристике одлучно је артикулисао Владимир Јовановић. Његове идеје, најпре су почивале на представљању запостављеног историјског профила Срба са међашњим датумима какви су установљење државе династије Немањић и Косовске битке. Са тим у вези неговано је тумачење средњевековног народног предања и његово морално становиште о правдољубивости. Слабост овог приступа, која се огледала у могућности да се културна вредност проналази у неговању самољубља,¹⁷ за Јовановића, најчешће није била прихватљива. Само то, ипак

13 Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Геца Кон, Београд, 1936, стр. 400.

14 „...Деспотична влада кнеза Михаила...“; Владимир Јовановић, „Страни консули у Србији“, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 120.

15 „Нема песника без мислиоца, као ни правог мислиоца без маште, без песника“; „Ишчекивано и дочекано“, *О књижевности, мемоари*, Сабрана дела Лазе Костића, књига два, (приредили: Предраг Вукадиновић и др.), Матица српска, Нови Сад, 1992, стр. 231.

16 „Управо егоизам порађа друштвеност. Човек воли друштво зато што воли себе.“; Светозар Марковић, „Реални правац у науци и животу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871*, Нови Сад, 1872, књига 113, стр. 28

17 „У националистичко доба друштва дрско и отворено обожавају сама себе...“; Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998, стр. 78.

није било довољно да елиминише могућност идеологизације ставова са циљем придобијања најшире подршке. „Свој главни задатак идеологија уопште не види у томе да методски осигура истину, већ само у томе да мобилише духовне енергије, да подстакне и учврсти спремност за борбу. А то значи да идеологија нити претпоставља озбиљан мисаони напор, нити је уопште кадра да унапреди критичко мишљење.“¹⁸ Јовановић и његови истомишљеници морали су достојно да се потруде да избегну да њихова виђења не постану „искривљен, изопачен облик метафизике“,¹⁹ већ учење окарактерисано научним приступом. „Мудрост налаже да се у несрећи глава погне, али не толико да се под њом сломије, него да она прелети преко ње.“²⁰ У том контексту просветитељско упориште било је више него пожељно. Неговање овако комплексног карактера националног израза захтевало је чврст ослонац у унапређењу образовања и васпитања.

2. ИСХОДИШНЕ ИДЕЈЕ ПРОСВЕТИТЕЉСТВА И ТУМАЧЕЊЕ ОМЛАДИНАЦА

Концепт модерног развоја националне идеје, за припаднике Уједињене омладине српске, пре свих њиховог корифеја Владимира Јовановића, подразумевао је креирање националне свести у контексту политичке и државне доктрине. Она је требала да почива на развоју идеје територијалног права, историјског утемељења, верског заједништва, традиционализма и језичке повезаности. „Србима беше урођена тежња, да сачувају своју независност у сукобу између источних и западних странака хришћанства, и они се политички одупираху првима, а црквенски другима. На томе основу беше утврђена српска независност.“²¹ Удовољење захтева о развоју поменутих идеја једино је било могуће неговањем образовања и његовог квалитета. „Незнање бије друштво гиљо-

18 Михаило Ђурић, *Утопија измене света: Мит, наука, идеологија*, Сабрани списи, књига 6, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 344.

19 Исто.

20 Владимир Јовановић, „Основи снаге и величине српске“, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 196.

21 Владимир Јовановић, „Српски народ и источно питање“, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 61.

тињом и заводи га на странпутицу грабежи, увреда, сукоба непријатељства са сваким и свима и опште несигурности.²²

Из тог разлога питање развоја није једино било значајно за образовну политику, већ је било ослонац и успешне или мање успешне националне политике. Елан новог таласа дочечености о сопству прожео је и српски народ, тренд националног узрастања, међутим, обузимао је све народе Европе, сусрети и преклапања у тумачењу, који су у почетку апстраховани, временом ће постати изазов друштвено-политичке реалности. Просветитељство, односно образовање је могло да доведе и до одмереног става о националном идентитету који је уважавао и могући „сусрет“ са националним захтевима суседних нација, али је могло да буде и окосница идеје о праву на националну доминацију на простору где живе и други народи којима треба ускратити право на националну еманципацију. То је било могуће због основне антиномије на којој је почивало образовање, препознато још у старој Грчкој.²³

Најзначајније упориште развоја ове мисли, и за Омладинце било је стваралаштво Доситеја Обрадовића (1739–1811).²⁴ Дела Доситеја Обрадовића, у тумачењу Милана Кујунџића Абердара (1842–1893), уз Владимира Јовановића једног од најзначајнијих Омладинаца, била су и остају инспирација за искорак ван уобичајеног и дозвољеног и охрабрење за развој науке као незамењивог пута напретка. Доситеј, као осведочени присталица модерног, понудио је, својим делом, могућност да се млади људи не задовољавају

22 Владимир Јовановић, „Основи снаге и величине српске“, *Млада србадија*, број 3, 15. јун 1870, Нови Сад, стр. 118.

23 „Али у исти мах треба напоменути да је, упркос свим сумњама, управо грчка аристократија поставила темеље свеколиког вишег и свесног човековог образовања, па ћемо схватити да баш у тој унутрашњој антиномији између озбиљне сумње у могућност васпитања и несаломљиве васпитне воље лежи вечна величина и плодност грчког духа.“ Вернер Јегер, *Paideia, обликовање грчког човека*, Књижевна заједница Новог Сада, 1991, стр. 159.

24 О Доситеју Обрадовићу, најзначајнијем ствараоцу епохе просветитељства код Срба писано је много. Ближе, у складу са нашим потребама, види: *Живот и дело Доситеја Обрадовића: зборник радова са научног скупа* (приредио: Петар Пијановић), САНУ, Београд, Сремски Карловци, 2000.

затеченим. Његов проницљиви продор у савремена достигнућа науке није представљао раскид са традицијом, али су утицали на промишљање традиције и њено ослобађање од неодрживих догматских конфесионалних погледа. „Некада су представници хришћанства били мученици, сад су они почели бивати мучитељи. И све будалаштине из доба идолопоклоника, почеле су биле да узимају на се име хришћанско. Овим блудњама гледао је Доситије да у нас скине маску.“²⁵ Најзначајније место у процесу модерне афирмације друштвене мисли код Срба и по Обрадовићу, имало је васпитање и образовање. Сведочећи о свом животу, Обрадовић је указао на значај васпитања у стварању личности, али и очувању идентитета једног народа уопште. „Воспитаније младости [јесте] ствар најнужнија и најполезнија човеку на свету...“²⁶ Своју одлучност да се човек посвети проучавању самог себе и света који га окружује, Обрадовић је показао и својим животним примером и написаним књигама. Трудио се да негује културу сазнања.²⁷ У том контексту, по Кујунџићу, Доситеј је био захвалан цркви и појединим њеним представницима који су му указали на прави пут развоја образоване личности и који су, истовремено како се развијао његов научни приступ омогућили суочавање са недостацима и догматизмом. „Али главна идеја која га је из крила породичног измамила била је црква. И главна идеја, која му је перо у руке умамљивала, била је реформација цркве... Доситије устаје против апсолутизма у цркви...Бог је истина! Зато о словесни човече, мисли, суди, расуђавај и познај.“²⁸

25 Милан Кујунџић, „Филозофија у Срба“, *Гласник српског ученог друштва*, број 23, 1868, Београд, стр. 155–239, стр. 200.

26 Доситеј Обрадовић, *Живот и дело Доситеја Обрадовића: зборник радова са научног скупа* (приредио: Петар Пијановић), САНУ, Београд, Сремски Карловци, 2000, стр. 4.

27 „Он је национални проблем везао за културни проблем.“ Љубиша Поповић, *Српска политичка традиција у делу Слободана Јовановића*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр. 183; Ближе види и Слободан Јовановић, *Културни образци, један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2011.

28 Милан Кујунџић, „Филозофија у Срба“, *Гласник српског ученог друштва*, број 23, 1868, Београд, стр. 155–239, стр. 198, 199.

Водећи представници Омладине нису оспоравали улогу Српске православне цркве у очувању и неговању народног идентитета, нарочито у периоду вишевековне отоманске владавине када је православна вероисповест представљала израз слободе.²⁹ Међутим, у модерним историјским околностима развоја либералних идеја о националном идентитету и развоја аутономије српске државе и друштва, улога цркве, услед недовољне прилагодљивости, умела је да постане ригидни преседан. „Развита политичка свест преноси слободу, једнакост и братство из круга вере у круг установа и живота удружених људи... Народ који није јак у унутрашњом независношћу духа, лако подлеже заблудама и предрасудама, што исповедање вере подчињавају извесним спољашњостима (формалностима), које притискују слободу мисли. Ту вера, наместо да води истини, огрезава у лажност.“³⁰ Антагонизам сусрета научног и верског учења, у сагледавању и тумачењу Омладинаца, није била једина могућа околност. Штавише, ослањајући се на ставове угледних научника позитивиста, Омладинци су неговали и дискурс компатибилности науке и религије. „Права наука у права религија ... јесу две сестре и када би се одвојиле једне од друге нанело би смрт обадвема. Наука напредује у тој сразмерици колико је религиозна, а религија корача према научној дубљини и тврдој основици... И за дисциплину умну, моралну и религијозну најнужније је знање – наука.“³¹ На ову вредносну повезаност указивали су и ондашњи посвећени истраживачи Доситејевог дела који су тумачили шта је, између осталог суштина његове просветне мисли. „Да из вере отворено истиче напредну њену рационалну и моралну страну и најстарију јеванђелску науку противно калуђерским ситничарским тежњама да од вере начине средство користољубивог експлоатисања.“³² Крити-

29 „Савез вере и народности сјединио је духове Срба у осећању и свести о братској узајамности за одбрану опште слободе.“ Владимир Јовановић, „Основи снаге и величине српске“, *Млада србадија*, број 4, 15. јул 1870, Нови Сад, стр. 163.

30 Исто, стр. 161.

31 Херберт Спенсер, „Које је знање најважије“, *Млада србадија*, број 4, 15. септембар, 1870, Нови Сад, стр. 270, 271.

32 Стојан Новаковић, „Доситеј Обрадовић и српска култура“, *Споменица Доситеја Обрадовића*, Београд, 1911, стр. 17.

ка клерикалног догматизма, која је имала своје разложно упориште, често је умела да се преточи у негирање духовних вредности. Тај својеврстан рационалистички нихилизам који је, у то време приметан и код младих Русије (који су били и чест узор и пример српској омладини)³³ и њихове револуционарне острашћености, заправо је ниподаштавао било какав дијалог у вези са позитивним ефектима верског сврставања. Отклон од претходног са есхатолошком намером да је новостворено учење једино и без алтернативе неговао је антагонизам и утицао на приличну недореченост и амбивалентност идентитета саме личности и друштва која је трагала за својом улогом у историјским околностима. Прихватање дијалога и полемике уз намеру да се превладају различити погледи, код једног броја припадника Уједињене омладине српске, без обзира на осврт на просветитељске узоре био је излишан, упркос томе што је био неминован.³⁴

Уобличавање ставова који су почивали на међусобном утицају, а не на супротстављеном и искључивом прозелитизму, како се често и интерпретирало³⁵ да „они други“ треба да прихвате наше становиште, била је једино могућа у одго-

33 У вези са тим значајна је и релевантна литература која се бави организацијом *Народна воља* коју је предводио Сергеј Нечајев (1847–1882) уз захтев да млади који прихватају неминовност радикалне промене путем револуције треба да прихвате *Катехизис револуционара* – доктринирано учење о деструкцији, самодеструкцији и слепој послушности ауторитету надређеног. „Револуционар је човек проклет /.../ одриче се мирнодобске науке, он препознаје само једну науку, науку рушења. Јавно мњење он презири, /.../ суров према себи он мора бити суров и према другима.“ Сергеј Генацијевич Нечајев, *Катехизис револуционара Катехизис револуционара*), 1869, Женева, Internet, http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=13395&ob_no=13396, 21/03/2017

34 „Једино су умни људи спремни да развију критичко мишљење, пошто су делимично у себи савладали догматско и, нарочито јако, скептичко мишљење.“ Владета Јеротић, „Зашто је хришћанска патристика савремена, не само за хришћане већ и за научнике“, *Зборник радова Религија између истине и друштвене улоге* (приредили: Владета Јеротић, Мирослав Ивановић), Дерета, Београд, 2009, стр. 10.

35 „Српско друштво у претходна два века карактерише сукоб две историјске тенденције: патријархалне и модерне.“; Латинка Перовић, *Између анархије и аутократије, српско друштво на прелазима векова (XIX-XXI)*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2006, стр. 18.

варајућем друштву. Његов карактер требао је да се огледа у неговању слободе као најзначајнијег идентитета вредности. „Обшта слободна воља народна то је највиши закон уставне државе.“³⁶ Слобода државе и народа нису могуће без слободе појединца и инсистирање на стварању личности био је често истицан постулат код припадника Омладине. „Слобода је природно и вечно право човека.“³⁷ Слобода, ипак није била доколица недостојних, већ најпре подстицајни занос,³⁸ а потом и одговорност и обавеза образованих људи. „Слобода је нераздвојни пратилац развитка људског. Нити може бити остварења слободе без просвете, која нам све путеве осветљује, нити може бити остварења просвете без слободе која отвара врата сваковрсном испитивању, казивању и сваковрсном кретању по новим путовима.“³⁹ Суштина идеје о немогућности слободе без просвете изнова враћа на упоришта пронађена и код Доситеја Обрадовића. Проучавањем различитих дисциплина, по Доситеју Обрадовићу стицало се неопходно знање које је стимулисало самопоуздање и појединца и народа. Једино је појединац који је прихватио одређена знања⁴⁰ могао да буде носилац патриотског односа према свом народу. Таква однос према патриотизму,⁴¹ по Обрадовићу није био могућ „докъ се годъ у цѣли народъ не уведе чрезъ воспитаніе наставленіе и правлѣніе разумна любовъ чести.“⁴² У том кон-

36 „Слобода као основа уставне државе“; *Српски летопис* за годину 1867, 1868. и 1869., књига 112, Матица српска, Нови Сад, 1871, стр. 35.

37 „Шта је слобода“, *Слобода*, број 1, 1864.

38 „Слободан је велика мисао која данас покреће цео људски род. То је бајка која је многе борце заносила и одушевљавала толико, да су кадри били све своје жртвовати за ту мисао.“ Владимир Јовановић, „У шта се ми уздамо“, *Застава*, број 40, 8. април 1870.

39 Милан Кујунџић, „Иде ли свет на боље или на горе“, *Млада србадија*, број 4, 15. август 1870, Нови Сад, стр. 209.

40 „Оно пакъ што челоѳечески умъ къ совершенству води тое знанѣ, наука и добородѣтель...Међу челоѳеческима страстма любовъ знания э најпречестія.“ Доситеј Обрадович, *Етика или философія наравоучителна*, у Венецији, 1803, стр. 40, 62.

41 „Перва э дужность сваког гражданина к отечеству сохранявати законе установљѣне.“ Доситеј Обрадович, *Етика или философія наравоучителна*, у Венецији, 1803, стр. 133.

42 Доситеј Обрадовичъ, *Собрание разныхъ наравоучительныхъ вещей*, въ Будимъ градъ, 1807, стр. 127.

тексту на Доситејеву потрагу за разумним људима надове-
зао се представник народног културног идентитета Вук Ка-
рацић.⁴³ „Доситије и Вук колико су разним путевима ишли,
опет се може рећи да попуњују један другог....Тек ово обоје у
заједници чини целину напредка.“⁴⁴

Процес образовног трагања за вредностима у креирању
идентитета, као и код учитеља Омладине, тако и у њиховом
схватању, требало је да буде незаобилазно достигнуће које
ће омогућити развој политичке и националне мисли Срба.
„Омладина је дужна да на умном просветном пољу даде сли-
ку представништва целокупног српства, које Србија на по-
литичком пољу има да спреми.“⁴⁵ Рационалистички приступ
у разматрању националне идеје, код припадника Уједињене
омладине српске суочавао је њихов занос⁴⁶ са неодрживом
доминацијом емоције над критичким приступом. „Конач-
но побеђење и истребљење свих страсти, није могућно чо-
вечанској природи... Али пристојно и разумно владање и
управљање страсти и захтевања наших то је и могућно и
неодложно.“⁴⁷ Стратешки приступ погледу на развој инди-
видуе и на развој друштва, а који се темељио на критичкој
контроли незамењиве и неопходне емоције⁴⁸ наводио је во-

43 „Да је народ наш барем од педесет година амо у унапредак имао
према себи људи за управу по данашњем времену, он би већ давно
био сам свој, и тај му је недостатак и данас навећа сметња и несрећа,
која је за нас с тијем већа што је у уређеној готовој кући лакше
управљати него је изнова начинити и уредити.“ Вук Стефановић
Караџић, *Срби сви и свуда, ковчежић за историју, језик и обичаје
Срба сва три закона*, Беч, 1849. Internet, <https://www.rastko.rs/filologija/vuk/vkaradzic-srbi.html>, 05/04/ 2017

44 Милан Кујунџић, „Филозофија у Срба“, *Гласник српског ученог
друштва*, број 23, 1868, Београд, стр. 238.

45 „Шта се догодило у нашем и страном свету“, *Млада србадија*, број 4,
15. август 1870, Нови Сад, стр. 238.

46 „Људе, који се занесу, за једном том потребом, рушећи све остале,
зовемо занесењацима, фанатичима.“ Чланак Милана Кујунџића
„Иде ли свет на боље или на горе“, *Млада србадија*, нав. дело, стр.
206.

47 Милан Кујунџић, „Филозофија у Срба“, нав. дело, стр. 225.

48 „Што је најважније, усхићење омладине српске једнако је свугде где
Срби живе.“ Владимир Јовановић, „Српска омладина“, Владимир
Јовановић, *Избрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011, стр.
121.

деће представнике Организације на суочавање са противуречностима и слабостима постојеће политичке мисли и незаобилазног политиканства – „партајско интриговање“.⁴⁹ „Клике“, како је Владимир Јовановић називао разноврсно страначко удруживање, било је прибежиште утилитариста, а не искрених поборника друштвених идеја. Не мали број „клика“⁵⁰ сведочио је о успешном прилагођавању кетманског карактера који, „на широком пољу властољубивости, саможивости, страсти и грехова таборе противу општег интереса и јавне правде.“⁵¹ Одговорна, институционално утемељена, демократски оријентисана, модерно организована и политички прихватљива држава слободних грађана чија је воља одлучујућа у креирању националне доктрине била је, дакле, визија присталица Уједињене омладине српске.

3. УПИТНА ИСТРАЈНОСТ И НЕДОУМИЦА ЗАКЉУЧКА

Историјске околности које су, услед комплексног међународног утицаја и интереса, стајале на путу стварања самосталне српске државе утицале су на развој државне и националне доктрине. Обећања, подршка или супротстављеност великих сила, али и сопствена уобразиља условиле су да се национална идеја међу народима Балкана суочи са могућом трансформацијом у егоистичан државни интерес. Тако афирмисани палимпсест националне идеје,⁵² због самоуверености редуковао је ослонац на препознате вредности јер нису одговарале концепту беспоговорне исправности сопственог циља. Те околности оличене у утврђеној потреби става о максималистичкој доминацији сопствене националне идеје довеле су до суштинског удаљавања од упоришта просвећености којима су првобитни ставови Омладинаца били пос-

49 Владимир Јовановић, „Србенда и готован“, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 105.

50 Препознате клике су: дворска клика, Великашка клика, Династијске клике, Клика протува, Клика „златне средине“, Клика проданих душа или крокодилска клика, црна клика....; Владимир Јовановић, „Клике и странке у Срба“, *Застава*, број 26, 28. март 1869.

51 Исто.

52 Ближе види: Милош Ковић, *Срби 1903-1914: Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.

већени. И Балкан, попут империјалне Европе, постепено је клизио према антагонизму супротстављених интереса. Упозорења су била правремена, али недовољно прихватаљива. „Али нажалост три национализма у Грка, у Срба у Бугара искључују се међусобно до невероватних граница.“⁵³ Окренутост према потреби образовног уобличавања националне идеје препознат је наратив у стварању српског идентитета и показатељ је одговорног критичког приступа у процесу конституисања српског демократског друштва. Ипак, овај наратив услед бројних изазова није био, на срећу једини, али је, на несрећу био често запостављен. Његов усуд налазио се у томе што је умео да уједини различите, често и супротстављене идеологије у отпору према његовом концепту неговања просвећености. Тако проистекло јединство није било дело компромиса државних и националних потреба, већ манифестација хипокризије⁵⁴ удружених у остваривању и очувању сопствене моћи и интереса. Уједињена омладина српска, посвећена националној идеји српства и њеном државном остварењу, тражила је своје упориште у неговању образовања и контроли неизбежне емоције у националном изразу. Екскурс из овог учења, међу Омладинцима био је чест у намери да негује патриотизам, без видљиве границе прерастања у вредност или у „-изам“.

Литература

Бешлин Бранко, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2005.

Ђурић Михаило, *Утопија измене света: Мит, наука, идеологија*, Сабрани списи, књига 6, Службени гласник, Београд, 2009.

Јеротић Владета, „Зашто је хришћанска патристика савремена, не само за хришћане већ и за научнике“, Зборник радова *Религија између истине и друштвене улоге*, (приредили:

53 Стојан Новаковић, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*, Задужбина Илије Коларца, Београд, 1906, стр. 68.

54 Ближе види: Саша Марковић, „Хипокризија као претендент на архетип недореченог у политичкој мисли код Срба“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2015, стр. 57–70.

- Владета Јеротић, Мирослав Ивановић), Дерета, Београд, 2009.
- Јегер Вернер, *Paideia, обликовање грчког човека*, Књижевна заједница Новог Сада, 1991.
- Јовановић Владимир, „Страни консули у Србији“, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић Владимир, „Основи снаге и величине српске“, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић Владимир, „Српски народ и источно питање“ *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић Владимир, „У шта се ми уздамо“, *Застава*, број 40, 8. април 1870.
- Јовановић Владимир, „Основи снаге и величине српске“, *Млада србадија*, број 3, 15. јун 1870, Нови Сад.
- Јовановић Владимир, „Српска омладина“, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић Владимир, „Србенда и готован“, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић Владимир, „Основи снаге и величине српске“, *Млада србадија*, број 4, 15. јул 1870, Нови Сад.
- Јовановић Владимир, „Клике и странке у Срба“, *Застава*, број 26, 28. март 1869.
- Јовановић Слободан, *Друга влада Милоша и Михаила*, Геца Кон, Београд, 1936.
- Јовановић Слободан, *Културни образац, један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2011.
- Ковић Милош, *Срби 1903-1914: Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.
- Кујунџић Милан, „Филозофија у Срба“, *Гласник српског ученог друштва*, број 23, 1868, Београд, стр. 155–239.
- Кујунџић Милан, „Иде ли свет на боље или на горе“, *Млада србадија*, број 4, 15. август 1870, Нови Сад.
- Либерална мисао у Србији. Прилози историји либерализма од краја XVIII до средине XX века*, Зборник радова, (приредили: Јовица Тркуља и Драгољуб Поповић), Friedrich Nauman Stiftung, CUPS, Београд, 2001.
- Марковић Саша, „Хипокризија као претендент на архетип недореченог у политичкој мисли код Срба“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2015, стр. 57–70.
- Марковић Светозар, „Реални правац у науци и животу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871*, Нови Сад, 1872, књига 113.

- Нечајев Сергеј Генадијевич, *Катехизис револуционара (Катехизис револуционара)*, 1869, Женева, Internet, http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=13395&ob_no=13396,21/03/2017
- Новаковић Стојан, „Доситеј Обрадовић и српска култура“, *Споменица Доситеја Обрадовића*, Београд, 1911.
- Новаковић Стојан, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканскоком полуострву 1886–1905*, Задужбина Илије Коларца, Београд, 1906.
- Обрадовић Доситеј, *Живот и дело Доситеја Обрадовића: зборник радова са научног скупа* (приредио: Петар Пијановић), САНУ, Београд, Сремски Карловци, 2000.
- Обрадович Доситеј, *Етика или филозофија наравоучителна*, у Венецији, 1803.
- Обрадович Доситеј, *Собрание разныхъ нравоучителныхъ вещей*, въ Будимь градѣ, 1807.
- Пироћанац Милан, *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*, Београд, 1895.
- Поповић Љубиша, *Српска политичка традиција у делу Слободана Јовановића*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2014.
- Ристић Јован, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена (1848–1860)*, књига 1, Штампарија краљевине Србије, Београд, 1887.
- Сабрана дела Лазе Костића *О књижевности, мемоари*, књига два, (приредили: Предраг Вукадиновић, др Драгиша Живковић, др Хатица Крњевић, Младен Лесковац, др Живомир Младеновић, Владимир Отовић, др Предраг Палавестра, др Светозар Петровић), Матица српска, Нови Сад, 1992.
- Скерлић Јован, *Омладина и њена књижевност 1848–1871*, Српска краљевска академија, Београд, 1906.
- „Слобода као основа уставне државе“; *Српски летопис* за годину 1867, 1868 и 1869, књига 112, Матица српска, Нови Сад, 1871.
- Спенсер Херберт, „Које је знање најважије“, *Млада србадија*, број 4, 15. Септембар, 1870, Нови Сад.
- Стефановић Карацић Вук, *Срби сви и свуда, ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, Беч, 1849, Internet, <https://www.rastko.rs/filologija/vuk/vkaradzic-srbi.html,05/04/2017>
- Стојковић Андрија, *Филозофски погледи Владимира Јовановића*, Матица српска, Нови Сад, 1972.

Уједињена омладина српска: зборник радова, (приредио: Живан Милицавац), Нови Сад, Матица српска, Историјски институт, Београд, 1968.

„Шта је слобода“, *Слобода*, број 1, 1864.

„Шта се догодило у нашем и страном свету“, *Млада србадија*, број 4, 15. август 1870, Нови Сад.

Gellner Ernest, *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998.

Hobsbawm Eric J, *Nacije i nacionalizmi*, Zagreb, 1993.

Hobsbawm Eric J, *Nations and Nationalism since 1780, Programme, Myth, Reality*, Cambridge University press, Cambridge, 1990.

Sasa Markovic, Milos Savin

THE ENLIGHTENMENT; THE MAINSTAY OF THE NATIONAL ROMANTICISM OF THE UNITED SERBIAN YOUTH

Resume

United Serbian Youth was an organization of young educated and nationally oriented people. Their intention was to prepare a program for this organization, with the character of serious national doctrine. In this regard, the members of these organizations, primarily Vladimir Jovanović and Milan Kujundzic tried to come up with a picture of the Serbian nation and its past and, through this, recognize its traditional values. Encouraged by the process of the unification of Italy and Germany, they nurtured the idea of Serbian unity in a liberated country. For this idea, they needed to find like-minded people among their compatriots who would initiated the idea of education and enlightenment. The connection was found in promoting the attitude of Dositeja Obradovića of modernization and progress based on the development of new knowledge and encouragement of science. A sober view and rational attitude was the only possible way to curb revolutionary enthusiasm, driven by emotion. Representatives of the United Serbian Youth tried to shape their attitudes

to balance emotion and knowledge, but were often carried away with their impatience to implement their national ideals. In this paper we confront responsibility and passionate national ideals and searching for their dialogue.

Keywords: Serbs, the nation, the Enlightenment, ideals, value, youth, romanticism.

■
* Овај рад је примљен 2. августа 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. септембра 2017. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

УНУТРАШЊА И СПОЉНА ПОЛИТИКА

Александра Јерков

НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ И РЕФОРМА
ИЗБОРНОГ СИСТЕМА СРБИЈЕ

- НЕУСПЕЛИ ПОКУШАЈ..... 51-68

Миша Стојадиновић

САНКЦИЈЕ КАО ИНТРУМЕНТ

СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ САД: СЛУЧАЈ РУСИЈЕ 69-84

Александра Јерков

НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ И РЕФОРМА ИЗБОРНОГ СИСТЕМА СРБИЈЕ - НЕУСПЕЛИ ПОКУШАЈ

Сажетак

Реформа политичког система једна је од омиљених политичких тема у Србији. Њој се у јавности и изјавама политичара не приступа аналитички и са студиозношћу која се због озбиљности ове теме очекује. Уместо тога, о њој се прича у зависности од тренутних политичких потреба, популистички и ради стицања политичких поена. Због тога је формирање Акционе групе за реформу политичког система 2015. године, прве институционализоване форма дебате о потребним променама, могло послужити као одлична платформа за изношење различитих предлога, мишљења и иницијатива. Циљ рада јесте да сагледа све предлоге који су од парламентарних странака, али и стручне и друге јавности, дошли до акционе групе а односе се на положај националних мањина у политичком систему и учешће њихових представника у јавним пословима. Као што ће се видети политичка партиципација, па и сам положај, националних мањина заузима незнатно место у дебати о реформи политичког система и ове теме као да интересују искључиво странке националних мањина. Странке генерално, а странке националних мањина посебно, предлажу задржавање пропорционалног изборног система. То је логично понашање које је компаративно више

пута доказивано кроз теоријске парадигме “микро-мега правило” и “максимализација мандата”. Нико од актера који учествује у дебати о изборној реформи није сигуран који би изборни модел максимализовао број мандата и да ли имају моћ да га институционализују, што додатно изборне реформе круцијалних елемената изборног система чини мало вероватним. Аутор указује да би већи притисак академске заједнице, медија, цивилног друштва и грађана могао бити окидач за изборну реформу. Она би се кретала у домену изборних техника и процедура везаних за регистрацију бирача, гласање, професионализацију изборних органа у циљу јачања поверења у изборе као једини, демократски, механизам смене власти.

Кључне речи: реформа политичког система, Акциона група, националне мањине, изборни систем, посланичке групе.

1. ШИРИ КОНТЕКСТ: ДЕБАТА О РЕФОРМИ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

О реформи политичког система се у Србији говори деценијама, циклично и са различитим интензитетом, пре тежено у контексту критике институционалног дизајна и сталног заговарања уставне ревизије. Стручна, академска, јавност у тој дебати покреће бројне теме од територијалне организације, институционализиције принципа поделе власти, каталога људских права, уставног суда, све до начина промене устава. Политичке странке, актери из цивилне арене и аналитичари често симплификује расправу и своде је на реформу изборног система.

Прве измене у политичком систему Србије након 2000. године тичу се управо парламентарне репрезентације националних мањина. Законом о избору народних посланика усвојеним 2004. године уведен је појам политичке странке националне мањине.¹ Овим законом је за странке националних мањина укинута законски изборни праг од 5% и прописано је да оне у расподели мандата учествују и уколико су

¹ Закон о избору народних посланика (Сл. гласник РС, бр. 35/2000, 57/2003 – одлука УСРС, 72/2003 – др. закон, 75/2003 – испр. др. закона, 18/2004).

освојиле мање гласова. Представник предлагача је ову меру назвао ”позитивном дискриминацијом” према политичким странкама националних мањина.² Председник посланичке групе Социјалистичке партије Србије изразио бојазан да може доћи до великих злоупотреба због нејасно дефинисаног појма странке националне мањине.³ Све политичке странке подржале су овај предлог, осим Српске радикалне странке која је једина била против укидања законског изборног прага за странке националних мањина тврдећи да је ”неморално и ненормално” да се националним мањинама дају посебна права која немају припадници већинског народа.⁴

Дебате и конкретни предлози за редизајнирање политичких институција покретали су и вршиоци власти на највишим функцијама.⁵ Представници готово свих опозиционих странака оштро су се супротставили иницијативи за промену Устава и смањење броја посланика.⁶ Сет закона

² Архива Народне скупштине, излагање народног посланика Бранислава Ристивојевића на Трећем ванредном заседању Народне скупштине у 2004. години, 5. дан рада.

³ Архива Народне скупштине, излагање народног посланика Ивице Дачића на Трећем ванредном заседању Народне скупштине у 2004. години, 5. дан рада.

⁴ Архива Народне скупштине, излагање народног посланика Александра Вучића на Трећем ванредном заседању Народне скупштине у 2004. години, 6. дан рада.

⁵ Говорећи о проблемима у владајућој коалицији, тадашњи председник Борис Тадић је рекао да је ”проблем оволике владе настао због ... изборног закона” који омогућава ”да мноштво странака учествује на изборима, са лакоћом улазе у парламент и постављају услове за улазак у владу”. Управо је ту чињеницу видео као разлог због ког треба мењати законе о регистравању странака, њиховом финансирању, али и сам Устав. Тадић је тада додао и да ”лично не види разлог због ког Србија има 250 посланика” и закључио да ”је довољно” да их буде 150. Председник је у истом интервјуу говорио и о територијалном уређењу Србије и могућој децентрализацији и регионализацији. Интервју Бориса Тадића за ”Вечерње новости”, 30. април 2009. године, преузето са <http://www.ds.org.rs/medija-centar/intervjui/7468-Boris-Tadic-Spremnida-obuzdamo-krizu, 05/07/2017>.

⁶ Тврдило се да се ради о ”маркетиншком трику” или ”прикривању чињенице да је владајућа коалиција пред распадом, а земља пред колапсом”. Иницијативе нису наишле ни на одобравање код коалиционих партнера, који су упозорили да ”не треба гледати ко је на власти и који систем којој странци одговара”, а они који су Тадићеве речи схватили као претњу оценили су да ”ако ћемо тако, онда можемо разговарати и о питању имунитета функционера и начину избора председника Републике”. Вера Дидановић, ”Шта је Тадић стварно мислио”, *Време*, бр. 957, 2009.

предложен нешто касније, прихваћени су само парцијално - тачније измењен је закон о оснивању странака и регистрацији бирача, а пројекти измене изборног система и изборне администрације остали су да чекају боље прилике.⁷ Када је непуне две године касније Српска напредна странка изашла са предлогом врло сличном оном који је изнео Борис Тадић, јавности је предочавана детаљна “рачуница” о трошковима народних представника.⁸ Ни овај предлог - смањење броја народних посланика са 250 на 125 - није наишао на подршку оних који су такав предлог раније подржавали. Ова два примера-покушаја јасно говоре о одсуству воље за реформе, страначком маркетингу и узајманој блокади иницијативе власти и опозиције.

Идеја о реформи поново је доспела у жижу јавности када је владина већина покренула расправу у Народној скупштини о слабостима институционалног дизајна и идејама за реформу позивајући све политичке странке, цивилни сектор, научну заједницу и ЕУ да се укључи у расправу орга-

⁷ Медијске најаве Бориса Тадића измена Устава никада нису прерасле у званичну иницијативу, а предлози закона које је Министарство за државну управу и локалну самоуправу почетком 2009. године кроз консултације предочило посланицима нису наишле на подршку у владајућој коалицији. Тадашњи министар за државну управу и локалну самоуправу Милан Марковић рекао је да је циљ предложених закона о локалним изборима и државној изборној комисији смањење утицаја политичких странака и да очигледно нема жеље да тако нешто буде усвојено. Предлози су подразумевали персонализовани пропорционални систем за који је министар сматрао да решава проблем *бланко оставки* и критика које је на рачун Србије због тога упутила Европска Унија, додајући да ће Србија “пре или касније” морати да реформише свој политички систем на овај начин. Интервју Милана Марковића за “Данас”, 17. новембар 2010. године, преузето са <http://www.ds.org.rs/medija-centar/intervju/10270-Samo-DS-jasno-za-reformu-politickog-sistema>, 07/06/2017.

⁸ “...Један посланик кошта просечно 300.000 динара, а кошта више, јер само материјали које добијају у папиру, и све друго са платом и путним трошковима, оно што се плаћају држави порези и доприноси, коштају 400.000 па рачунајте да је овако 125 па пута 12 месеци, па пута 4 године и добићете до цифре од око две милијарде... Тиме ћемо показати да политичка класа не сме да има приоритет, да политичари не смеју да живе од својих привилегија.» Конференција за новинаре Томислава Николића и Александра Вучића од 09.01.2011. године, преузето са <https://www.sns.org.rs/novosti/vesti/u-cetvrtak-predajemo-potpise-za-smanjenje-broja-poslanika>, 03/04/2107.

низаовану у форми јавног слушања.⁹ Правила рада Акционе групе предвиђала су да се организују посебна слушања у неколико кругова на којима ће сви наведени позвани субјекти, по утврђеном редоследу, моћи да образлажу своје предлоге за измену политичког система.¹⁰

Ово је био први институционализовани облик у који су укључене све парламентарне политичке странке и шира јавност.¹¹ То је и најексплицитнији попис перцепција политичких странка о реформи политичког система. Ми ћемо се у раду фокусирати на предлоге за измену изборног система. Али пре тога у изнећемо кратак теоријски оквир за анализу њихових идеја.

2. ШТА ЈЕ ИЗБОРНА РЕФОРМА?

Псефолози су дуго истрајавали на теоријској парадигми да се изборном реформом може сматрати само промена темељне изборне формуле - већинског у пропорционални систем расподеле мандата, и обратно; величине изборне јединице, висине изборног прага и броја представника у парламенту.¹² Овакав приступ знатно је сужавао истраживачки фокус. Експанзија студија о изборима, хиљаде публикованих радова теоријског и емпиријског карактера, доказивали су последице промена појединих изборних института и постало је јасно да се изборна реформа не може свести само

⁹ Акциона група за реформу политичког система оформљена је Одлуком Одбора за уставна питања и законодавство Народне скупштине од 15. маја 2015. године. Архива Народне скупштине, Одлука број: 02-1189/15. Томе је претходно допис који је председник посланичке групе Српске напредне странке Зоран Бабић упутио председници Народне скупштине, у ком је предложио формирање групе коју би чинили представници свих посланичких група. Ова иницијатива је образложена оценама да "формално правно политички систем не одражава стварне интересе и потребе друштва и грађана". Архива Народне скупштине, допис број: 02-1189/15.

¹⁰ Архива Народне скупштине, Правила о раду Акционе групе за реформу политичког система, Број: 02-1189/15, стр. 2.

¹¹ Зоран Стојиљковић, Милан Јовановић, Славиша Орловић, Душан Спасојевић, Јелена Лончар, Бобан Стојановић, Војислав Михаиловић, *Како приближити посланике грађанима? Анализа предлога за измену изборног законодавства*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2016, стр. 23.

¹² Arend Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford University Press, Oxford 1994, стр. 3.

на промену темељних типова изборних система. Зато је брзо покренута реконцептуализација изборних реформи. Покушаји да се раздоје “мале”, “велике” и “техничке” изборне реформе нису се дуго одржали јер је и заговорницима било јасно да је тешко одредити шта је велика и/или мала у односу на ону коју ћемо “назвати тривијалним, техничким”.¹³

Да би се разумели зашто се нешто мења, какве су перцепције кључних актера - странака, кандидата, бирача - шта мењати, зашто мењати и какве ефекте очекивати, псефолози су свесно ширили оно што су дефинисали изборном реформом и на селекцију кандидата у странакама, финансирање, утицај медија, и сл. и конструисали различите теоријске парадигме за њихово истраживање. У новије време превладавају истраживачи који потенцирају да у изменама изборних правила нема “техничких” реформи јер и оне могу производити изразито политичке консеквенце. Зато нам се чини оперативна дефиниција да се изборном реформом може сматрати свака “промена изборних правила која доводи до промена у функционисању изборног система”.¹⁴

Реформе изборних система истражују се доминантно кроз две парадигме “микро-мега правило” и “максимализацију мандата”. Прва почива на ставу да ће мали број великих партија преферирати рестриктивна правила: мале изборне јединице, мали број посланичких места у скупштинама, мале изборне квоте, а велики број малих партија ће оптирати за велике изборне јединице, велике скупштине и велике квоте. Једноставније - велике партије теже изборним системима релативне већине и једномандатним јединицама, мале партије теже пропорциоанлним системима, ако је могуће са једном изборном јединицом.¹⁵ Друга парадигма базира се на претпо-

¹³ Richard Katz, „Why Are There so Many (or so Few) Electoral Reforms?“, In: Michael Gallagher and Paul Mitchell, *The Politics of Electoral Systems*, Oxford University Press, Oxford 2005, стр. 57-56.

¹⁴ Милан Јовановић, „Институционални оквир изборног система - “мала”, “велика” или “техничка” изборна реформа у Србији 2008-2012. године”, у зборнику: *Избори и формирање владе у Србији 2012. године* (приредио: С. Орловић), Факултет политичких наука, Центар за демократију, Београд, 2012, стр. 26.

¹⁵ Jossep M. Colomer, *The Strategy and History of Electoral System Choice*, in: J. Colomer (ed) *Handbook of Electoral System Choice*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, London, 2004, стр. 3-5.

ставци да политичари теже осигурању и увећању моћи те да ће прихватити промену изборног система ако процењују да ће нови систем донети више места њиховим странака у представничким телима, а они могу да је спроведу.¹⁶ Новији радови истраживача не задржавају се само на ове две парадигме. Али, за сврху наше анализе они се чине сврсисходнијим.¹⁷

3. РАД АКЦИОНЕ ГРУПЕ: СТРАНАЧКЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА

Већ на првој седници Акционе групе представник једне од две посланичке групе националних мањина истакао је да иако политички систем Србије "не зависи од мањина, од начина на који ће се решити питање мањина ће зависити колико ће Србија бити демократска".¹⁸ То је наговестило да ће поједине националне мањине изаћи са широм платвормом промена политичког система, а тиме и Устава.

Положај посланика странака националних мањина био је у фокусу расправе на другој седници Акционе групе. Предложена Правила о раду предвиђала су формирање подгрупе чији је задатак да "након свих одржаних посебних слушања и примљених писаних предлога предложи Акционој групи приоритетне теме и њихов редослед за појединачне расправе на седници Акционе групе".¹⁹ Према првобитном предлогу, подгрупа је требало да се састоји од четири члана из четири највеће посланичке групе. Међутим, на предлог Балинта Пастора ова одредба је промењена и одлучено је да у састав подгрупе уђу представници три најбројније посланичке групе и један представник најбројније посланичке групе коју чине странке националних мањина. Овакав предлог Пастор је образложио тиме да се "многи елементи политичког систе-

¹⁶ Kenneth Benoit, Models of Electoral Systems Change, *Electoral Studies*, 23/2004, стр. 373-374.

¹⁷ Види шире: Душан Вучићевић, Милан Јовановић, „Реформе изборног система у Србији - препреке и перспективе“, *Српска политичка мисао*, посебно издање, Београд, 2015, стр. 87-119.

¹⁸ Архива Народне скупштине, Тонски снимак прве седнице Акционе групе за реформу политичког система одржане 20. маја 2015. године, излагање Шаипа Камберија.

¹⁹ Архива Народне скупштине, Правила о раду Акционе групе за реформу политичког система, број: 02-1189/15, стр. 3.

ма односе на индивидуална и колективна права националних мањина” и да ће ова измена ”повећати шансе да се предлози странака националних мањина узму у разматрање на седницама Акционе групе”.²⁰

Предлози за реформу политичког система које су странке изложиле на четири одржана посебна слушања били су разноврсни. Посланици су представљали ставове својих странака о темама које су већ пласиране у јавност, попут смањења броја посланика, а централно место у готово свим излагањима заузимале су измене изборног законодавства. Предлози су били различити и кретали се у дијапазону од залагања за увођење већинског или мешовитог система, преко персонализације пропорционалног изборног система, до задржавања актуелног изборног модела. истог постојећег система. Већина партија се залагала да треба смањити број народних посланика, повећати број изборних јединица, увести модел директног избора одборника и посланика, као и градоначелника и председника општина. Такође, неколико партија је предложило увођење степенованог изборног цензура за коалиције.²¹

О националним мањинама и њиховом учешћу у политичком систему се говорило спорадично, мало и врло начелно, уз неколико изузетака. Ставови и предлози политичких странака о учешћу националних мањина у политичком животу Србије биће анализирани редоследом којим су их износили народни посланици.

Независни народни посланик Милан Петрић, који је представио ставове Српске народне партије само се у једној реченици, на самом крају свог излагања, осврнуо на ”законе који се тичу положаја мањина” за које је оценио да их ”треба претрести” и закључио да Устав нуди ”најшира и одлична решења”, али да она нису спроведена кроз законе.²²

²⁰ Архива Народне скупштине, Тонски снимак друге седнице Акционе групе за реформу политичког система одржане 10. јуна 2015. године, излагање Балдинта Пастора.

²¹ Зоран Стојиљковић, Милан Јовановић, Славиша Орловић, Душан Спасојевић, Јелена Лончар, Бобан Стојановић, Војислав Михаиловић, *Како приближити посланике грађанима? Анализа предлога за измену изборног законодавства, нав. дело, стр. 24.*

²² Архива Народне скупштине, Тонски снимак првог посебног слушања Акционе групе за реформу политичког система одржане 17. јуна 2015. године, излагање Милана Петрића.

Народни посланик Шаип Камбери, један од представника мање од две посланичке групе националних мањина у Народној скупштини, цело излагање је посветио правима националних мањина. Он је, у име посланичке групе СДА Санцака, Покрет за демократско деловање, наговестио да је ова посланичка група припремила предлог за промену Устава и "више од педесетак закона".²³ Попут многих других учесника у раду Акционе групе, није одмах образлагао измене закона, будући да је план рада подразумевао да се тек након одржаних посебних слушања детаљно анализирају појединости свих предлога и да посланичке групе тек тада образложе конкретне предлоге које имају у вези са изменама и допунама закона који дефинишу политички систем. С обзиром на то да је рад Акционе групе прекинут изненада и без икаквог објашњења, ова друга фаза у њеном раду није никада наступила. Ова посланичка група се заложила за то да Устав прецизно одреди људска и мањинска права, али и "начин њихове непосредне примене".²⁴ Наглашавајући важност поштовања мањинских права у процесу европских интеграција, посланик Камбери је истакао значај имплементације свих докумената међународног права која се односе на ову област, пре свега Оквирне конвенције за заштиту националних мањина и Европске повеље о регионалним мањинским језицима. Фокусирао се на истицање важности поштовања и заштите мањинских права за стабилност региона, као и основних вредности које стоје иза заштите мањинских права. Једини конкретан предлог који се односи на политички систем тиче се "покретања процедуре за усклађивање закона и свих подзаконских аката, укључујући и релевантне планове и програме" са међународним документима. Осврћући се на предлог за смањење броја народних посланика, који се, осим у јавности, појављивао у излагањима свих народних посланика који су говорили пре ове посланичке групе, посланик Камбери је нагласио да смањење броја посланика "није спорно" за ову посланичку групу, "али под условом да се пронађу начини и модалитети да се обезбеди присуство

²³ Архива Народне скупштине, Тонски снимак првог посебног слушања Акционе групе за реформу политичког система одржане 17. јуна 2015. године, излагање Шаипа Камберија.

²⁴ Исто.

мањина кроз загарантоване квоте у виду решења која постоје у региону, утврди право мањина на право вета на оне законе и друге акте који регулишу питања која су од виталног интереса за мањине...”.²⁵ Други представник ове посланичке групе, Сулејман Угљанин, предложио је доношење новог ”кровног мањинског закона који јасно треба да дефинише шта су мањине у Републици Србији, шта су то национални савети националних мањина, која су то овлашћења”. Задатак таквог закона, био би да обједини све до сада постојеће акте у области заштите националних мањина за које је оценио да су ”само списак лепих жеља без иједне запрећене санкције, без иједне запрећене казне за кршење и непоштовање закона”.²⁶ Трећи представник посланичке групе СДА Санцак, Покрет за демократско деловање, Риза Халими, упозорио је на потребу да се националним саветима националних мањина дају шире и јасне надлежности, и упозорио на подпредстављеност албанске националне мањине у јавној управи. Он је напоменуо да треба усвојити механизме који ће обезбедити да делотворно учешће мањина у јавном животу, ”ако је већ гарантовано”. Он је рекао да албанска национална мањина ”нема никакве вајде ако им је посланик опозиција, а опозиција је зато што га ниједна већина до сада није хтела”.²⁷

Представник посланичке групе Лиге социјалдемократата Војводине, Бојан Костреш, критиковао је одредбу Устава по којој је Србија дефинисана као држава српског народа и осталих. Према његовом мишљењу та одредба припаднике националних мањина ставља у неравноправан положај. Лига социјалдемократата је предложила свеобухватну реформу изборног закона којом се на територији Србије дели на пет изборних јединица уз задржавање постојећег пропорционалног изборног модела са листама. Број посланика за Лигу социјалдемократата је потпуно неважан, али је упозорио да смањење броја посланика са собом доноси опасност да ће национал-

²⁵ Исто.

²⁶ Архива Народне скупштине, тонски снимак првог посебног слушања Акционе групе за реформу политичког система одржане 17. јуна 2015. године, излагање Сулејмана Угљанина.

²⁷ Архива Народне скупштине, тонски снимак првог посебног слушања Акционе групе за реформу политичког система одржане 17. јуна 2015. године, излагање Ризе Халимија.

ним мањинама бити знатно отежан или чак онемогућен улазак у парламент. Лига социјалдемократа сматра да би кроз предлог закона који је она предложила ово питање било регулисано, али и отворио могућност да се уведу и загарантована места за представнике националних заједница.²⁸

Савез војвођанских Мађара, као највећа посланичка група странака националних мањина, посветила је значајан део свог излагања положају националних мањина, пре свега националних савета националних мањина. Надлежности националних савета националних мањина, према њиховом мишљењу, требало би да буду дефинисане Уставом у делу који се односи на начелне оквире, надлежности и финансирање, као и основне принципе њиховог односа са другим органима власти. Осим тога, ова посланичка група је предложила и да закони којима се уређује уживање колективних и индивидуалних права припадника националних мањина буду тзв. органски закони. Овај предлог образлаган је чињеницом да су одредбе многих закона у директној супротности са Законом о националним саветима националних мањина. Савез војвођанских Мађара предложио је и измене читавог сета закона којима би се обезбедила заступљеност припадника националних мањина у јавном сектору - правосуђу, полицији, подручним јединицама органа државне управе, здравству, републичким јавним предузећима.²⁹ Ова посланичка група се оштро успротивила увођењу већинског изборног система, уз образложење да је он "у хетерогеној земљи каква је Србија у националном, верском, политичком и сваком другом смислу" непримењив.³⁰ Посланик Балинт Пастор, председник СВМ, је пледирао да треба задржати "неки вид пропорционалног изборног система" који, по његовим речима, не мора да буде исти као и сада, те да се његова странка залаже за "разраду уставне одредбе о равноправности и заступљености полова и представника националних мањина".³¹

²⁸ Архива Народне скупштине, тонски снимак првог посебног слушања Акционе групе за реформу политичког система одржане 17. јуна 2015. године, излагање Бојана Костреша.

²⁹ Архива Народне скупштине, тонски снимак другог посебног слушања Акционе групе за реформу политичког система одржане 23. јуна 2015. године, излагање Балинта Пастора.

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

Милорад Мијатовић, председник посланичке групе Социјалдемократске партије Србије, образложио је предлог своје странке да се уведе персонализовани пропорционални систем и, без даљег образлагања, додао да се његова странка залаже за непостојање законског изборног прага за странке националних мањина.

Посланичка група Партије уједињених пензионера, кроз излагање председника групе Моме Чолаковића, критиковала је праксу по којој је ”више од половине политичких странака регистровано под повлашћеним условима као партије националних мањина, иако у појединим партијама нема ниједан представник националних мањина” упозоравајући да се ради злоупотреби права на политичко организовање и да се на тај начин обесмишљава ова мера подстицања и олакшане политичке реперезентације националних мањина.³² Он је предложио поштравање критеријума и повећање броја потписа потребних за оснивање свих политичких странака, али и увођење механизма који би онемогућили да се као странке националних мањина региструју политичке организације које то нису.

Посланичка група Демократске странке такође је указала на неравноправност у уставној одредби којом се Република Србија дефинише као држава српског народа. Њена представница образложила је предлог да се уведе персонализован пропорционални изборни систем, али уз увођење посебних механизма да би се обезбедила парламентарна реперезентација националних мањина и жена.³³

Представница посланичке групе Социјалистичке партије Србије је говорила о политици мултикултурализма коју Србија води кроз функционисање националних савета националних мањина и похвалила посланике странака националних мањина због тога што ”нису отуђени и не бојкотују институције политичког система Србије”.³⁴

³² Архива Народне скупштине, тонски снимак другог посебног слушања Акционе групе за реформу политичког система одржане 23. јуна 2015. године, излагање Моме Чолаковића.

³³ Архива Народне скупштине, тонски снимак четвртог посебног слушања Акционе групе за реформу политичког система одржане 10. јула 2015. године, излагање Александар Јерков.

³⁴ Архива Народне скупштине, тонски снимак четвртог посебног слушања Акционе групе за реформу политичког система одржане 10. јула 2015. године, излагање Дијане Вукомановић.

Остале посланичке групе нису у својим излагањима помињале националне заједнице, заштиту мањинских права, укључивање представника националних мањина у политички систем Србије, нити су се на било који начин освртале на ову област људских права. На адресу Акционе групе назначену у јавном позиву стигло је 48 предлога за измене политичког система. Ниједан се ни на који начин није односио на партиципацију или положај националних мањина.

4. ЗАКЉУЧАК: РЕФОРМА-ПРОПАО ПОКУШАЈ

Акциона група је прекинула рад без најаве и образложења. Иако је председник акционе групе последње посебно слушање затворио најављујући да ће наредна седница бити одржана за шест дана, 16. јула у 9,00 часова, тај састанак није одржан, а сазив за њега никада није упућен члановима Акционе групе. Због тога је јавност остала ускраћена за ставове највеће посланичке групе о овој теми. Иако је председник посланичке групе Српске напредне странке у неколико наврата најављивао да ће Српска напредна странка изнети своје ставове о овој теми – до краја јула, чим се 2015. године заврши летња пауза у Скупштини, до краја децембра исте године – то се никада није десило.³⁵ Непознато је да ли је Српска напредна странка остала при свом ставу о смањењу броја посланика, какав је њен став о захтевима и предлозима да грађани-бирачи директно бирају одборнике, посланике, челне људе у јединицама локалне самоуправе, степенованом изборном прагу, изборним јединицама, резервисаним местима за националне мањине, итд. Осим тога, будући да је већина посланичких група током својих излагања наглашавала да износи само начелне ставове, а да ће конкретна решења понудити и представити када Акциона група буде расправљала о појединачним законима што се такође никада није десило, јавност није упозната како политичке странке које су учествовале у расправи виде операционализацију идеја за које су се залагале у јавном слушању. Тако је и прва инсти-

³⁵ "Истиномер", 31.12.2105. године, *Неистина – Бабић о реформи политичког система*, <http://rs.n1info.com/a122234/Video/Info/Istinomer-Ne-istina-Babic-o-reformi-politickog-sistema.html>. 07/05/2017.

туционализована дебата кључних политичких актера, парламентарних политичких странака, оних који имају моћ да покрену и спроведу реформе, стала на почетку. Прекинута је после начелне расправе без финализације онога што је предложено бар у оним доменима за које је у овој фази, начелно и вербално, постојао или се називао консензус.

Међутим, чак и без тога могуће је извући неки заједнички именитељ. Положај националних мањина и њихова улога у политичком систему нису била тема која је доминирала у овим расправама о реформи политичких институција. Половина излагања на посебним слушањима организованим у Скупштини Србије, осам од 16, ниједном речју није поминула националне мањине, чак ни декларативно, у смислу нормативног унапређења постојећих права, доследније примене и унапређивања постојећег статуса мањинских заједница. Већина странака нема перцепцију да је позиција националних мањина домен који би закупаљао пажњу страначког ангажовања, или који би требало редефинисати нормативно и практично. Странке које су препознале одређене проблеме у функционисању овог дела политичког система и указивале на њих остале су на начелној позицији, без нуђења конкретних решења. Само две посланичке групе – СДА Санџака, Партија за демократско деловање и Лига социјалдемократа Војводине – указале су на потенцијалне проблеме који могу настати за мањинске странке у случају смањења броја народних посланика. Само посланичке групе националних мањина - СДА Санџака, Партија за демократско деловање и Савез војвођанских Мађара – говориле су о проблемима у функционисању националних савета националних мањина и потреби да се њихове надлежности јасније уреде и утврде Уставом. Због прекида рада, те посланичке групе нису биле у ситуацији да Акционој групи предоче или предложе иницијативе за измене и допуне закона у овој области.

Три посланичке групе су говориле о загарантованим местима за представнике националних мањина, али нису објасниле за које националне мањине би се резервисала места, на који начин би се посланици националних мањина бирали у оквиру резервисаних квота, шта су предности, а шта мањкавости таквих механизма. Ниједна од посланичких група и нико од народних посланика није Народној скупш-

тини предложио законе о изменама или допунама ниједног од закона о којима су говорили.

На позив на јавна слушања није одговорио ниједан од националних савета националних мањина. Све то иде у прилог тврдњи да је још једном уложена велика енергија која није резултирала конкретизацијом и променама у областима које су у распарви маркиране као институционално-уставна решења која нису адекватна потребама наше политичке заједнице.

Приказ ставова политичких странака о реформи изборног система показују да се они руководе “микро-мега правилом”. Наиме мале странке, а међу њима све странке националних мањина, пледирају за пропорционални изборни систем са што већим изборним јединицама и оштро се противе идејама за увођење већинских изборних модела. Највећа странка, СНС, није се изјашњавала по овом питању, али се може стећи утисак да ни ова трентно највећа странка, није за напуштање пропорционалног система. Оваква ситуација упућује на закључак да досадашња расправа говори да функционише и друга парадигма: странке нису сигурне да заговарање другачијих изборних система осим актуелног може довести до политичке добити - већег броја места за предлагаче. Следствено томе и реформи изборног система приступају као политичкој акцији у којој се дебатује, али без решености да се систем мења.

Модел истраживања реформи показују да осим странака све озбиљнији фактор у променама институционалног дизајна постају стручањаци и јавност, грађани и цивилни сектор. Уколико притисак ових актера буде довољно јак, а странке процене да би могле имати негативне последице ако би од грађана-бирача били перцепирани као кочничари и противници изборних реформи, оне би могле покренути промене изборних правила. Побољшавање изборних процедура и техника, регистрације бирача, гласања, утврђивања и проглашавања резултата, кредибилности, професионализације и политичке неутралности изборне администрације које би ишле у правцу и јачања поверења свих у резултате избора чини нам се у овом тренутку једини домен у којем би изборни систем могао и требало да доживи промену.

Литература

- Вучићевић Душан, Јовановић Милан, „Реформе изборног система у Србији - препреке и перспективе“, *Српска политичка мисао*, посебно издање, Београд 2015.
- Дидановић Вера, ”Шта је Тадић стварно мислио”, *Време*, бр. 957, 2009.
- Закон о избору народних посланика (*Службени гласник РС*, бр. 35/2000, 57/2003 – одлука УСРС, 72/2003 – др. закон, 75/2003 – испр. др. закона, 18/2004)
- Изјава Зорана Бабића за ”Блиц”, 20.05.2015. године, <http://www.blic.rs/vesti/politika/babic-do-reformi-politickog-sistema-najsir-im-dijalogom/e3s5k5w>, 07/05/2017
- Интервју Бориса Тадића за ”Вечерње новости”, 30. април 2009. године, преузето са <http://www.ds.org.rs/medija-centar/intervjui/7468-Boris-Tadic-Spremni-da-obuzdamo-krizu>, 08/05/2017
- Интервју Милана Марковића за ”Данас”, 17. новембар 2010. године, преузето са <http://www.ds.org.rs/medija-centar/intervjui/10270-Samo-DS-jasno-za-reformu-politickog-sistema>, 03/04/2017
- ”Истиномер”, 31.12.2105. године, *Неистина – Бабић о реформи политичког система*, <http://rs.n1info.com/a122234/Video/Info/Istinomer-Ne-istina-Babic-o-reformi-politickog-sistema.html>, 09/04/2017
- Јовановић Милан, „Институционални оквир изборног система - “мала”, “велика” или “техничка” изборна реформа у Србији 2008-2012. године“, у зборнику: *Избори и формирање владе у Србији 2012. године*, (приредио: С. Орловић), Факултет политичких наука, Центар за демократију, Београд, 2012.
- Конференција за новинаре Томислава Николића и Александра Вучића од 09.01.2011. године, преузето са <https://www.sns.org.rs/novosti/vesti/u-cetvrtak-predajemo-potpise-za-smanjenje-broja-poslanika>, 09/04/2017
- Стојиљковић Зоран, Јовановић Милан, Орловић Славиша, Спасојевић Душан, Лончар Јелена, Стојановић Бобан, Михаиловић Војислав, *Како приближити посланике грађанима? Анализа предлога за измену изборног законодавства*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2016.

- Arend Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- Benoit Kenneth, „Models of Electoral Systems Change“, *Electoral Studies*, 23/2004.
- Colemer M. Jossep, *The Strategy and History of Electoral System Choice*, in J. Colomer (ed.) *Handbook of Electoral System Choice*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, London 2004.
- Richard Katz, „Why Are There so Many (or so Few) Electoral Reforms?“, in: Michael Gallagher and Paul Mitchell, *The Politics of Electoral Systems*, Oxford University Press, Oxford 2005.

Aleksandra Jerkov

NATIONAL MINORITIES AND THE REFORM OF THE ELECTORAL SYSTEM IN SERBIA – A FAILED ATTEMPT

Resume

Reform of the political system is one of the most frequent topics in Serbian politics. It is being used by politicians whenever needed for populist reasons, without any deep considerations and analysis of possible implications and impacts. One of the most common suggestions is reducing number of members of the Parliament, which is always being justified by reducing costs. No one has never raised an issue of how much that would affect parties of national minorities and make it more difficult for them to win seats in the Parliament. This is why forming of the Action group in the Parliament of Serbia was good platform to discuss all of the issues and problems that Serbian political system is facing, political participation of national minorities included. Broad discussion was about to begin. Political parties, experts, international community, individuals – all of them were invited to give their opinion. During the four sessions of the Action group, the issue of national minorities was barely touched. More than half of the parliamentary groups not once mentioned the issue, and all of the others were doing so superficially, in general terms, and without any real measures or policies. Exception are two parties of na-

tional minorities that were dealing with the issue more closely, but also without any real measures. The Action group was supposed to listen to all general remarks of the participants, and then to move on to more concrete remarks in phase 2 of its work. This phase never happened, since the Group stopped its work without any explanation just before the biggest political party was about to present their views on the issue. Parties in general, and parties of national minorities in particular, are in favor of retaining the proportional electoral system. This is a logical behavior that has repeatedly been proven through the theoretical paradigms of “the micro-mega rule” and “the maximization of the mandate”. None of the actors involved in the debate on the electoral reform are sure which electoral model would maximize the number of mandates and whether they would have the power to institutionalize it, which makes additional electoral reforms of the crucial elements of the electoral system seem less likely. The author points out that greater pressure from the academic community, the media, the civil society and the citizens could act as a trigger for electoral reform. This reform would concern electoral techniques and procedures related to voter registration, voting, and professionalization of electoral bodies with the aim to strengthen the confidence in the electoral process which is the only, democratic, mechanism of change of power.

Keywords: reform of political system, Action group, national minorities, Parliament of Serbia, electoral systems, political parties.

* Овај рад је примљен 26. јула 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. септембра 2017. године.

Миша Стојадиновић

Институт за политичке студије, Београд

САНКЦИЈЕ КАО ИНСТРУМЕНТ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ САД: СЛУЧАЈ РУСИЈЕ*

Сажетак

Међународне санкције су постале популарни инструмент спољне политике. У овом раду се са аспекта критичког преиспитивања међународних односа разматрају санкције у циљу откривања разлога њихове честе употребе фокусирајући се пре свега на однос између САД и Русије. У том смислу рад је подељен на два дела. Први део рада се бави анализом санкција као инструмента спољне политике САД, док се у другом делу рада анализирају међународне санкције против Русије. Такође, у раду се указује и на то какве последице међународне санкције Русији имају на глобалном нивоу, као и какав је положај ЕУ у свему томе.

Кључне речи: САД, Русија, ЕУ, санкције, међународни односи, демократија, спољна политика.

Међународне санкције су одувек представљале занимљиво поље истраживања које је испуњено бројним противуречним схватањима и ставовима. Оно што се са сигурношћу може рећи јесте да су се оне као инструмент спољне политике исувише често примењивале без икаквог значајнијег покушаја разумевања могућих последица на земљу где се

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

примењују, али и на међународну заједницу шире. Тим пре што оне у пракси као средство принуде веома ретко доносе резултат.

У теорији међународних односа, поред неореализма, неолиберализам заузима средишње место у критичком преиспитивању савремених друштвених трендова. „И поред несумњивог значаја критичке теорије, савремени владајући концепт у теорији међународних односа (не негирајући увек присутни значај који има реалистичка теорија) јесте неолиберализам. Наиме, државе користе инструменте принуде који су им на располагању како би ојачале експанзију тржишних друштава, у нашој ери неолиберализма исто као што су то чиниле и у прошлости. Истовремено, идеологија саморегулаторног тржишта наставља да замагљује односе моћи између и унутар капиталистичких земаља. Заједно, ове две претпоставке чине доминантан приступ изучавању међународних односа и промовишу доминацију неолиберализма.“¹ Парада непријатеља је једно од средстава којим су се САД често веома успешно служиле како би се замаскирале унутрашњи проблеми и неоимперијални интереси на међународном нивоу. Крај Хладног рата није уједно значио и нормализацију односа између САД и Русије. Напротив, антагонизми између ове две земље су се наставили и у XXI веку, да би после Сиријске и Украјинске кризе све већи број теоретичара почео говорити о појави новог или наставку старог хладног рата.

ЗАШТО СУ САНКЦИЈЕ ПОСТАЛЕ ПОПУЛАРНЕ КАО ИНСТРУМЕНТ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ САД?

Генерално, санкције се могу дефинисати као мера коју предузимају један или више међународних актера против једног или више међународних актера а у циљу њиховог економског кажњавања или приморавања на нешто. Оне могу бити дипломатске, комуникацијске или економске. Могу се разликовати и по томе да ли су унилатералне, мултилате-

1 Teresa Healy, Mark Neufeld, "Critical Reflection on a Discipline", *Bulletin of the Canadian Political Science Association*, The Canadian Political Science Association, Vol. 26, No. 1, May 1997, стр. 31.; Тања Мишчевић, „Нови теоријски правци у изучавању међународних организација“, *Годишњак*, Факултет политичких наука, Београд, бр. 1/2007, стр. 345.

ралне или универзалне, затим могу бити опште и селективне (тј. да ли се примењују све или само појединачне мере). Уједно санкције могу бити усмерене на нацију као целину или на неке одређене појединце или групе. Такође, од санкција могу имати штете и земље које их намећу јер се онемогућује сарадња по питању увоза и извоза са земљама које су предмет санкција онемогућавајући тиме користи које би оне имале као резултат међусобне сарадње. Оне су резултат одређених рестриктивних мера. „Међународне рестриктивне мере се у најширем смислу могу одредити као: – скуп осмишљених, планираних и договорених мера ограничавања неког права, – мере које примењује једна или више држава, – мере против једне или више других држава, државног или недржавног ентитета, правног лица, међународне организације, групе или појединца, – мере ради промене њиховог нежељеног понашања, – мере чији је циљ остварење неког спољнополитичког приоритета, заштите међународног права, заштите међународног мира и безбедности или очувања неких општеприхваћених норми и вредности.“²

Када се ради о примени санкција у међународним односима, треба нагласити да се оне у великој мери разликују од санкција на националном нивоу, пре свега имајући у виду да се ради о нивоу односа где државе делују једна против друге. У том деловању тежи се да се неки чин санкционише или да се нека држава примора на нешто. Примена санкција у међународним односима постаје једно од најкомплекснијих изазова у међународним односима. „Реч је о ситуацијама у којима се поједина држава жели приморати да промени своје, са стајалишта субјекта санкција, неприхватљиво понашање. Било да је реч о различитим облицима кршења људских права, било да је посредни, нпр. обављање експеримента с нуклеарним оружјем или непоштовање неких међународних обавеза, циљ је дотичну државу уверити у исправно чињење, тј. нечињење.“³

2 Дамир Ковачевић, „Основни елементи закона о међународним рестриктивним мерама“, *Војно дело*, Министарство одбране Србије, Војноиздавачки завод, Београд, бр. 3/2015, стр. 156.

3 Стјепан Новак, „Уводно о санкцијама Еуропске уније“, *Загребачка правна ревија*, Правни факултет Свеучилишта у Загребу, год. 2, бр. 1/2013, стр. 61.

Историја коришћења међународних санкција као средства принуде је показала бројне слабости. Јохан Галтунг [Johan Galtung] с тим у вези истиче да ће резултати примене економских санкција углавном бити негативни, тј. неће се постићи оно што би требало да им је примарни циљ. Оне чак могу ојачати земљу против које се примењују изазивајући сасвим супротан ефекат од првобитно замишљеног. Уколико је њихов циљ нпр. био слабљење популарности водеће политичке елите у некој земљи, тј. обарање постојећег режима, примена санкција може довести чак до јачања њихове популарности. Санкције могу бити схваћене од стране народа коме се намећу као велика неправда и може довести до њиховог уједињавања у борби против њих. Такође санкције могу довести и до јачања неке земље принудивши је да се ослони само на своје ресурсе и могућности, што као крајњи резултат може имати и јачање привреде те земље колико год то звучало невероватно. „Уколико санкције немају инструменталну сврху, оне могу имати експресивну функцију. Тј. оне могу на крајње драматичан (и скуп) начин да појачају унутрашњи морал, иако би било интересантно упоредити њихов ефекат са мање скупим начинима као што су декларације, резолуције и демонстрације. Ово доводи до тога да санкције могу служити као средство којим се изражава морално неодобравање.“⁴

Међународне санкције наметнуте Ираку су са собом донеле одређене изазове који ће се испоставити као универзални проблеми када год се санкције примене. Наиме, Данијел Дрезнер [Daniel W. Drezner] је бавећи се анализом санкција наметнутих Ираку указао на три главна проблема која су се показали као константа приликом употребе санкција у међународним односима.⁵ Прво, санкције нису биле успешне јер када су наметнуте, један од главних циљева је био свргавање Садама Хусеина, тј. сматрало се да ће народ Ирака сам извршити државни удар (...) Друго, санкције Ираку су биле екстремне нарочито у погледу њихове цене с обзиром на постављени циљ – ирачки БДП је преполовљен.

4 Johan Galtung, "On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia", *World Politics*, Cambridge University Press, No. 3, Apr., 1967, стр. 412.

5 Daniel W. Drezner, "Sanctions Sometimes Smart: Targeted Sanctions in Theory and Practice", *International Studies Review*, Oxford Academic, No. 1 March 2011, стр. 97–98.

Због тога се оправдано поставља питање да уколико су овако ригорозне санкције пропале, за шта их је онда могуће користити. Поред тога што нису успеле, оне су уједно сву кривицу за ирачку хуманитарну кризу свалиле на САД и УН. Такође, оне су у великој мери допринеле ширењу корупције и црног тржишта на овим просторима, због чега нису ослабиле само владавину закона у таргетираној земљи, већ и у читавом региону. Поражавајући ефекти санкција уведених од стране Савета безбедности Уједињених нација су се осетили и на просторима СР Југославије 1992. године. Крајњи резултат био је драстичан пад животног стандарда, преоријентисање на црно тржиште услед недостатка могућности за нормалан живот, немогућност набавке основних средстава за живот и лекова, раст криминала, разарање привреде и економије.

Оно што је интересантно напоменути је и друга страна медаље санкција, тј. нешто што се на први поглед неретко занемарује. Овде се мисли на коришћење међународних санкција као средства којим би повећала популарност политичке елите унутар земље, тј. код бирачког тела. Бавећи се овом проблематиком Т. Вонг [Taehee Whang] у једном свом раду је урадио детаљну анализу начина на који су санкције коришћене од стране водећих политичара у САД како би се повећао њихов рејтинг, стварајући тзв. *домаћу политичку хипотезу*.⁶ Ова хипотеза укратко гласи: популарност лидера који иницира санкције против државе са чијом се политиком не слаже (или барем не би требало да се слаже према ставовима јавног мњења или се од њега очекује неки вид реакције) углавном расте после наметања економских санкција. Имајући у виду да опстанак политичких лидера у демократским земљама зависи од резултата избора, санкције представљају оптималан и веома ефикасан избор како би се повећала популарност код јавног мњења. „За вође се може рећи да су они конформистички опредељени чланови конкретне групе, јер се труде да балансирају и одржавају норме и вредности које су од важности за групу.“⁷ И иако је тачно да санкције у САД могу бити инициране и од стране Конгреса, то ипак не

6 Taehee Whang, "Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States", *International Studies Quarterly*, JSTOR, No. 3 September 2011.

7 Михајло Манић, *Медији у глобалном друштву*, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, 2015, стр. 232.

умањује чињеницу да од њих највише бенефиција има председник, јер се он сматра одговорним за вођење спољне политике, и то нарочито у деловима који се тичу безбедности. У једној веома опсежној анализи Вонг показује да је кроз историју популарност председника САД расла веома брзо после употребе санкција као инструмента спољне политике. „Подаци показују како су креатори политике САД имали користи од санкција, јер су њиховим коришћењем повећавали јавну подршку. Чак и када су инструментално неефикасне, санкције представљају веома ефикасан начин приказивања политичких лидера јаким унутар међународних сукоба.“⁸ Уколико се постави питање на основу чега се грађани САД одлучују када дође време избора председника, доћи до одговора није нимало лако. Међутим, могуће је, поред многобројних других, истаћи два главна критеријума – економску политику и међународну политику – и то баш тим редоследом, мада и остали критеријуми могу бити значајни као што су нпр. социјална политика или заштита животне средине. Избори се често добијају или губе због економске политике, док међународна политика може такође имати огроман утицај на то да ли ће неко бити (ре)изабрани председник САД. „И економска политика и међународна политика су важни критеријуми приликом оцене председника од стране јавног мњења, међутим, треба напоменути да јавно мњење учи и да мења начин на који користи међународну политику као критеријум оцењивања.“⁹ Овде се нарочито има у виду умешаност САД у разноразне конфликте, при чему се често води рачуна о оправданости неких мера, као и тога колико оне коштају САД. Списак земаља које су се нашле на мети разних облика санкција од стране САД је заиста импозантан. Ту су свакако поменута Русија, СР Југославија, затим Кина, Белорусија, Куба, Авганистан, Иран, Ирак, Северна Кореја, Либија, Венецуела, Јужни Судан, Сирија, Зимбабве, Вијетнам, Мјанмар, Руанда и списак се само продужава.¹⁰

8 Taehee Whang, “Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States“, нав. дело

9 Gregory E. McAvoy, “Political Research Quarterly Stability and Change: The Time Varying Impact of Economic and Foreign Policy Evaluations on Presidential Approval”, *Political Research Quarterly*, Sage Publications, No. 1 Mar., 2006, стр. 81.

10 Овде смо поменули само неке од примера санкција. С обзиром да би дубља анализа свих случајева појединачно захтевала доста додатног простора, то

Ово све указује уједно и на могућности симболичког значаја санкција као инструмента спољне политике. Оне представљају можда најлакши и најекономичнији начин (иако истовремено и веома скуп) да се покаже снага у међународним односима, свакако много лакши него вођење рата. Оне добијају на значају у ситуацијама када се рат не може разматрати као било каква опција, а када се сматра да је потребна некаква реакција како би се ипак показала одлучност у међународним конфликтима. Тиме санкције добијају, поред инструменталног (који се огледа у томе да се њиме жели постићи одређени циљ – казна или принуда), и изванредан симболички значај. Оне истовремено представљају и повољно средство демонстрације моћи у међународним односима, свакако много повољније него рат. Санкције је могуће много лакше користити него рат, а да то не наиђе на осуду међународне заједнице. Оне нарочито добијају на значају када због одређених разлога није могуће водити рат против одређеног противника.

Такође, санкције представљају и начин да се оствари или покаже геополитичка надмоћ. Класична геополитика је замењена постмодерном која подразумева много суптилније начине остваривања контроле над одређеном територијом. „Начини, технике и методе остваривања тог циља су бројни и разноврсни: изнуривање економским санкцијама, политичким превратима, војним пучевима, државним ударима, „социјалним инжењерингом“, наметање одређених друштвених, културолошких и психолошких образаца понашања персуазивним активностима, психолошком манипулацијом, психотронским деловањем итд.“¹¹ У том смислу оправдан је захтев за сталним критичким преиспитивањем друштвене стварности у циљу њеног бољег разумевања, а пре свега како би се ствари назвале својим правим именом.

ћемо оставити за неку другу прилику, док ћемо се у раду усредсредити пре свега на однос САД и Русије.

11 Драган Колев, „Геополитичка моћ: прилог одређењу појма“, *Цивитас: часопис за друштвена истраживања*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатаћ“, Нови Сад, бр. 6/2013, стр. 248–249.

МЕЂУНАРОДНЕ САНКЦИЈЕ РУСИЈИ

Међународне санкције Русији су уведене на иницијативи САД марта 2014. године и њих су подржале, поред очигледно Украјине, и земље ЕУ, Јапан, Канада, Молдавија, Исланд, Нови Зеланд, Црна Гора, Албанија, Норвешка, Швајцарска и Аустралија. Званичан разлог за увођење санкција је ескалација кризе у Украјини, тј. улога коју је Русија имала у њој, као и каснија дешавања. „Крим и Севастопол Руса су одувек доживљавали као део свог националног идентитета, као део своје славне историје. С друге стране, међународно-правни субјективитет Украјине признају све државе света. Кримско полуострво је до марта 2014. било њен интегрални део, да би након спроведеног референдума на полуострву, АР Крим (и Град Севастопол) једнострано иступили из Украјине и ушли у састав Русије. Упркос *de facto* стању, Украјина перципира Крим као део своје територије, а његову сецесију као „привремену окупацију“ од стране Русије.“¹²

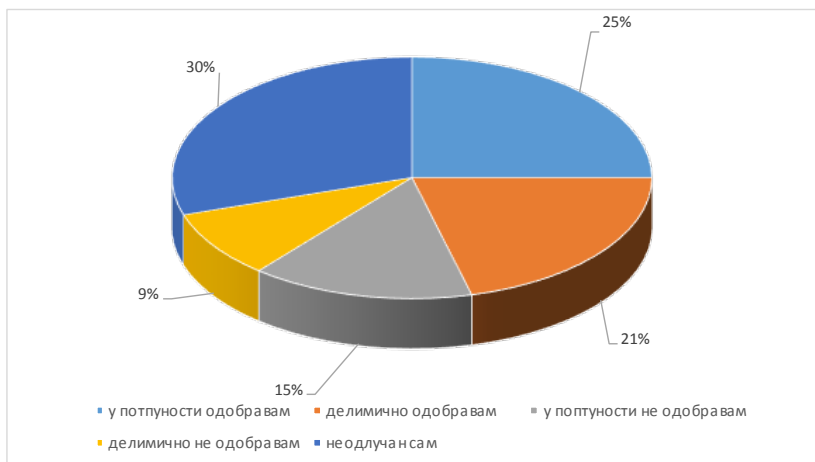
Ситуација на политичкој сцени САД, а тиме и на геополитичкој уопште, постала је веома компликована. Однос између САД и Русије заузима можда и једно од централних места око којих се ломе копља између различитих струја унутар САД. Ту се нарочито истиче и незавидан положај у коме се нашао амерички председник Доналд Трамп. Подсетимо се да је Трамп још на линији ватре када се ради о начину на који је добио изборе, тј. оптужбе о руском мешању су и даље веома гласне. И можда је у неком тренутку изгледало да ће са доласком Доналда Трампа на чело односи између САД и Русије почети да отопљавају, то се није догодило. Поступци Доналда Трампа од његовог ступања на дужност као да су били усмерени у циљу сталног доказивања тога да он нема никакве везе са Русијом. Такође, најновије санкције које је Конгрес Сједињених Америчких Држава увео Русији, Ирану и Северној Кореји говоре и о великом неслагању када се ради о спољној политици коју САД воде. Наиме, Трамп је, и поред великог противљења, почетком августа потписао закон

12 Виолета Таловић, Слађан Милосављевић, „Могућа решења украјинске кризе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2017, стр. 171.

којим се намећу санкције Русији при чему се водећа реч о њиховом даљем току према том закону препушта Конгресу. Уједињеност Конгреса поводом овог питања може се видети и по томе што је у Представничком дому гласало 419 за и само 3 против, док су у Сенату ове мере усвојене са 98 гласова за и 2 против. И иако се овај чин тумачи као показатељ националног јединства САД поводом вођења спољне политике, то свакако није случај. Овим чином је на неки начин стављено до знања да када се ради о спољној политици САД, председник Доналд Трамп неће имати превише маневарског простора.

Када се ради о расположењу јавног мњења по питању укидања или поштравања санкција Русији може се рећи да већина Американаца подржава овакву спољну политику САД. С тим у вези треба поменути истраживање *Хафингтон поста* с почетка 2017. године које показује да 46% грађана одобрава санкције, док 24% сматра да их треба укинути (видети Графикон бр. 1).

Графикон бр. 1: Да ли одобравате или оспоравате санкције САД усмерених против Русије?

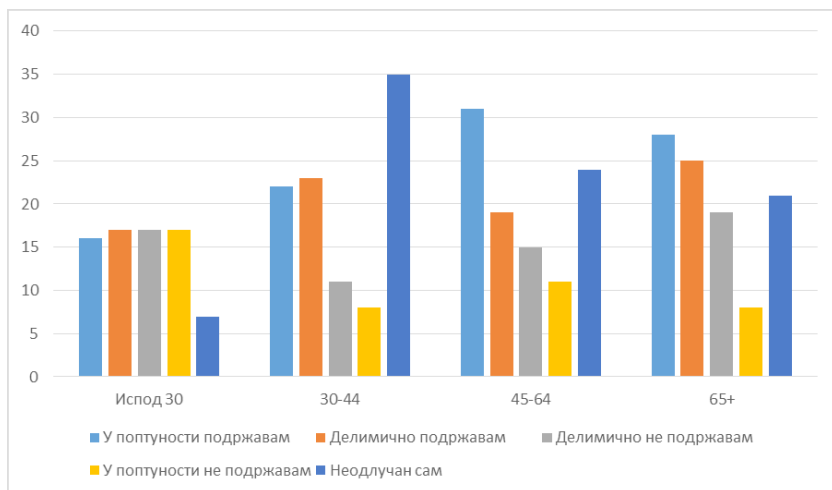

Извор: Ariel Edwards-Levy, "Americans Want Trump To Keep Sanctions Against Russia", *HuffPost*, 01. 04. 2017, Internet, http://www.huffingtonpost.com/entry/trump-russia-sanctions-poll_us_586d736ee4b0c8575a771276,13/08/2017

Интересантно је поменути да је нешто веће расположење за окончање санкција Русији присутно међу припадницима

цима Републиканске странке, док су присталице Демократске странке више за њихово продужавање. Такође, треба напоменути и да је подршка санкцијама већа међу старијом популацијом, док су млади више за нормализацију односа са Русијом (видети Графикон бр. 2).

Графикон бр. 2: Да ли одобравате или оспоравате санкције САД усмерених против Русије? (распоред одговора према годинама старости)

Извор: Ariel Edwards-Levy, „Americans Want Trump To Keep Sanctions Against Russia“, *HuffPost*, 01. 04. 2017, Internet, http://www.huffingtonpost.com/entry/trump-russia-sanctions-poll_us_586d736ee4b0c8575a771276,13/08/2017

Овакво стање када се ради о разликовању схватања поводом међународних санкција између различитих генерација није ништа изненађујуће, нарочито када се узму у обзир незадовољство спољном политиком грађана САД. О томе говори и истраживање које је урадио *Pew Research Center* које показује како број грађана САД који верују да њихова земља представља јединствену државу на свету опада (са 38% у 2011. години на 28% у 2014. години). Ово је уједно тенденција која све више узима маха, такође, код младих људи.

Табела бр. 1: САД представљају државу која се налази изнад свих осталих (истраживање рађено у САД, у %)

	2011.	2014.
Укупно	38%	28%
18-29 година	27%	15%
30-49 година	38%	26%
50-64 година	40%	33%
65+ година	50%	40%

Извор: Pew Research Center, Internet, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/07/02/most-americans-think-the-u-s-is-great-but-fewer-say-its-the-greatest/>, 26/06/2017

Поред званичних разлога и њихове симболичке улоге, санкције против Русије треба посматрати и шире. Као један од разлога увођења санкција може се навести и покушај да се ЕУ у задовољавању својих енергетских потреба окрене пре свега ка САД и како би се смањила на неки начин зависност од руских ресурса. Наравно то отвара питање економске исплативости допремања гаса из уљних шкриљаца из САД, јер је то веома скуп начин добављања енергената и то би повећавало раст њихове цене на тржишту. Северни ток 2, као проналажење начина да се превазиђе поткопавање изградње Јужног тока свакако не иде у прилог овакве политике. Велики број европских земаља би имао користи од реализације овог пројекта, међу којима би свакако највећи добитник била Немачка. То говори и о амбивалентности спољне политике ЕУ, која је са једне стране усаглашена са политиком САД када се ради о санкцијама, а са друге стране има много тога да се изгуби уколико се са њима настави или уколико се чак окрене ка њиховом пооштравању.

Уколико погледамо начин на који је Русија одговорила на санкције од стране Запада може се видети да је то (економски) рат у коме у ствари нема победника, може се рећи да су сви на неки начин губитници. Одговор подразумева систем мера заснован на реципроцитету. Санкције су подједнако штетиле и земљама ЕУ због чега Брисел у све већој мери изражава забринутост због њиховог заоштравања. Као одговор на наметнуте санкције Русија је одговорила контрамерама санкцијама земљама ЕУ, Аустралије, Северне Америке и то пре свега на увоз воћа, поврћа, меса и млечних производа.

Овде треба поменути и захтев Русије да САД повуку велики број својих дипломата са њихове територије. Такође уследио је низ протекционистичких мера како би се омогућио развој пољопривредне производње у Русији који је дао веома позитивне резултате. Наравно да је то довело и до одређеног повећања цена робе, као и до смањења њеног избора на тржишту, као и до извесног пада вредности рубље и инфлације што се свакако негативно одразило на руску привреду. Такође, Русија се морала преоријентисати како би надокнадила увоз робе на тржишта као што су нпр. Египат, Турска, као и бројне блискоисточне земље. Треба напоменути и да односи између Русије и Кине постају све ближи, нарочито ако се узму у обзир и односи између Кине и САД.

И НА КРАЈУ...

Као што се може видети, дати одговор на питање због чега су међународне санкције постале популарно средство спољне политике није нимало лако. Оне истовремено могу бити коришћене и као средство казне или принуде, али могу уједно имати и дубље значење, тј. могу се користити као начин повећања популарности код бирачког тела, или начин да се покаже моћ на геополитичком плану. Међутим, оно што се са сигурношћу може рећи јесте да њихова употреба не доводи до жељеног крајњег циља, тј. до решавања проблема због кога су оне уопште употребљене. Једини начин за решавање проблема на међународном нивоу мора бити успостављање политичког дијалога уз све могуће поштовање и уважавање, уз обострану спремност на компромис. Нажалост, успоставила се једна опасна навика на поделу за и против, при чему се оно између у потпуности изгубило. Друштвена ситуација је много сложенија од прости поделе на за и против, и док се то не схвати, увек ћемо имати спорове и сукобе. Макс Вебер [Max Weber] истиче три кључне особине које би требало да имају политичари: *страст*, *одговорност* и *мера*. Без тога не може постојати права политичка култура која ће водити ка једном демократском режиму. Оно што се најчешће дешава је да у политичким односима превладава страст док одговорност и мера изостају.¹³ Политичког дијалога нема тамо:

13 Ђуро Шушњић, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења“,

„где је мерило истине моћ; где се политичке одлуке доносе у уским круговима политичких елита; где се грађани претварају у масу; где не постоји сарадња између грађана и где их не повезују универзалне вредности: слобода, равноправност, солидарност, пријатељство, љубав; где се подстичу верски, национални, расни, класни и други сукоби; где политичари користе право на грешку (право на грешку у политици не постоји – онај ко греша мора да одговара); где политичари манипулишу грађанима; где политичари пропагандом шире лоша осећања (завист, мржњу, пакост) и лоша стања (страх, стрепњу, панику, лукавство); где се у политичком животу девалвирају речи и језик (када иза изговорених речи нема дела и значења, већ обмане и лажи); где се у политици обећава, а обећања се не остварују; где влада политика тлачитеља и тлачених, моћних и немоћних (и када се разговара, у таквој политици се не води дијалог, већ се најчешће одмеравају лукавства, преваре, довитљивост и лажи – то је *разговор* обмањивача и обманутих); и где сви говоре а нико никога не чује (то је брбљаоница, а не политичка заједница).“¹⁴

Уместо коришћења голе силе, државе би требало да се више окрену инструментима „меке моћи“ као што је то нпр. јавна дипломатија у процесу политичког позиционирања држава. Јавна дипломатија представља процесе комуникације „који иницирају и/или спроводе владе са страним јавностима у покушају да успоставе разумевање за своје националне идеје и идеале, своје институције и културу, као и националне циљеве. Јавна дипломатија је усмерена на унапређивање односа међу народима и изградњу споразума заснованих на заједничким вредностима. Дакле, јавна дипломатија је двосмерни процес комуникације са циљем узајамне репрезентације представа и вредности држава и народа, уз развијање узајамног поверења и разумевања.“¹⁵ Наравно то би подразумевало да се пронађе прави узрок проблема и назва-

²¹ *прича о демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 10.

¹⁴ Далиборка Уљаревић, „Значај и улога толеранције у демократском друштву“, *21 прича о демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 27.

¹⁵ Љиљана Мијатовић Рогач, „Порука у боци: изазови стратешког конципирања јавне и културне дипломатије Србије“, *Култура*, Завод за проучавање културног развитка, Београд, бр. 139/2013, стр. 144.

ти ствари правим именом. Доба униполаризма је завршено, свет је постао једно мултиполарно место где се јавља све већи број значајних играча на геополитичкој сцени. У том смислу важно је избећи већ устаљену праксу где се неолиберална политика остварује неоимперијалном праксом тамо где настане препрека. Потребно је да дијалог замени силу.

Литература

- Ковачевић Дамир, „Основни елементи закона о међународним рестриктивним мерама“, *Војно дело*, Министарство одбране Србије, Војноиздавачки завод, Београд, бр. 3/2015, стр. 155–177.
- Колев Драган, „Геополитичка моћ: прилог одређењу појма“, *Цивитас: часопис за друштвена истраживања*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић“, Нови Сад, бр. 6/2013, стр. 227–251.
- Мијатовић Рогач Љиљана, „Порука у боци: изазови стратешког конципирања јавне и културне дипломатије Србије“, *Култура*, Завод за проучавање културног развика, Београд, бр. 139/2013, стр. 142–161.
- Манић Михајло, *Медији у глобалном друштву*, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, 2015.
- Мишчевић Тања, „Нови теоријски правци у изучавању међународних организација“, *Годишњак*, Факултет политичких наука, Београд, бр. 1/2007, стр. 341–363.
- Новак Стјепан, „Уводно о санкцијама Еуропске уније“, *Загребачка правна ревија*, год. 2, бр. 1/2013, стр. 61–73.
- Таловић Виолета, Милосављевић Слађан, „Могућа решења украјинске кризе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2017, стр. 169–191.
- Уљаревић Далиборка, „Значај и улога толеранције у демократском друштву“, у колективној монографији: *21 прича о демократији* (прир. Далиборка Уљаревић), Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 23–33.
- Шушњић Ђуро, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења“, у колективној монографији: *21 прича о демократији* (прир. Далиборка Уљаревић), Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 9–13.
- Drezner W. Daniel, “Sanctions Sometimes Smart: Targeted Sanctions in Theory and Practice”, *International Studies Review*, Oxford Academic, No. 1 March 2011.

- Edwards-Levy Ariel, "Americans Want Trump To Keep Sanctions Against Russia", *HuffPost*, 01. 04. 2017, Internet, http://www.huffingtonpost.com/entry/trump-russia-sanctions-poll_us_586d736ee4b0c8575a771276, 13/08/2017
- Galtung Johan, "On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia", *World Politics*, Cambridge University Press, No. 3, Apr., 1967, стр. 378–416.
- Healy Teresa, Mark Neufeld, "Critical Reflection on a Discipline", *Bulletin of the Canadian Political Science Association*, The Canadian Political Science Association, Vol. 26, No. 1, May 1997, стр. 27–31.
- McAvoy E. Gregory, "Political Research Quarterly Stability and Change: The Time Varying Impact of Economic and Foreign Policy Evaluations on Presidential Approval", *Political Research Quarterly*, Sage Publications, No. 1 Mar., 2006.
- Pew Research Center, Internet, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/07/02/most-americans-think-the-u-s-is-great-but-fewer-say-its-the-greatest/>, 26/06/2017
- Whang Taehee, „Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States“, *International Studies Quarterly*, JSTOR, No. 3 September 2011.

Misa Stojadinovic

**SANCTIONS AS THE INSTRUMENT OF
FOREIGN POLICY OF THE USA: THE CASE
OF RUSSIA**

Resume

International sanctions has always been an interesting field of research that is filled with numerous contradictory views. They are too often applied as the instrument of foreign policy without any significant attempt to understand possible consequences not only for the country against which they are applied but for the entire international community as well. International sanctions as the mean of coercion vary rarely give any result. The first part of this paper analysis international sanctions as an instrument

of foreign policy of the USA, and the second part deals with the international sanctions against Russia.

This paper also analyses consequences of international sanctions against Russia for the EU countries as well as their role in them. The author in this paper underlines that sanctions can be used for the punishment and coercion, but at the same time can be used as a way for increasing popularity of politicians, and as well the can be used as one of the way for showing power in geopolitical relations. However international sanctions rarely give desired results. If we want to solve problems at international level we must to establish political dialogue with mutual respect and appreciation. Unfortunately readiness for compromise seems to be lost in international relations.

Keywords: USA, Russia, EU, sanctions, international relations, democracy, foreign policy.

■
* Овај рад је примљен 28. августа 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. септембра 2017. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ИСТОРИЈА ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

Илија Кајетез, Срђан Старчевић

БЕРКОВ ДОПРИНОС ТЕОРИЈИ ПРАВЕДНОГ
РАТА И РАЗУМЕВАЊУ ПРОБЛЕМА
ЛЕГИТИМНОСТИ ВОЈНИХ РЕЖИМА 87-105

Илија Кајтез

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион–Никола Тесла, Београд*

Срђан Старчевић

Војна академија, Универзитет одбране, Београд

БЕРКОВ ДОПРИНОС ТЕОРИЈИ ПРАВЕДНОГ РАТА И РАЗУМЕВАЊУ ПРОБЛЕМА ЛЕГИТИМНОСТИ ВОЈНИХ РЕЖИМА

Сажетак

Едмунд Берк може да се сврста међу оне политичке филозофе којима је у средишту интересовања било бављење политичком праксом, који су својим теоријским опсервацијама узвисили ту праксу, дали јој специфични тонус због ког њихово бављење политиком, било као науком или као друштвеном делатношћу, представља извор инспирација и то не само за њихове савременике, него и за нас данас. Дело Едмунда Берка карактеристично је по томе што је он имао специфичан приступ друштвеним појавама и процесима, који је, како су то независно један од другог приметили Слободан Јовановић и Џефри Харт, у својој бити социолошки. Управо је такав приступ омогућио Берку да предвиди ток Француске револуције. У раду се анализирају Беркови ставови о праведном рату, друштвеном осамостаљењу војске и политизацији војске, с циљем да се укаже на Берков допринос разумевању феномена рата и војске као друштвене институције, као и на оне аспекте Беркове мисли о војсци

који су још увек актуелни. Берк је пошао од претпоставке да је праведан рат који се води по нужности, прихватио је захтев за моралношћу рата, али је увео и процену пробитачности ратовања као критеријум праведности рата и повезао ове критеријуме у нераскидиву целину. Беркова размишљања о побуњеној и политизованој војсци блиска су великим политиколозима XX и XXI века као што су Роберт Дал и Ђовани Сартори.

Кључне речи: Едмунд Берк, праведни рат, револуција, војска, поредак, цивилно-војни односи.

1. БЕРК КАО ВОЈНИ МИСЛИЛАЦ

Више од два века, колико је протекло од смрти Едмунда Берка (Edmund Burke, 1727–1797), траје дебата у вези са политичким деловањем и политичком филозофијом овог члана британског парламента чије су знамените говоре по лепоти и поентама његови савременици поредили са ораторијумима. Не постоји, на пример, сагласност да ли је реч о изразито конзервативном или посве либералном политичком филозофу, мада многи сматрају да је управо Берк конзервативизам учинио идеологијом.¹ Различите коментаре изазивају и његови наизглед опречни ставови о револуцијама, мада су Беркови тумачи углавном сагласни да је он био противник искључиво радикалних револуција,² што донекле објашњава Беркову наклоност према побуњеним британским колонијама у Америци и одбојност према Француској буржоаској револуцији. Међутим, да би се употпунило тумачење наизглед амбивалентног Берковог става према Америчкој револуцији с једне, и Француској револуцији с друге стране, неопходно

1 Corey Robin, *The Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*, Oxford University Press, New York, 2011, стр. 3–60; Војислав Становчић, „Едмунд Берк и идеологија конзервативизма“, у монографији: Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 314–393.; David Armitage, “Edmund Burke and Reason of State”, *Journal of the History of Ideas*, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 61(4), 2000, стр. 617–634; Илија Кајтез, *Револуционарно насиље*, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Службени гласник Београд, 2009, стр. 119–122.

2 Michael Freeman, *Edmund Burke and the Critique of Political Radicalism*, University of Chicago Press, Chicago, 1980, стр. 174–175.

је да се направи веза између Берковог схватања револуције и рата.

Берк није био неук када су у питању војни послови, нити се либио да саветује доносиоце крупних политичких одлука о (не)постојању потребе за ратом и ратовањем. У виговској влади лорда Рокингама (Charles Watson-Wentworth, Marquess of Rockingham, 1730–1782), Берк је поред осталих дужности обављао и послове главног благајника британске војске. Са те позиције, он је својим продорним теоријским оком сагледао структуру и карактеристике војске, као и начин на који се завршавају поједини војни задаци. Када имате мудра човека на било којој друштвеној позицији, а поготово некој значајној и важној функцији за државне послове, можете се увек надати dobrим практичним и плодним теоријским резултатима управљања сложеном државном машинеријом. У доба побуне колонија у Америци, Берк је упутио краљу један поднесак, у коме врло луцидно излаже опасности које ће британском друштву донети јачање британске копнене војске. Занимљиво је да заиста после Наполеонових ратова у Британији расте осећање антипатије према копненој војсци. Мада се корен овог осећања може назрети у бојазни од понављања Кромвелове диктатуре, „практична решења која су се односила на војна питања никада нису била тако пуна неповерења према војним лицима и оружаним снагама“³, све до постнаполеоновског доба, што значи да се управо Берк може означити као личност која је ово прва јасно уочила и недвосмислено образложила. Приличну умешност у анализи војних питања Берк показује и у свом најпознатијем делу, посвећеном критици Француске револуције, које почиње и завршава се разматрањима о војсци.⁴ Ова разматрања битно доприносе разумевању карактеристика војске као друштвене установе, а пре свега схватању значаја дисциплинованости војске и њене покорности цивилним властима, али и везама између војника и официра, као осетљивим нитима којима је војска, сачињена од мноштва људи и јединица, спојена у јединствену и ефикасну организацију која стоји на распола-

3 Жежи Вјатр, *Социологија војске*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1987, стр. 107.

4 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 6, 58, 175–189.

гању врховном командном ауторитету – политичкој личности првога реда.

Чињеница је да је Берк успео да предвиди терор у који ће, недуго после објављивања његових списа, склизнути Француска револуција, као и да ће ток револуције довести до превласти Париза над француском провинцијом, да ће насиље постати омиљено средство револуционара, да ће њихова власт подлећи корупцији, да ће револуционарни судови угушити слободу и да ће власт у Француској на крају припасти једном генералу кога ће војска подржати. Већ је речено да се у Берковом теоријском опусу може се повући паралела између рата и револуције. Уколико је револуција изведена насиљем, Берк је чак и изједначава са ратом, истичући да је њихова заједничка суштина насиље, а као наличје тог насиља јавља се одсуство закона. Ако нема закона (норми), онда нема ни поретка, а управо је поредак високо рангиран на Берковој вредносној скали. Могло би се рећи да је питање односа рата према поретку било кључно за Беркову одлуку да ли један конкретан рат треба одбацити као политичку опцију (нпр. у случају рата Британије са њеним дојучерашњим северноамеричким колонијама) или прихватити као нужност и водити га као свети рат (нпр. у случају рата Британије са револуционарном Француском Републиком). Развластити краља насиљем исто је што и ратовати.⁵ Уколико знамо да је Беркова антиципација догађаја у револуцији била тако изузетна, као и да је он писао и размишљао и о рату, па чак и да је стављао знак једнакости између револуције и рата, не можемо а да не помислимо да је корисно проучити Беркове идеје о рату и војсци, и потражити у њима она зрна мудрости којима је суђено да буду трајна инспирација људске жеље и храбрости за сазнањем. Треба учити од мудрих људи који су своје дело, мисао и идеје просијали кроз густо сито векова и остали присутни у историји човечанства као трајан доказ људске величине, ума и стваралачке моћи.

5 Исто, стр. 24.

2. КРИТЕРИЈУМИ ПРАВЕДНОСТИ РАТА

Мада су ратови углавном оличење зла и неправде, постоје по Берковом уверењу и праведни ратови.⁶ Још је Аурелије Аугустин (Aurelius Augustinus, 354–430) сматрао да је, да бисмо рат сматрали праведним, неопходно да он буде праведан по намери и вођен као нужност, с циљем успоста-вљања мира. Као правом представнику патристике, Аугу-стину је важно и да онај који покреће рат добије благослов цркве, а прихватао је и одбрамбени рат и рат којим се спр-води освета за нанете неправде као праведан.⁷ И Тома Аквин-ски је (Tommaso d'Aquino, 1225–1274), слично свом великом претходнику, мислио да су праведни ратови они које објаве и воде владари, с правим разлогом и добром намером.⁸ Поред тога, схватање рата као последњег средства, за којим се по-сеже у крајњој нужди и уз поштовање постулата хришћанске етике, обележило је промишљање о праведном рату Светог Томе. У његовом промишљању о рату може се уочити чврсто уверење да постоје ратови које заједница *мора* да води, ради заједничког добра које ту заједници повезује и чини је могућом упркос постојању мноштва појединачних интереса њених чланова. Вероватно је то кључ за разумевање разлога због којих овај средњовековни теолог, следбеник и хришћански афирматор Аристотелов тврди да је дозвољено ратовати и на празнике (свете дане) и служити се ратним лукавствима као саставним делом стратегије. Следећи траг хришћанских теолога и филозофа, идеју о праведном рату употпунили су теоретичари природног права и друштвеног уговора чија је заједничка мисао да рат, пошто се не може избећи јер извире из природе ствари, треба да буде тек крајње средство, у коме мора бити места за умереност, милосрђе и правну радњу.

6 Теорија праведног рата постоји вековима, њоме су се бавили многи фило-зофи дајући значајан допринос разумевању и дефинисању права на рат, које се, међутим, односи на веома мали број људи – доносиоце одлука о пре-дузимању рата. Шире у: Dragan Stanar, "Moral Equality of Soldiers in War: Necessity of Separating *jus ad bellum* from *jus in bello*", *Vojno delo*, Медија центар „Одбрана“, Београд, бр 8/2016, стр. 34–35.

7 Илија Кајтез, *Мудрост и мач: филозофи о тајнама мира и рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014, стр. 255–256.

8 Исто, стр. 261.

Беркова мисао о праведном рату на трагу је Аугустина и Аквинског. Берк се враћа и античким узорима. Цитира Тита Ливија (Titus Livius, 64/59 п.н.е. – 17. н.е.) који каже: *Justa bella quibus necessaria*.⁹ Неопходност је, дакле, први услов који мора да испуни неки рат да бисмо га сматрали праведним.

Међутим, то није и довољан услов, јер нужда спава у ономе што је у човеку животињско. Примитивност нужде мора да буде зауздана, оно животињско у човеку мора да буде надјачано оним дубоко људским. Зато Берк поставља још један, одлучујући услов за праведност рата. Реч је о његовој моралној позадини, која хуманизује и коригује оно што се у неопходности одигравања рата може појавити као клица неправде. Берк то експлицитно објашњава на примеру Славне револуције, за коју тврди да је добијена праведним ратом и то „у једином случају у коме неки рат, а посебно грађански, може бити праведан.“¹⁰ По његовом мишљењу, то што је парламент у току Славне револуције краљевску круну понудио Виљему Оранском (Willem III, 1650–1702) није био избор, него нужност¹¹ и то у моралном смислу, јер је тим чином спречено крвопролиће које је претило Енглеској.¹² Био је то, дакле, чин који спасава поредак, то јест спречава да друштво потоне у насиље грађанског рата или дугу исцрпљујућу револуцију каква је била Пуританска. Принцип моралности делује уравнотежујуће на рат, јер му предочава ограничени циљ и тиме спречава да постане једна врста војне егзекуције која не познаје милост и не поставља границе својим захтевима.¹³ Морал и поштење је оно што, нажалост, наше време глобализације све мање поштују, користе и примењују у међусобним односима зараћених страна. На делу је једна безобзирна, макијавелистичка и Хобсова слика света. Чему све то води – видећемо, али претераног разлога за оптимизам

9 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 24.

10 Исто, стр. 24.

11 David Armitage, “Edmund Burke and Reason of State“, нав. дело, стр. 625.

12 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 13–14.

13 J Furman Daniel, Brian A. Smith, “Burke and Clausewitz on the limitation of war“, *Journal of International Political Theory*, SAGE, Thousand Oaks, California, 11(3), 2015, стр. 318.

не можемо имати, поготово јер су средства уништавања све убојитија, а људска воља за моћ све израженија.

Неопходност и моралност за Берка још увек нису довољне да учине један рат засигурно праведним. Морално није довољан коректив неопходном, јер се и у ревности у врлини може претерати, учинити штета и изазвати неправда.¹⁴ Берк то показује на примеру народа који треба да процени да ли се, грубо речено, исплати ратовати за слободу. Он каже: „Сигурно је да би један храбар народ прије изабрао слободу у часном сиромаштву, него обиље у нечасном ропству. Али, прије него што је цијена плаћена, мора бити извјесно да је то права слобода која се тако плаћа, и да се не може купити за другу цијену. Што се мене тиче, увијек ћу сматрати да је слобода коју не прате мудрост и правда двосмислена, и да не води развоју и обиљу.“¹⁵ Сличан аргумент Берк је употребио приликом парламентарних расправа о рату Енглеске и њених америчких колонија.¹⁶ За разлику од многих других чланова Доњег дома парламента, он није инсистирао на правним питањима, него на практичним – да ли се исплати силом наметати порезе и због рата одбацили трговину с колонијама која је непрекидно расла и доносила профит.¹⁷ Наравно, сама исплативост ратовања, лишена моралних обзира и без свести да треба ратовати само кад је то неопходно, не само да није била довољан услов да рат буде праведан, него је била извор неправди и политичке лудости коју је Берк критиковао и на коју се жалио. У време рата за независност америчких колонија, он је са жаљењем истицао да је рат, доневши могућности за богађење трговаца и утицајних појединаца, постао у очима тих профитера не несрећа него извор новчаних средстава.¹⁸ Одувек је рат био за неке слојеве друштва одличан начин да се на туђој несрећи, злочинима и људским губицима добро и брзо заради и да ужасне ратне околности учини

14 Одличан пример јесте јакобински терор у Француској револуцији, 1793. године, предузет у име врлине.

15 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 112.

16 Слободан Јовановић, *Из историје политичких доктрина*, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 176.

17 Вил Дјурант, *Русо и револуција*, Војноиздавачки завод, Народна књига, Београд, 2004, стр. 718.

18 Исто, стр. 717.

неке људе преко ноћи материјално јако богатим. Тамо где заћути човекова савест, разум и самилост, проговори људска похлепа, плъчка и отимање.

Тако се у Берковом погледу на праведни рат три услова међусобно коригују и допуњују. Могућност да се у свему види неопходност ратовања смањује се моралним захтевима, морална претенциозност избегава се процењивањем пробитачности ратовања, а тежња да се стално ратује због користи које рат победнику може да донесе спутава се повратком на почетни услов, то јест на реално сагледавање неопходности рата.

Берк је био противник честог посезања за ратом и речити заговорник избегавања коришћења војне силе која, по његовим речима, пружа само несигурна и привремена решења.¹⁹ Рат је, као и револуција, тек крајње средство²⁰ које треба избегавати кад год је то могуће, као и све друге ризичне подухвате који штете благостању народа.²¹ Тврдњу да трајна корпоративна тела – у које убраја и народе – постоје да би својим члановима чинила добро, а не зло, Берк подупире чињеницом да народи супротстављени у историјској политичкој арили, попут Енглеза и Француза у његово доба, не ратују непрекидно. Он сугерише читаоцу да би због разних неправди, недела и злочина наталожених током бурне историје Енглези и Французи могли у сваком тренутку једни другима да објаве непомирљиви рат, али то не чине, јер то није „смисао постојања народа“.²² Сасвим на трагу Томе Аквинског, Берк упозорава да „вихоре историје“ подиже људска исквареност: охолост, честољубље, похлепа, пожуда, побуна, лицемерје, освета, на зло усмерена ревност и разуларени апетити, док су вера, морал, повластице, слобода и права човека само изговори.²³ То ће упозорење оставити снажан утисак на

19 Edmund Burke, *Select Works of Edmund Burke, vol. 1*, Liberty Fund, Indianapolis, 1999, стр. 236.

20 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 24.

21 Драгољуб Мићуновић, *Социјална филозофија – огледи*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 131.

22 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 117.

23 Исто, стр. 117.

Жозефа де Местра (Joseph de Maistre, 1753–1821) и његово поимање револуције и људске жеље за променом уопште.²⁴

Ипак, Берк се није либио да подржи, чак и да захтева да се неки рат покрене, када је сматрао да је то од суштинске важности за очување унутрашњег мира и поретка у његовој отаџбини, а можда и читавој Европи,²⁵ дакле, када је то по његовом мишљењу нужно, корисно и морално.²⁶ У *Писму члану Националне скупштине* (1791), предлагао је уједињење легитимних европских влада у борби против француских револуционара, ради враћања француског краља на владарски трон. У парламенту се упорно залагао за „свети рат“ против младе Француске Републике и с одушевљењем је дочекао вест да је Француска објавила рат Енглеској (1793). Неколико година касније, када су почели мировни преговори, написао је четири *Писма о миру краљеубица* (1796), непристајући на крај рата који није испунио циљ – отклањање опасности од ширења револуције, њене „наоружане доктрине“ и система „непријатељског према свим другим владама.“²⁷ У суштини, он је истрајавао у тврдњама да је рат против Француске Републике, коју назива Републиком краљеубиства и Републиком убица,²⁸ нужен јер је револуција претила да промени друштвени и политички поредак Европе. У ствари, он је у Француској револуцији видео силе нереда, неумерености и стихије, неспособне да изнедре нови, стабилни поредак. Ако од Хегела позајмимо тврдњу да је револуција колебање ствари, можемо разумети Беркову бојазан да ће колебање бити релативно трајно и да ће дуготрајно пореметити равнотежу снага у Европи, што је на Бечком конгресу био политички концепт тако драг Берковим духовним следбеницима. „За Берка је револуција била јединствен и опасан политички догађај управо зато што је желела да промени саму природу европске политике.“²⁹ Иначе, револуција као најрадикалнија

24 Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Београд, 2001, стр. 24.

25 Edmund Burke, *Select Works of Edmund Burke*, vol. 3, Liberty Fund, Indianapolis, 2010, стр. 205.

26 David Armitage, “Edmund Burke and Reason of State“, нав. дело, стр. 627.

27 Edmund Burke, *Select Works of Edmund Burke*, vol. 3, нав. дело, стр. 48

28 Исто, стр. 43, 46.

29 J Furman Daniel, Brian A. Smith, “Burke and Clausewitz on the limitation of war“, нав. дело, стр. 316.

друштвена промена, са собом носи многе неизвесности и изазове али и нове наде, тако да људи (попут Едмунда Берка), који се залажу за стари поредак, са правом се плаше да ће после револуције бити тешко успоставити било какав стабилан политички поредак. Од славног Платона има мислиоца који сматрају да је свака промена нужно кварење и пропадање заједнице.

3. ВОЈНА ДИКТАТУРА КАО ИЗАЗОВ ДЕМОКРАТИЈИ

Поредак је за Берка био толико важан да се може сматрати да је у темељу његовог схватања оправданости ратовања избор између реда и нереда: у име реда (поретка) одбија се или тражи, што зависи од конкретног случаја, вођење рата. Међутим, овај политички филозоф прозreo је да и инструмент за вођење рата – војска – може да буде извор нереда, то јест да она има у себи снагу да угрози поредак. Он увиђа да војска као друштвена институција има одређене карактеристике које су и саме по себи опасне, али недостатак појединих особина (врлина) које би морале да красе војску многоструко увећава ту опасност. „Војска је једно дисциплиновано тело, па је као таква, у суштини опасна по слободу; ако је недисциплинована – онда је то катастрофа за друштво“, говорио је Берк.³⁰ Наоружани, а недисциплиновани људи су врло опасни, прво опасни за себе, затим за друге, и на крају и за друштво. Из одсуства дисциплине и лојалности израња способност војске да се друштвено осамостали, да делује као независна друштвена група, са партикуларним интересима и способношћу да силом потчини себи друге групе у друштвеном простору. Имајући у виду да војска има монопол физичке силе у друштву и држави то је крајње опасно и врло извесно решење уколико против тога није традиција народа и врло ефикасна контрола оружане силе од стране државног и политичког вођства.

Приликом анализе политичких дешавања у Француској на почетку револуције, Беркову нарочиту пажњу привукао је извештај државног секретара француског министар-

30 Слободан Тодорић, *Цивилно-војни односи*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004, стр. 33–34.

ства рата у коме тај званичник револуционарној скупштини предочава могуће последице хаотичног стања у војсци, тврдећи да војничке побуне могу донети и горе последице од хапшења или убистава официра, придруживања војника општинским клубовима и формирања војничких и подофицирских комитета. Берк хвали мудрост оног дела извештаја у коме се тврди да Француској прети опасност од претварања војске у тело које самостално разматра правце свог деловања и делује у складу са властитим одлукама, и слаже се да ће то угрозити државу. Не слаже се, међутим, са крајњим исходом таквог стања. Државни секретар види опасност од могуће војне демократије, неке врсте „политичког монструма који на крају увијек прождере оне који су је произвели.“³¹ Берк се ту не зауставља, него усредсређује своју интелектуалну снагу на следећу фазу револуције, у којој друштвено осамостаљена војска поново стиче своје особине и постаје инструмент једног истакнутог генерала. Он је уочио да ће растакање војне дисциплине, слабљење врховног командног ауторитета, нарушавање монистичности војске, довођење официра у клијентелистички положај у односу на политичке странке и ширење корупције у вези са војском и војним пословима завршити побуном војске и диктатуром. Несумњиво је пред очима имао Пуританску револуцију и владавину Оливера Кромвела (Oliver Cromwell, 1599–1658), али је непорециво и то да је предвидео успон Наполеона Бонапарте скоро читаву деценију пре него што је овај генерал постао неограничени господар Француске. Загледан у историју и анализирајући стварност зарођену у друштвеност, јасно је видео будућност. Одлика је то ретких, мудрих мислиоца друштвене и историјске стварности.

Берк је разумео поуку Пуританске револуције. „Та велика и значајна поука је била да количина проливане крви није гаранција да ће се уживати жељене слободе, као што ни радикализам заговорника идеалних решења није гаранција да ће се жељене промене остварити.“³² Зато се и залагао за постепене промене друштва и државе, за њихов еволутивни развој, а не за револуционарно поништавање и ново

31 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 176.

32 Војислав Становчић, „Едмунд Берк и идеологија конзервативизма“, нав. дело, стр. 349.

грађење целокупне њихове структуре. Био је чврсто уверен да се на темељима и здравим зидовима друштвеног живота и државног здања може зидати следећа, напреднија, усавршена политичка зиданица, а да пуко рушење и затирање свега постојећег не води ничему.³³ Његово противљење насилним друштвеним и политичким променама, опрез испољен према начелима револуције и порицање могућности да се релативно трајне институције заснују на појединачном људском разуму добијају на значају када се на други тас вредносних теразија постави цезаристичка, кромвеловска диктатура која ионако мачем сасеца слободу, једнакост и братство, та света начела револуције. Предвиђање Кромвелове сенке која ће, надвивши се над револуцијом, извесно затамнити привлачност њених идеала код Берка се јавља с једне стране као резултат критичког преиспитивања идејне основе револуције и политичке праксе револуционара, а с друге као аргумент против револуције као начина остваривања друштвених промена.

Берк, међутим, не пориче извесну вредност људима попут Кромвела. Кључну разлику између људи који су мењали јавни поредак и „правдали своје амбиције бар тиме што су унаприједили достојанство народа чији су мир нарушили“³⁴ и француских револуционара из 1789. он види у томе што су први тежили *поретку*, а други разарању своје земље. И једни и други су рушитељи мира, али су први људи великог државничког и војничког дара, док су други пуки узурпатори и упропаститељи. О првима Берк пише с извесним дивљењем, јер су засенили своје такмаце и пренели део своје снаге земљи која је под њима трпела. Он тврди да нема оправдања за њихове злочине, али и да су њихове врлине донекле по-

33 Зато се Берк може сврстати међу заговорнике идеја о еволуцији друштвених појава. Идеја еволуције припада оним духовним плодовима човечанства у којима су спојена знања природних и друштвених наука, јер је подједнако заокупљала филозофе, социологе, политикологе, археологе, биологе, геологе, генетичаре и физичаре. Реч еволуција употребљава се да би се означио развој некога или нечега, и то постепени, континуирани развој. Еволуција као филозофски појам у себи садржи неколико важних идејних претпоставки: идеју о прапочетку свега, идеју прогреса (напретка) и идеју континуитета.

34 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 39.

правиле њихова рђава дела.³⁵ Берк потом додаје: „У судбини држава има тренутака када су посебни људи позвани да учине побољшања уз велике менталне напоре.“³⁶ Али ако се, уз све легалистичке ограде, може наћи оправдање за Кромвелову диктатуру, има ли га и за Бонапартину, као и за друге војне режиме и личне диктатуре цезаристичког типа које су уследиле? Може ли се закључити да војна диктатура може имати своје светле и тамне стране као што и рат може бити праведан и неправедан.

За Берка, напетог због могућности ширења револуционарног пламена и нестабилности, ови режими немају легитимност, али заиста имају своје светле стране, пре свега зато што окончавају анархију и успостављају *поредак*. Гледано кроз призму поретка, те вредности коју је Берк уздигао изнад свих осталих, поређени са револуционарном стихијом, режими мача добијају на привлачности. Што се Берка тиче, поредак је нужан услов за остваривање људске слободе, а угрожавање поретка у име нереалних циљева у самој својој суштини није ништа друго до злочин против слободе. У ситуацији када поредак пропадне и стихија заузме његово место, Берк сматра да цезаристичка власт има своје оправдање као зло мање од оног постојећег. Остале, условно речено добре стране режима мача су постизање војне супериорности у односу на друге земље и побољшање функционисања државе. Берк ове режиме донекле оправдава, али само ако су настали и делују у специфичним временима кризе када легитимна власт закаже и уколико доприносе унапређивању државе. Идеја моћи, поготово војне моћи је одувек одушевљавала неке мислиоце и мудре људе. Моћ је неодољива магија која магнетно привлачи и опчињава људе кроз све векове. Како је то на једном месту нагласио наш Слободан Јовановић, моћ надима чак и духовне људе.

Оваква Беркова аргументација сачувала је свежину и актуелност. Данас је распрострањено мишљење да војни режими не могу да претендују на пуну легитимност,³⁷ али да они нису само ствар прошлости и прашњави експонат у

35 Исто, стр. 39.

36 Исто, стр. 130.

37 Срђан Старчевић, „Преторијански проблем у савременој политикологији“, *Војно дело*, Медија центар „Одбрана“, зима 2010, стр. 208.

музеју политичких система. Дал је (Robert Dahl, 1915–2014) доказивао да је полиархија немогућа у државама у којима постоји велика, централизована и хијерархијски устројена војска склона да се уплиће у политику и неспремна да допусти грађанску власт.³⁸ Развијајући тезу да демократија данас не наилази више на контралегитимност једнаког одзива, Сартори (Giovanni Sartori, 1924–1917) објаснио је да од три у прошлости главна непријатеља демократије (комунизма, наследно-традиционалне власти и диктатуре), „режими мача“ испољавају највећу способност да постоје у садашњости и будућности, али без мисије која би их трајно легитимисала, него само „као лек и потребно зло.“³⁹ О таквој способности „режима мача“ говоре и последице Арапског пролећа, јер се „власт вратила у руке генерала“⁴⁰, макар у случају Египта. Овај повратак власти у руке генерала има своје добре стране, јер је постојање некаквог поретка често боље од политичког брисаног простора и цветања екстремизама, примарних идентитета и партикуларизама из чијих сукоба не може „произаћи никакав стабилни друштвенopolитички поредак“⁴¹, него само рат и регрутна и материјална база за терористичке организације. Нису ли секуларни диктатори били бољи од челника терористичких група и њихових фанатизованих следбеника?

Када је реч о успешности војних режима, то јест њиховој способности да постигну одређено побољшање у функционисању државе, ова способност се признаје само војно-технократским режимима, и то привремено, уколико војни режим не постане самом себи циљ, него створи услове за транзицију у демократију и потчини јој се. Ако војна елита на власти жели само да одржи свој привилеговани положај, нужно постаје легло корупције и то је води у пропаст. Што је неки војни режим успешнији, брже ће окончати своју „мисију“, јер се економски развој, друштвена модернизација,

38 Роберт Дал, *Полиархија: партиципација и опозиција*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 60.

39 Ђовани Сартори, *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 273.

40 Rodžer Koen, „Da li je na pomolu smrt zapadnog liberalizma“, *The New York Times, International Report*, 8. 5. 2016.

41 Патрик Хаимзаде, „У Либији није хаос, рат је“, *Le Monde diplomatique*, српско издање, јул 2015.

подизање општег нивоа економског богатства, тржишна привреда, снажење средње класе и подизање нивоа образовања становништва, убрајају међу варијабле које доприносе демократизацији.⁴²

4. ЗАКЉУЧАК

Едмунд Берк је у својим делима, али и током политичког деловања, исказао значајну заинтересованост за рат и војску. Његов приступ овим феноменима поседује све квалитете због којих се Берк може сврстати међу значајне теоретичаре праведног рата, па и међу претече теоретичара цивилно-војних односа и социологије војске.

Када је реч о праведном рату, Берк је, наслањајући се на античку и хришћанску традицију, прихватио нужност вођења рата као прву претпоставку његове оправданости. Схватајући да је нужност део природног стања – чак и када се уведе у људске послове она остаје одсјај животињских сила у човеку – Берк прихвата морални обзир као додатни, корективни критеријум за процену оправданости рата. Морал је производ људског друштва, он надвишава нужност и даје (или одриче) рату праведну сврху. Морал уравнотежава човекову незајажљиву жеђ за остваривањем бесконачног низа жеља, за стицањем све више и више. Али, и морална претенциозност може да води у злочине и пропаст. „Нека буде правда, па нека пропадне свет“ није максима Едмунда Берка. Он у схватање праведног рата уноси трећи, веома важан критеријум, критеријум исплативости рата. То је принцип који захтева да одлука о посезању за ратом буде праћена мудрошћу. Овај критеријум хлади усијану оштрицу морала – можда је неки рат морално оправдан, али ако нема изгледа за успех и ако пораз доноси огромне жртве, можда и затирање заједнице, онда владар нема право да у име моралних принципа излаже заједницу таквом ризику. Његова би одлука за отпочињање таквог рата била хазардерска, а рат не би могао да се окарактерише као праведан, јер се у крајњој линији води против живота сопствене заједнице, не ради њеног

42 Семјуел Хантингтон, *Трећи талас: демократизација на крају двадесетог века*, Стубови културе, Београд, 2004, стр. 43–44.

очувања или очувања њених вредности о којима нико после њеног нестанка неће сведочити.

Ова три критеријума се међусобно допуњују и коригују: могућност да се у свему види неопходност ратовања смањује се моралним захтевима, морална претенциозност избегава се процењивањем исплативости ратовања, а тежња да се често ратује ради користи које победа може да донесе зауздава се првим условом – реалним сагледавањем да ли је рат нужан или се проблеми могу решити на другачији начин.

Да ли је један конкретан рат неопходан и оправдан или није, Берк процењује на основу односа тога рата и поретка – у име поретка одбија се или тражи вођење рата. Додатни проблем у разматрању ратовања и војних послова уопште, јесте могућност да и сама војска, као друштвена институција, може да угрози поредак, било због својих особина, било због њиховог недостатка. Тако се дисциплина војске може показати опасном по слободу, али недостатак дисциплине додатно погоршава изгледе да слобода буде сачувана.

Берк одлучно одбацује могућност да војни режими могу претендовати на трајну легитимност, али налази оправдања за ове режиме уколико су настали у специфичним временима кризе када легитимна власт закаже и ако доприносе зауздавању нереда и унапређивању државе. Способност војних режима да успоставе поредак насупрот неспособности радикалних револуционара да остваре своје идеале, из Беркове перспективе даје одређену привлачност људима попут Оливера Кромвела. Беркова разматрања о војсци као алтернативи цивилној владавини сачувала су свежину и данас и у извесној мери кореспондирају са погледима Роберта Дала и Ћованија Сарторија на војне ресурсе и режиме мача.

Литература

- Берк Едмунд, *Размишљања о француској револуцији*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Вјатр Лежи, *Социологија војске*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1987.
- Дал Роберт, *Полиархија: партиципација и опозиција*, Филип Вишњић, Београд, 1997.

- Дјурант Вил, *Русо и револуција*, Војноиздавачки завод, Народна књига, Београд, 2004.
- Јовановић Слободан, *Из историје политичких доктрина*, БИГЗ, Београд, 1990.
- Кајтез Илија, *Мудрост и мач: филозофи о тајнама мира и рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014.
- Кајтез Илија, *Револуционарно насиље*, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Службени гласник Београд, 2009.
- Местр Џозеф де, *Списи о револуцији*, Градац, Београд, 2001.
- Мићуновић Драгољуб, *Социјална филозофија – огледи*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
- Сартори Ђовани, *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Становчић Војислав, „Едмунд Берк и идеологија конзервативизма“, у монографији: *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 314–393.
- Старчевић Срђан, „Преторијански проблем у савременој политикологији“, *Војно дело*, Медија центар „Одбрана“, зима 2010, стр. 193–209.
- Тодорић Слободан, *Цивилно-војни односи*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004.
- Хаимзаде Патрик, „У Либији није хаос, рат је“, *Le Monde diplomatique*, српско издање, јул 2015.
- Хантингтон Самјуел, *Трећи талас: демократизација на крају двадесетог века*, Стубови културе, Београд, 2004.
- Armitage David, “Edmund Burke and Reason of State“, *Journal of the History of Ideas*, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 61(4), 2000, стр. 617–634.
- Burke Edmund, *Select Works of Edmund Burke, vol. 1*, Liberty Fund, Indianapolis, 1999.
- Burke Edmund, *Select Works of Edmund Burke, vol. 3*, Liberty Fund, Indianapolis, 2010.
- Daniel J Furman, Smith Brian A., “Burke and Clausewitz on the limitation of war“, *Journal of International Political Theory*, SAGE, Thousand Oaks, California, 11(3), 2015, стр. 313–330.
- Freeman Michael, *Edmund Burke and the Critique of Political Radicalism*, University of Chicago Press, Chicago, 1980.
- Koen Rodžer, „Da li je na pomolu smrt zapadnog liberalizma“, *The New York Times, International Report*, 8. 5. 2016.
- Robin Corey, *The Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*, Oxford University Press, New York, 2011.

Stanar Dragan, "Moral Equality of Soldiers in War: Necessity of Separating *jus ad bellum* from *jus in bello*", *Vojno delo*, Medija centar „Odbrana“, Beograd, br 8/2016, стр. 33–41.

Ilija Kajtez, Srdjan Starcevic

**BURKE'S CONTRIBUTION TO THE THEORY
OF JUST WAR AND UNDERSTANDING
THE PROBLEM OF LEGITIMIZATION OF
MILITARY REGIME**

Resume

Edmund Burke is a philosopher and a politician with a specific approach to the social phenomena and processes, which is, according to Slobodan Jovanović and Jeffrey Hart, essentially sociological. It was this approach that allowed Burke to predict the course of the French Revolution. During his political engagement, Burke also dealt with military issues. In the paper we have analyzed Burke's views on the just war, the problem of social independence of the military and the problem of legitimization of the military regimes in order to highlight Burke's contribution to the study of war as a social phenomena and the military as a social institution and also those aspects of Burke's views on the military that are still valid or a source of inspiration for modern scientists.

*Burke's contribution to the theory of a just war is the great one indeed. Burke underlined Latin sentence: *Justa bella quibus necessaria* (Titus Livius), but he also accepted a request for the morality of the war, and introduced an assessment of the profitableness of war as a criterion of just war. Burke highlighted that these criteria has to be linked into an inseparable circle.*

Burke was fully convinced that it was good for the government and the state if there was a reliable and subordinate military force as their instrument, but it was bad if the military force gained social independence and became the master of the state. But also, if the order can not be secured in other way, Burke was

convinced that military regime is better than political chaos. Burke's reflections on the rebellious and politicized army are close to the great political scholars of the 20th and 21st centuries, such as Robert Dahl and Giovanni Sartori. Also, Burke was one of the forerunners of the modern theories of civil-military relations and the military sociology.

Keywords: Edmund Burke, just war, revolution, military, order, civil-military relations.

■
* Овај рад је примљен 5. јуна 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. септембра 2017. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

СТРАНИ АУТОРИ

В. Ф. Блохин

СПОЉНОПОЛИТИЧКИ ПРОБЛЕМИ
СЕДАМДЕСЕТИХ И ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА
XIX ВЕКА ПРЕМА ТУМАЧЕЊУ РУСКЕ ШТАМПЕ
(ПРЕДМЕТИ ДИСКУСИЈЕ) 109-126

УДК 327(470+571)“1870/1890“:
070.13

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

Година XIII, vol. 29

Оригинални
научни рад

Број 2/2017.
стр. 109-126

В. Ф. Блохин

*Брянский государственный универси-
тет им. академика И. Г. Петровского*

**ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
70 – 80-х гг. XIX в.
В ТРАКТОВКЕ РОССИЙСКОЙ ПЕЧАТИ
(ПРЕДМЕТЫ ОБСУЖДЕНИЯ)**

Аннотация

В статье на примере устраняемых цензурой из обсуждения в печати внешнеполитических вопросов, касавшихся европейской политики, статей, получивших цензурные взыскания за освещение различных проблем, связанных с межгосударственными отношениями, рассмотрены особенности формирования в стране мнения о деятельности Министерства иностранных дел, об отношениях России с различными государствами в 70-х–80-х гг. XIX в.

Ключевые слова: подходы к изучению российской внешней политики, цензура, цензурное законодательство, цензурные взыскания, периодическая печать, Министерство внутренних дел, Главное управление по делам печати, публицистика.

Современный подход к изучению истории внешней политики России основывается на комплексном исследовании, включающем в себя не только анализ межгосударственных отношений, но и особенности внутригосударственного развития, в рамках которого эта политика формируется. Отсюда вытекает необходимость учета различных аспектов

политического и общественного устройства страны, ее внутренних резервов в сфере развития промышленности, военного потенциала.

Особое место принадлежит вопросам, которые не лежат на поверхности и трудно воспроизводимы при помощи сохранившихся официальных документов. К ним можно отнести культурный уровень и национальное самосознание, политический менталитет правящих кругов и населения, социальные ценности и идеалы, господствовавшие на момент реализации политики в межгосударственной сфере и учитываемые при вынесении ключевых решений.

Помочь их изучению может российская и зарубежная периодическая печать, сохранившая на своих страницах не только конкретные факты прежней жизни, но и соответствующий реальной действительности взгляд на происходившие события, на систему аргументов современников по поводу тех или иных актуальных для того времени внешнеполитических проблем. Посредством функционировавших в определенном историческом пространстве газетно-журнальных текстов, выявления замысла авторов публицистических статей, открывается дополнительная возможность анализа общественных настроений, отражаемых и формируемых через прессу. Наконец, в условиях существования цензуры, контролировавшей периодические издания, через мотивацию наказаний, налагаемых на газеты и журналы, можно более детально воспроизвести внутренний механизм процесса формирования правительственной позиции в вопросах внешней политики.

В статье показаны причины введения нового административного наказания для периодических изданий при обсуждении ими внешнеполитических проблем России и примеры практики его реализации. Основой для решения поставленной задачи явился анализ специфики российского цензурного законодательства, содержание публикаций в российских периодических изданиях XIX в. Автором, помимо законодательных актов и архивных документов, были привлечены работы дореволюционных,¹ советских и рос-

1 К. К. Арсеньев, *Законодательство о печати. Великие реформы 60-х гг. в их прошлом и настоящем*, Санкт-Петербург, 1903. ; В. Я. Богучарский, *Из прошлого русского общества*, Санкт-Петербург, 1904. ; М. И. Венюков, „Цензу-

сийских исследователей,² содержащие подходы к изучению рассматриваемой проблемы. Главным образом, они касались содержания закона от 16 июня 1873 г., в соответствии с которым министр внутренних дел получил право изымать на неопределенный срок из обсуждения в печати темы, признанные правительством неудобными, а также содержания циркуляров, запрещавших касаться определенных вопросов.

Однако исследований, специально посвященных важной проблеме цензурного регулирования информации о внешнеполитической деятельности России, насчитывается немного, и касаются они, применительно ко второй половине XIX в., главным образом событий чрезвычайных, таких, например, как русско-турецкая война 1877–1878 гг.,³ Берлинский конгресс 1878 г.

В процессе написания статьи удалось выяснить, что взаимоотношения власти и периодической печати в России XIX в. отличались наличием противоречивых тенденций, многовариантности подходов к освещению внешнеполитических проблем, неоднозначности выносимых цензурных решений.

Высочайший именной указ 6 апреля, данный Сенату «О даровании некоторых облегчений и удобств отечественной печати», вступил в силу с 1 сентября 1865 г. Самым главным из предложенных нововведений являлось освобождение от предварительной цензуры на основании особого разрешения министра внутренних дел «в обеих столицах: 1) все выхо-

- ра“, в монографии: М. И. Венюков, *Исторические очерки России со времени Крымской войны до заключения Берлинского договора, 1855–1878*, Прага, 1879, стр. 223–252. ; Вл. Розенберг, „В мире случайностей“, в монографии: *Русская печать и цензура в прошлом и настоящем. Статьи Вл. Розенберга и В. Якушкина*, Москва, Издание М. и С. Сабашниковых, 1905, стр. 118–158.
- 2 И. В. Оржеховский, *Администрация и печать между двумя революционными ситуациями (1866–1878 гг.): лекции по спецкурсу*, Горький, 1973. ; Н. Г. Патрушева, И. П. Фут, „Циркуляры цензурного ведомства XIX– начала XX вв.“, в сборнике: *История книги и цензуры: материалы междунар. науч. конф., посвящ. памяти А.В. Блюма*, 29–30 мая 2012 г. (под редакцией М. В. Зеленова), Санкт-Петербург, 2013, стр. 123–130. ; В. Ф. Блохин, „Из истории цензурного реформаторства: государство и легальная печать России в политическом контексте (1865–1905 годы)“, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 6/2009, стр. 34–44.
- 3 В. Ф. Блохин, С. И. Косарев, „Российская периодическая печать о внешней политике Англии конца 1870-х гг.“, *Вестник Брянского государственного университета*, № 2/2014, стр. 26–31.

дящие донныне в свет повременные издания, коих издатели сами заявят на то желание; 2) все оригинальные сочинения объемом не менее 10-ти печатных листов, и 3) все переводы объемом не менее 20-ти печатных листов».⁴ Сюда же относились все правительственные издания, издания академий, университетов и ученых обществ, все переводы и оригинальные публикации «на древних классических языках», чертежи, планы и карты.

Во втором разделе закона были намечены основные формы воздействия на средства печати, допустившие цензурные нарушения: «Освобожденные от предварительной цензуры повременные и другие издания, сочинения и переводы, в случае нарушения в них законов, подвергаются судебному преследованию; повременные же издания, кроме того, в случае замеченного в них вредного направления, подлежат и действию административных взысканий, по особо установленным на то правилам».⁵

Таким образом, законом 1865 г. российской печати была предоставлена определенная свобода в обсуждении вопросов внешней политики и отчасти это было связано с тем, что западноевропейская печать, рассуждая о событиях как международных, так и непосредственно происходивших в России не деликатничала в своих оценках происходившего. В то же время, по словам известного публициста М. Н. Каткова, который был далек от стремления резко критиковать российское правительство, «закон, освободивший нашу печать от предварительной цензуры, не освободил ее от административной власти, которая в своих распоряжениях нисколько не стеснена определениями закона <...> ни в какой другой общественной среде административная власть не может действовать так сильно».⁶ Продолжая свои рассуждения, редактор «Московских ведомостей» отмечал: «Русский гражданин получил право под своей ответственностью говорить без спроса; но он находится в ответе не перед одним законом, а также перед личным усмотрением той самой служебной власти, в

4 Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е., Т. 40 (1865), ч. 1. № 41988, Санкт-Петербург, стр. 396.

5 Там же

6 М. Н. Катков, *О печати*, Печатня А.И. Снегиревой, Москва, 1905, стр. 32.

руках которой находится цензура. Цензура осталась, только из предварительной она стала карательной».⁷

Вопросы внешней политики, обсуждавшиеся в печати на основании закона 6 апреля 1865 г., были переданы исключительной компетенции органов внутренней цензуры, а, следовательно, ведению Министерства внутренних дел, при котором было учреждено Главное управление по делам печати. От него исходили выдаваемые периодическим изданиям предостережения, от этого министерства зависела приостановка и даже прекращение издания в определённых случаях газет и журналов, от него же направлялись требования о возбуждении судебных преследований «за проступки печати». Формально помимо Главного управления по делам печати никакое не только просто должностное, но и высшее правительственное лицо не могло обратиться к редакции периодического издания с требованием напечатать какое-либо официальное сообщение.

Министерство иностранных дел при этом не должно было брать на себя ответственность за мнения и взгляды того или другого автора или периодического издания. Требования от иностранных представительств высказываться российской печати более почтительно по тем или иным вопросам наталкивались на суждение, изложенное на страницах «Московских ведомостей»: «К иностранным же правительствам частные лица никакого отношения иметь не должны, и ничем пред ними не обязаны».⁸

Европейские дипломаты были убеждены в том, что поскольку в России нет конституции и политических свобод, а администрация обладает неограниченными правами, то и заявления печати в сфере внешнеполитических проблем исходят от самой власти. Однако при всей верности изначальных оценок состояния дел в области политических свобод в стране, иностранцы не учитывали специфики российского цензурного законодательства, состоявшей в том, что в случаях особой необходимости из области печатной полемики Главным управлением по делам печати не направлялись в нужное русло суждения прессы, а вовсе устранялись пред-

7 Там же, стр. 34.

8 „Независимость печати (наша конституция и наши политические обязанности)“, *Московские ведомости*, № 341/1886, 9 декабря, Москва

меты, которые в тех или иных условиях не должны были подлежать гласности.

В то же время контроль за высказываниями в сфере международных отношений постоянно усиливался, поскольку несвоевременные разоблачения в газетах и журналах тех или иных вопросов внешней политики могли бы при определенных условиях сказываться на деятельности Министерства иностранных дел.

Уже вскоре после 1 сентября 1865 г., когда начал действовать новый закон о печати, в заметке в газете Министерства внутренних дел «Северная почта» № 227 были высказаны суждения, которые должны были стать руководством для органов периодической печати: «Некоторые из наших газет в статьях, относящихся до вопросов иностранной политики или до заграничных событий, не обращают внимания на необходимость отзываться в выражениях, соответствующих достоинству предмета и общепринятым формам обсуждения подобных вопросов, о действиях иностранных правительств, с которыми Россия находится в мирных и дружественных отношениях. Одна из упомянутых газет недавно вышла на этом пути из всех пределов приличий. Такое нарушение этих приличий допускаемо быть не может».⁹

В 1873 г. особое мнение Государственного совета, во многом относящееся к освещению проблем внешней политики России было утверждено 16 июня императором. На специальном заседании рассматривалось представление министра внутренних дел о наказании периодических изданий, освобожденных от предварительной цензуры, за оглашение вопросов, не подлежащих в течение определенного времени публикации.

Министр внутренних дел генерал-адъютант А. Е. Тимашев настаивал на том, что в существовавших на тот момент «законоположениях о печати не предвидены случаи, когда по высшим правительственным соображениям, представляется необходимым, чтобы периодическая печать в течение некоторого времени не касалась какого-либо вопроса внешней или внутренней политики, гласное обсуждение которого

9 Сборник узаконений и распоряжений правительства по делам печати, Типография Ретгера и Шнейдера, Санкт-Петербург, 1878, стр. 88.

могло бы быть сопряжено со вредом для государства».¹⁰ Отмечалось, что подобные случаи встречались довольно часто, и из-за отсутствия специальной поддержки со стороны законодательства приходилось «испрашивать каждый раз особые по этому предмету Высочайшие повеления».¹¹

В итоге Государственный совет признал необходимым восполнить этот пробел, определив в особом постановлении «порядок извещения редакторов периодических изданий о неоглашении того или другого вопроса государственной важности». В решении Государственного совета подчеркивалось, что данное постановление несколько не стесняет пределы, в которых до этого времени предоставлялось печати обсуждать политические и общественные вопросы. Предполагалось, что это решение будет применяться лишь в обстоятельствах чрезвычайно редких. Взыскание за неисполнение этого правила относится к совершенно исключительным случаям, «когда одно чувство долга и нравственной ответственности не удержит от опасной по своим последствиям нескромности».¹² Утверждалось также, что предлагаемая мера не будет отступлением от закона 1865 г.

Принятое постановление звучало так: «Если по соображениям высшего правительства найдено будет неудобным оглашение или обсуждение в печати, в течение некоторого времени, какого-либо вопроса государственной важности; то редакторы изъятых от предварительной цензуры повременных изданий поставляются о том в известность чрез Главное управление по делам печати, по распоряжению министра внутренних дел. За неисполнение редактором такого распоряжения, впредь до отмены оно в том же порядке, министру внутренних дел предоставляется приостановить выпуск в свет издания на срок не свыше трех месяцев».¹³

Принятое постановление вошло в цензурный устав в виде статьи 140, которая стала удобной формой устранения возможности вмешательства в деятельность Главного управления по делам печати со стороны представителей иностран-

10 Там же, стр. 62.

11 Там же.

12 *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. 2-е., 1830–1884, т. 48 (1873), ч. 1. № 52395, Санкт-Петербург, стр. 859.

13 Там же, стр. 860.

ных государств. Однако очень скоро эта статья «по точному смыслу своему оправдывающая издание только временных мер, послужила основанием для появления постоянных, неотмененных, не отменяемых и едва ли подлежащих отмене правил в руководство печати, другими словами основанием для новых законов о печати, отчасти в дополнение, отчасти в отмену ныне действующего цензурного устава».¹⁴

Применительно к вопросам внешней политики на основании статьи 140 появилось два ключевых положения: «Рассмотрение и пропуск к печати статей и известий политического содержания лежит на полной обязанности общей цензуры во всех изданиях, подлежащих рассмотрению оной, без всякого участия и ответственности за них Министерства Иностранных Дел» и «в отношении к статьям и известиям политическим наблюдается общее правило об охране чести и домашней жизни царствующих иностранных Государей и членов их семейств от оскорблений печатным словом по соблюдении приличия при изложении действий иностранных правительств».¹⁵

Наряду с цензурным уставом, а иногда даже вопреки ему, действовало значительное число распоряжений-циркуляров, касавшихся самых различных сторон внутренней и внешней политики российского государства. Редакции газет и журналов должны были им неукоснительно следовать, но из-за их значительного количества, неопределенности действия, поскольку большинство из них теряли свою актуальность, чаще всего или пренебрегали ими, или о них просто забывали.

Автор статей по проблемам политической жизни России В. В. Водовозов так описывал процесс ознакомления с новыми циркулярами: «В редакцию полицейский приносит предписание Главного управления по делам печати, в котором оно извещает, что министр внутренних дел постановил на основании ст. 140 Цензурного устава изъять из ведения печати такой-то вопрос, дает почитать это предписание, отбирает от редактора или издателя подписку в том, что цир-

14 Докладная записка цензора С.-Петербургского Цензурного комитета ст. сов. Н. Соколова о циркулярных распоряжениях по Главному управлению по делам печати с 1-го сентября 1865 по 1 января 1900 года, Санкт-Петербург, 1900, стр. 12.

15 Там же, стр. 20.

куляр за № таким-то ему объявлен, и немедленно прячет его в свой портфель».¹⁶

Начиная с 1873 г. распоряжения в области внешней политики касались самых разных аспектов, среди которых можно встретить запреты на публикацию материалов, посвященных отношению к папскому престолу (1878 г.), о возвращении части Бессарабии (1878 г.), о тройственном союзе и, особенно, об Австро-Венгрии (1878 г.), о тройственном союзе Австро-Венгрии, Англии и Македонии (1878 г.), о предстоящем выборе болгарского князя (1879 г.), об укреплениях на западной границе России (1880 г.), вообще о Германии и Австро-Венгрии (1880 г.), об Ахал-Текинской экспедиции (1880 г.), о сосредоточении русских сил на китайских границах (1880 г.), о перевороте в Болгарии (1881 г.), о народном движении на Балканском полуострове (1882 г.), о назначении пенсии сербским добровольцам (1882 г.), об организации охраны Китайской Восточной дороги (1897 и 1899 г.).

Главное управление по делам печати было убеждено в том, что именно через систему запретов на освещение неудобных вопросов внешней политики представлялась возможность добиться необходимой дисциплины печати в этой рискованной для обсуждения сфере. Однако для установления твердого порядка необходимы были точность, определенность и срочность распоряжений, а на практике устаревшие циркуляры, быстро утратившие свою оперативность и актуальность, приобретали характер административного произвола и неоправданного ограничения печати. В итоге, в 1873–1905 гг. за нарушение 140 статьи цензурного устава издания были приостановлены 28 раз, из них 5 раз на максимальный срок в 3 месяца. Впрочем, следует отметить, что международной тематике на страницах не только частных газет, но и губернских ведомостей уделялось значительное место. Так, например, в неофициальной части «Томских губернских ведомостей» количество сообщений в 1882–1883 гг. касалось положения Турции и Египта во время англо-египетской войны – 261, далее следовали телеграммы из Франции (246), Великобритании (152), Австрии (132), Германии.¹⁷

16 В. В. Водовозов, *Материалы для характеристики положения русской печати*, Женева, 1898, стр. 17.

17 В. В. Шевцов, „Международная тематика на страницах сибирских официальных газет (вторая половина XIX – начало XX в.)“, в сборнике:

В рамках данной небольшой статьи в качестве иллюстрации обратимся к эпизоду, произошедшему в конце ноября 1885 г. Речь идет о протесте против цензурного взыскания в отношении московской газеты «Русь», являвшейся практически личным печатным органом известного писателя и публициста славянофильского толка, председателя Славянского комитета в 1875–1878 гг. Ивана Сергеевича Аксакова. Издание было основано в ноябре 1880 г. и до 1885 г. не имело цензурных взысканий, хотя в прошлом ее издатель был даже лишен на 12 лет права издательской деятельности, а его газета «Москва» за неполных два года существования в 1867–1868 г. была подвержена трем приостановкам. Появление «Руси» было связано со смягчением цензуры при М.Т. Лорис-Меликове,¹⁸ а ее первое предостережение было получено за передовую статью, посвященную внешней политике России.

В распоряжении министра внутренних дел Д.А. Толстого от 26 ноября 1885 г. было заявлено: «Принимая в соображение, что газета «Русь» обсуждает текущие события тоном несовместимым с истинным патриотизмом и стремиться возбудить неуважение к правительству».¹⁹

Статья была посвящена так называемому «болгарскому вопросу», который вызвал с начала 1880-х гг. наибольшее число запрещающих циркуляров Министерства внутренних дел и Главного управления по делам печати: 29 апреля 1880 г. за № 1725 (о болгарских делах); 9 мая 1881 г. за № 1897 (о перевороте в Болгарии); 27 января 1882 г. за № 474 (о народном движении на Балканском полуострове); 4 сентября 1882 г. за № 3931 (о болгарских делах). Объединение в сентябре 1885 г. Княжества Болгарии и Восточной Румелии, порожденных решениями Берлинского договора 1878 г., спровоцировало Болгарский кризис (1885–1887 г.) и вызвало сербско-болгарскую войну (1885 г.). Правительство России отказалось при-

Медиа- и межкультурная коммуникация в европейском контексте: Материалы Международной научно-практической конференции, 15–17 октября 2014 г. (отв. ред. О. И. Лепилкина, С. В. Серебрякова), Издательство СКФУ, Ставрополь, 2014, стр. 221.

18 Д. А. Бадалян, „Газета И.С. Аксакова «Русь» и цензура“, *Русская литература*, № 1/2006, стр. 98–99.

19 Российский государственный исторический архив, Ф. 776, Оп. 1, Д. 21, Л. 29

знать образованное новое государство, хотя и на Берлинском конгрессе, и позднее не возражало против болгарского единства.

Статья И. С. Аксакова была посвящена этим событиям. Начиналась она с приказа Александра III, вызванного сообщениями об успешных действиях русских офицеров, «которым вверено было формирование, воспитание и обучение войск Болгарии и Восточной Румелии».²⁰ И. С. Аксаков сокрушался по поводу того, что поводом к воинским болгарским подвигам послужила братоубийственная война, вызванная правительством Сербии по вине Австрии. Здесь же содержался намек на особые отношения, сложившиеся между болгарским князем Александром Баттенбергом и российским императором, которые и послужили причиной сдержанной позиции российского Министерства иностранных дел: «Нельзя не жалеть и том, что положение, в которое поставил себя лично князь Александр по отношению к России, помешало воздать публично и ему заслуженную похвалу, как храброму и талантливому военачальнику...».²¹

Российское правительство преследовало в Болгарии свои цели, рассматривая ее как своеобразный плацдарм на Балканах и, по мнению И. С. Аксакова, после Высочайшего одобрения совместных действий болгарских и румельских войск, незаконных с точки зрения Берлинского трактата и российской дипломатии, всё ещё сохранялась угроза разъединения этих войск вновь и «по прихоти властителей Румелии и Княжества Болгарского станет, пожалуй, возможным и вполне легальным повести румельских и болгарских солдат в бой друг против друга?». (так в тексте. – Е.А.)».²²

В статье И. С. Аксакова была затронута и еще одна тема, обсуждение которой, вслед за «болгарской» циркулярно запрещалось Главным управлением по делам печати: 31 октября 1878 г. за № 5764 (О тройственном союзе и особенно Австро-Венгрии); 4 ноября 1878 г. за № 5837 (о тройственном союзе Австро-Венгрии, Англии и Македонии); 18 января 1880 г. за № 255 (о Германии и Австро-Венгрии). За давностью лет

20 Рувь, № 21/1885, 23 ноября, Москва

21 Там же

22 Там же

со времени появления последнего запрета проблема отношений России, Германии и Австро-Венгрии не утратили своей актуальности, о чем И. С. Аксакову, несомненно, было известно. Однако он высказался с резкой критикой в адрес российской дипломатии по поводу выработки ею системы отношений со странами-союзницами: «Полагаем, что, наконец, наша дипломатия начинает прозревать или по крайней мере примечать, что она кругом обойдена и обманута, что дав себя добровольно связать по рукам и ногам Трех-Державным Союзом, она слишком уж простосердечно обольщалась мечтою, будто ведет за руки Германию и Австрию, когда не она вела, а ее вели, да и завели в болото, – сами же друзья остались на твердой почве, предоставляя увязнувшей России умиляться «единодушием!»²³ «Сердитое бессилие» – характеристика, данная публицистом результатам действий российской дипломатии. Однако это была не самая жесткая из оценок, предназначавшихся Министерству внутренних дел и его руководителю Н. К. Гирсу, обвинявшимся в «недальновидности», «закоренелом легкомыслии», «грубой наивности», солидном невежестве», «варварской робости перед авторитетом «европейской культуры и цивилизации» в лице западных государств». По мнению И. С. Аксакова, «Россия перенесла болгарский вопрос на суд Европы и отказалась от своего исключительного властного положения в Болгарии, приобретенного ценою русских побед и жертв».²⁴

Писатель высказал свои соображения и по поводу будущих возможных действий государства, направленных на исправление сложившейся ситуации. Он сам задавался вопросом: «Что же нам-то делать?» и предлагал признать «лживость всего нашего политического пути с Берлинского Конгресса <...> затем заявить Австрии и Сербии вполне серьезно, что Россия не потерпит ни новой войны между Сербией и Болгарией, ни какого-либо вознаграждения Сербии из болгарской территории, ни вступления хотя бы одного австрийского солдата и по какому бы то ни было поводу в пределы Сербского государства...»²⁵

23 Там же

24 Там же

25 Там же

При обсуждении содержания статьи на Совете, начальник Главного управления по делам печати Е. М. Феоктистов обвинил газету «Русь» во вредном направлении, а ее редактора в предвзятом отношении к российской дипломатии.²⁶ Общее решение членов Совета о вынесении первого предостережения изданию было доведено 26 ноября министром внутренних дел до Александра III, который наложил на представленный доклад свою резолюцию: «Действительно, он уж слишком зашел далеко, и ему поделом».²⁷

Однако история на этом не закончилась, поскольку И. С. Аксакова потрясла формулировка распоряжения министра внутренних дел. Впрочем, слова документа «тоном, несовместимым с истинным патриотизмом», ставившие под сомнение репутацию писателя, долгие годы позиционирующего себя «истинным патриотом», вероятнее всего, на это и были рассчитаны. Газета выходила раз в неделю по субботам и следующий номер после взыскания появился 30 ноября. В нем был помещен текст предостережения, а в № 23 от 6 декабря была напечатана очередная передовая статья, вновь посвященная проблемам, за которые последовало цензурное наказание.

На первом месте было объяснение, связанное с обвинением газете «Русь» в «недостатке «истинного патриотизма». И.С. Аксаков обвинял Министерство внутренних дел в том, что оно «есть по преимуществу министерство государственной полиции и обязано ведать литературу лишь с точки зрения полицейской».²⁸ Редактор газеты справедливо заявлял, что в перечне провинностей печати, которые могут служить поводом Главному управлению по делам печати для принятия решения о взыскании «нет ни слова, ни даже намека» «ни о «патриотизме» вообще, ни в частности о «патриотизме истинном».²⁹ Далее автор статьи, рассуждая о критериях «истинного патриотизма», утверждал, что для публициста он заключается в том, чтобы «мужественно, по крайнему разумению, высказывать правительству правду – как бы она горька и жестка ни была, а для правительства – в том,

26 Российский государственный исторический архив, Ф. 776, Оп. 2, Д. 24, Л. 136–136 об.

27 Российский государственный исторический архив, Ф. 776, Оп. 1, Д. 21, Л. 26

28 *Русь*, № 23/1885, 6 декабря, Москва

29 Там же

чтобы выслушивать даже и горькую, жесткую правду».³⁰ «Ошибочным патриотизмом» И.С. Аксаков называл действия российского правительства, связанные с передачей Выборгского округа Финляндии, с попыткой присоединить девять российских губерний к Царству Польскому, с «попоячением Белоруссии», с подписанием Берлинского трактата. В «односторонности патриотизма» автором обвинялись «высшие общественные классы», у которых русский язык не пользовался «полными правами гражданства» в «житейском обиходе». Наконец, утверждалось, что цензурные гонения зачастую предпринимались в отношении печатных органов «за те самые мнения и воззрения, которые через несколько лет усваивало себе само правительство».³¹ И. С. Аксаков далее пророчествовал: «Веруем упорно, что и та точка зрения, на которой стоим мы теперь при обсуждении настоящих политических событий и русской дружбы с Австрией и Германией, которая, слишком ярко освещенная нами, навлекла на нас обвинение в недостатке «истинного патриотизма» и на которой не стоит пока теперь наша дипломатия – подвергнется когда-нибудь той же участи...»³²

Практически одновременно с протестной статьей И. С. Аксаковым было написано письмо Александру III, в котором он признавал резкость своих высказываний в статье, получившей цензурное взыскание, но объяснял это тем, что политика Министерства иностранных дел не отвечает действительным национальным интересам России.³³ Ответ был передан через министра внутренних дел: «Государь Император, получив письмо ваше, изволили поручить мне благодарить вас за это письмо, и передать вам, что Его Величество вполне уверены в ваших патриотических чувствах, но советуют вам быть осторожнее в изложении ваших мыслей печатно».³⁴

Сохранилось еще одно письмо, которое свидетельствует о развитии событий вокруг новой статьи в газете «Русь».

30 Там же

31 Там же

32 Там же

33 Российский государственный исторический архив, Ф. 776, Оп. 20, Д. 312, Л. 15

34 Д. А. Бадалян, „Газета И.С. Аксакова «Русь» и цензура“, *Русская литература*, № 1/2006, стр. 110.

Написано оно было 7 декабря обер-прокурором Святейшего Синода К. П. Победоносцевым начальнику Главного управления по делам печати Е. М. Феоктистову: «Я прочел статью [И. С.] Аксакова и продолжаю держаться того мнения, что всего лучше пропустить ее спокойно и не давать за нее предостережения. Сейчас Д. Ф. Тютчева прислала мне письмо к ней Аксакова. Он между прочим пишет, что если будет новое предостережение, то он закроет газету. Анна Ф. [Аксакова] советовала ему сделать это после первого; но он непременно хотел на него ответить».³⁵

Мнение К. П. Победоносцева было поддержано начальником Главного управления, вероятно, не случайно в письме была сделана ссылка на жену Аксакова – А. Ф. и ее сестру, Д. Ф. Тютчеву – пользовавшихся влиянием при дворе фрейлин. У самого К. П. Победоносцева также были вполне доверительные отношения с И. С. Аксаковым, он состоял с ним в переписке, обращался в письмах как к другу. В целом же газета «Русь», отражавшая позицию ее редактора-издателя, вполне устраивала правительственные структуры, поскольку она выступала активным оппонентом демократического направления в российской печати. Однако история все же имела трагический конец: всего лишь спустя месяц, 27 января 1886 г., И.С. Аксаков скончался от сердечного приступа, а вскоре была закрыта и его газета.

Таким образом, при освещении тех или иных вопросов внешней политики редакторам периодических изданий необходимо было учитывать то обстоятельство, что наряду с цензурным уставом, а чаще даже независимо от него, существовала целая система распоряжений, имеющих на практике значение действующего законодательства. Положение газет и журналов осложнялось еще тем, что в большинстве случаев они черпали материал для своих внешнеполитических статей из иностранной печати, периодически вступая в полемику с заграничными изданиями, постоянно рискуя нарушить то или иное предписание.

Неопределенность в цензурной практике, колебания в действиях Главного управления по делам печати были вызваны особым положением тех или иных средств печати, по-

35 Б. Горев, И. Айзеншток, „Письма К.П. Победоносцева к Е.М. Феоктистову“, *Литературное наследство*, кн. 22–24. Москва, 1935, стр. 520–521.

литическим статусом их издателей и даже их близостью ко двору императора, как это было в истории с И. С. Аксаковым. Все циркулярные распоряжения, изданные министром внутренних дел на основании 140 статьи, были отменены Высочайшим манифестом только 17 октября 1905 г.

Литература и источники

- Арсеньев К.К., *Законодательство о печати. Великие реформы 60-х гг. в их прошлом и настоящем*, Санкт-Петербург, 1903.
- Бадалян Д. А., „Газета И.С. Аксакова «Русь» и цензура“, *Русская литература*, № 1/2006, стр. 94–114.
- Блохин, В. Ф., „Из истории цензурного реформаторства: государство и легальная печать России в политическом контексте (1865–1905 годы)“, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 6/2009, стр. 34–44.
- Блохин, В. Ф., Косарев, С. И., „Российская периодическая печать о внешней политике Англии конца 1870-х гг.“, *Вестник Брянского государственного университета*, № 2/2014, стр. 26–31.
- Богучарский В.Я., *Из прошлого русского общества*, Санкт-Петербург, 1904.
- Венюков М.И., „Цензура“, в монографии: Венюков М.И., *Исторические очерки России со времени Крымской войны до заключения Берлинского договора 1855–1878.*, Прага, 1879, стр. 223–252.
- Водовозов В. В., *Материалы для характеристики положения русской печати*, Женева, 1898.
- Горев, Б., Айзеншток, И., „Письма К.П. Победоносцева к Е.М. Феоктистову“, *Литературное наследство*, кн. 22–24. Москва, 1935, стр. 497–561.
- Докладная записка цензора С.-Петербургского Цензурного комитета ст. сов. Н. Соколова о циркулярных распоряжениях по Главному управлению по делам печати с 1-го сентября 1865 по 1 января 1900 года, Санкт-Петербург, 1900.
- „Независимость печати (наша конституция и наши политические обязанности)“, *Московские ведомости*, № 341/1886, 9 декабря, Москва
- Оржеховский И. В., *Администрация и печать между двумя революционными ситуациями (1866–1878 гг.): лекции по спецкурсу*, Горький, 1973.
- Патрушева Н. Г., Фут, И. П., „Циркуляры цензурного ведомства XIX– начала XX вв.“, в сборнике: *История книги и цен-*

зурь: материалы междунар. науч. конф., посвящ. памяти А.В. Блюма, 29–30 мая 2012 г. (под редакцией М. В. Зеленова), Санкт-Петербург, 2013, стр. 123–130.

Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е., Т. 40 (1865), ч. 1. № 41988, Санкт-Петербург

Розенберг Вл., „В мире случайностей“, в монографии: *Русская печать и цензура в прошлом и настоящем. Статьи Вл. Розенберга и В. Якушкина*, Москва, Издание М. и С. Сабашниковых, 1905, стр. 118–158.

Сборник узаконений и распоряжений правительства по делам печати, Типография Ретгера и Шнейдера, Санкт-Петербург, 1878.

Российский государственный исторический архив, Ф. 776, Оп. 1, Д. 21, Л. 29

Российский государственный исторический архив, Ф. 776, Оп. 2, Д. 24, Л. 136–136 об.

Российский государственный исторический архив, Ф. 776, Оп. 20, Д. 312, Л. 15

Русь, № 21/1885, 23 ноября, Москва

Русь, № 23/1885, 6 декабря, Москва

Шевцов В. В., „Международная тематика на страницах сибирских официальных газет (вторая половина XIX – начало XX в.)“, в сборнике: *Медиа- и межкультурная коммуникация в европейском контексте: Материалы Международной научно-практической конференции, 15–17 октября 2014 г.* (отв. ред. О. И. Лепилкина, С. В. Серебрякова), Издательство СКФУ, Ставрополь, 2014, стр. 218–222.

В. Ф. Блохин

**СПОЉНОПОЛИТИЧКИ ПРОБЛЕМИ
СЕДАМДЕСЕТИХ И ОСАМДЕСЕТИХ
ГОДИНА XIX ВЕКА ПРЕМА ТУМАЧЕЊУ
РУСКЕ ШТАМПЕ
(ПРЕДМЕТИ ДИСКУСИЈЕ)**

Резиме

У раду се разматра формирање јавног мњења о раду Министарства спољних послова и о односима Русије према према различитим државама током седамдесетих и осамдесетих година XIX века. Разматрање се заснива на цензурисаним дискусијама о спољнополитичким питањима везаним за европску политику и чланака, који су добили цензорске казне због осветљавања различитих проблема из области међународних односа. Посебна пажња посвећује се чланцима словенофила Ивана Аксакова, који показују неодређеност и произвољност спровођења цензуре, као и колебања Главне управе за штампу на шта су утицали положај одређеног гласила, политички статус издавача и његова блискост двору.

Кључне речи: приступи проучавању руске спољне политике, цензура, цензорско законодавство, цензорске казне, периодика, Министарство унутрашњих послова, Главна управа за штампу, публицистика.

* Овај рад је примљен 15. јуна 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. септембра 2017. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Момчило Суботић

О ДЕЛУ МИЛОША КНЕЖЕВИЋА 129-136

Драган Петровић

СРПСКА ДРЖАВОТВОРНА МИСАО 137-142

Јово Бајић

ЛУЖИЧКОСРПСКО ПИТАЊЕ
И ЧЕХОСЛОВАЧКА 1945-1948..... 143-146

Момчило Суботић

Институт за политичке студије, Београд

ИМПРЕСИЈЕ О ДЕЛУ МИЛОША КНЕЖЕВИЋА

Дела Милоша Кнежевића би се могла поделити на неколико тематских група. У прву свакако спадају геополитичке теме. Готово сва Милошева дела су прожета геополитиком као константом која обликује политичку стварност света као и политичке процесе и односе на регионалном и локалном нивоу. Нема теме из домена друштва, политике, државе која није непосредно или посредно детерминисана геополитичким фактором. Милош је аутор десетак књига из области геополитике: *Балканска пометња (1996) Мозаик геополитике: идентитет, транзиција, српско питање (2008), Призма геополитике: геополитичка димензија националног идентитета (2013)*, ту су и бројни чланци који расправљају на тему геополитичности појединих државно-политичких феномена, посебно кад је реч о српском етнојезичком, политичком и државном простору. Овде, наравно спадају и Европске и Америчко-натовске теме: *Европа иза лимеса (2001)*, „Где је Европа: Европа је у европском мноштву“ (чланак 2008); *Евроскептицизам: Где је Европа: III евроскептичких фрагмената (2008), Моћ Запада – нова стара Европа 1. (2005); Крстарећа демократија: агресија НАТО на Југославију, 24. март – 11. јун 1999. (1999)*

Други круг чине југословенске и српске теме. „Верски чинилац сецесионих сукоба: вера и црква у процесу разла-

гања државе“ (чланак 2009), *Парадигма распада: разлагање државе у огледалу узрочности*. (2009); „Одлевање Републике Српске“ (чланак 2007); *Изневерена држава: Србија и Црна Гора у времену разлаза*. (2007). „Србија и „Западни Балкан“: спорна западност Западног Балкана“ (2012); *Смутна времена 1. Пад на памет* (2008); *Жамор кризе* (интервју Биљани Живковић – 2008); „Српски народ пре и после Југославије“ (чланак 2013) *Збитије Великог рата: трагови непометени у памћењу – Србија и политика великих сила 1914-2014* (2014). Посебан део чине косметске теме: *Косово и Метохија: сценарији будућности, Косметске теме* (1996–2006), *Отмица Косова* (2006), *Косметске теме – 2 књиге* (2007) и други бројни чланци о судбини Косова и Метохије и Србије.

Пажњу Милоша Кнежевића привукли су и српско-руски односи којима је посветио књигу *Србија и Русија: савремене и геоекономске и геополитичке дилеме* (2008) и чланак „Снажење Русије и савремена Србија“ (2008).

Писао је Милош и дневник, као и документарну литературу и белетристику, а писао је и из домена политичке и правне теорије и филозофије, као што је чланак „Проблем правде“ (1995), затим „Светозар Стојановић (1931–2010) од метаетице до постполитике“ (2015). Ово нису сва Милошева дела, али јесу најважнија, и она потврђују тезу да је Милош Кнежевић најкомпетентнији сведок и хроничар новије српске друштвене и политичке мисли. Јер, познавао је да је Милош проучавао и Симиновце и Праксисовце, и либерале и марксисте, и бољшевице и социјалисте с „људским ликом“, и Голооточане и њихове прогонитеље, и монархисте и републиканце, и важне преживеле четнике и партизане, и Србе и Црногорце, и Црногорце Србе и само-Црногорце, и унионисте и сепаратисте других вера и нација. Важно је истаћи да је Милош Кнежевић половином деведесетих година 20. века, дакле у време грађанског рата водио разговоре са истакнутим српским интелектуалцима и теоретичарима, из чега су уследили његови интервјуи, веома значајни за Милошеву теоријску и интелектуалну опремљеност. Та дела су настала 1994. године: Разговарао и расправљао је са Миодрагом Јовичићем (1925–1999) „Од конфедерације до регионалне државе“; Иваном Максимовићем (1924–2007) „Ефикасна при-

вреда“; ту је даље Божидар С. Марковић (1903–2002) „Повратак вере у демократију“, који је књигу-књижицу (37 страна) *Начела демократије* написао још 1937. године; Радомир Лукић (1914–1999) „Док има народа има и наде“; Смиља Аврамов (1918-) „Парадокси распада“; Загорка Голубовић (1930-) „Модернизација пред изазовима традиционализма“; Реља Новаковић (1911–2003) „Кавкаско порекло Срба“; Љубомир Тадић (1925–2013) „Држава је услов опстанка заједнице“; Ђурић Михаило (1925–2011) „У трагању за новим путевима мишљења“; Михаило Марковић (1923–2010) „Самоопредељењем до равноправне заједнице“. Ако се поменутима прикључи Добрица Ћосић, кога је Милош добро познавао, можемо да претпоставимо ширину знања и интересовања Милоша Кнежевића. Познавао је Милош и једног од бољих познаваоца Дубровачких Срба католика, као и Срба католика уопште – Јеремију Митровића . Десет година касније (2004) Милош Кнежевић је вероватно и под утицајем ових интервјуа написао веома интересантан чланак под насловом „Филозофија као политичка судбина: филозофи политичари – политичари филозофи“.

За свој богат и разноврстан списатељски опус, који је нераскидиво везан за његов уметнички порив изражен у скулптурама, Милош каже: „Писање и дељање укрстило се у окаснелом открићу. Написао је чак четрдесетак књига. Скулптура је истовремено урадио двоструко више, можда стотинак. Предузетом напору наденуо је назив *Замисао Замах*. У кинетичком погледу замах се, дабоме, односи и на скулптуре, дословно можда и више него на књиге. Ударац о дршку длета које дуби дрво исходи из енергичног замаха руке. То је физички чин без кога нема дељања а, по свему судећи, ни писања“.

Литература коју Милош користи у својим радовима говори о његовој изузетној обавештености о предмету истраживања, али исто тако и о интелектуалном поштењу, да консултује, преприча, цитира мисао, став, сваког релевантног аутора. Милош предано и поштено у литературу уноси свако иоле значајно дело за тему којом се бави. Треба увек погледати литературу коју Милош наводи иза сваког свог чланка, рада у зборнику, или књиге и монографије. То је већ вредност сама по себи. Јер, аутор се ни после десетине објављених

књига, а написао их је чак четрдесетак, још није „дрзнуо“ да пише без навода и литературе, то јест без научне апаратуре. Овакав манир озбиљног и одговорног научника баш не краси добар део српске научне заједнице. Милошева дела су беспрекорно теоријски и методолошки утемељена, он и писмено и усмено просвећује и поучава, конструише и креира, учено и духовито импровизује. Милош је аутор многих широко прихваћених политиколошких и геополитичких конструкција и синтагми, што га сврстава у ред водећих српских политичких списатеља и мислилаца. Милошева мајсторија у коришћењу речи и реченица понекад личи на игру коју аутор заповеда како би успоставио што бољу и „срдачнију“ комуникацију са аудиторијумом, да би се корак по корак улазило у свет појмова, термина, мишљења, принципа, чињеница, ставова, које аутор зналачки, духовито, са много неологизама распростире сад, ту као неку нову непорециву стварност.

О кључним тачкама књиге *Изневерена држава: Србија и Црна Гора у времену разлаза* (2007)

Од бројне литературе Милоша Кнежевића овом приликом анализираћемо неке делове књиге *Изневерена држава: Србија и Црна Гора у времену разлаза* (2007). У овој обимној књизи од 566 страна, Милош Кнежевић је изнео опсежну критику индипендентистичког и монтенегринског концепта црногорства, посебно у глави под називом „Јесу ли Црногорци Срби?“. Књига представља историјско-политиколошку анализу феномена црногорства и узрока ембриона црногорског националног, језичког, црквеног и државног ентитета у савременом периоду. Кнежевић је у овој књизи презентовао обимну и исцрпну литературу и изворе, размотривши све аспекте црногорства као српства и само-Црногорства.

Кнежевић пише о бесмисленом покушају српско/црногорског раздвајања, где презентује историјат Србије и Црне Горе пре настанка Југославије, као и њихово предјугословенско уједињење. Он такође указује на разорне последице Устава из 1974, те на партијско креирање црногорске нације и одметање од српства. Детаљно и контекстуално приказује Жабљачки устав из 1992. и његове последице. Политику црногорског руководства у том периоду персонификују Момир

Булатовић и Мило Ђукановић и она се према заједничкој држави, како истиче Кнежевић, може описати као политика и за и против. Ипак, на референдуму 1992. године Црна Гора се изјаснила за заједничку државу са чак 95,94% изашлих бирача. Али за разлику од првог уједињења (1918) које је остварио српски народ Црне Горе са српским народом Србије, ово друго остварио је црногорски народ Црне Горе са српским народом Србије, наводи аутор запажање историчара Радоша Љушића. Као неко ко непогрешиво уочава суштинску природу политичких процеса и односа, Милош Кнежевић анализује партијски, концепцијски и државотворни сукоб Мила и Момира, те Србије и Црне Горе око концепта заједничке државе – ДЗСЦГ – коју је Коста Чавошки именовao као „Ђукађин“ – творевина двојице владара Мила Ђукановића и Зорана Ђинђића.

Бројни су извори, литература и аутори које Кнежевић презентује и критички анализира у приказивању историјских, етничких, геополитичких и идентитетских питања у савременој Црној Гори. Овде можете прочитати осврт на став – књигу Батрића Јовановића *О расрбљивању Црногораца као о Стаљиновом и Титовом злочину*, те став историчара Влада Стругара да „Црногорци нису Срби није изумљен ни у Црној Гори, ни у Србији, баш нигдје међу Србима. Штавише, чак су и предводници главарско-сељачке странке федералиста у Црној Гори, између два свјетска рата, тежећи, у крајњем, обнови засебне црногорске државе, свуд говорили да су Црногорци племе, прво међу Србима“ (стр. 188). Ова књига је актуелна и због тога што сведочи ставове Милована Ђиласа о томе да су Црногорци Срби, али да су стварани као нација за потребе комунистичке идеологије и Брозове југословенске федералистичке геополитичке слагалице. Ђилас Титу: „Црногорци јесу Срби“ – Тито Ђиласу: „Добро, али сада треба република“ (стр. 229). Све ово су ставови о које се саплићу савремени црногорски суверенисти које аутор свестрано презентује и критички преиспитује. Поред Секуле Дрљевића и Савића Марковића Штедимлије – зачетника антисрпске теорије о Црногорцима као Црвеним Хрватима, ту су и њихови савремени наследници – актуелна политичка и „научна“ елита Црне Горе, који „Црногоризацију проводе кроз грађанизацију“ (стр. 425). Кнежевић наводи име-

на и дела овејаних суверениста – Душана Ичевића, Шпира Кулишића, Мијата Шуковића, Миленка Перовића, Сретена Зековића, Јеврема Брковића, Новака Килибарде, Радослава Ротковића и других. Дела Штедимлије и Дрљевића универзална су енциклопедија дукљанско-монтенегринске мисли о релевантним питањима историје, политике, вредности раса, етногенезе Црногораца, итд. Куда су се упутили Црногорци преобликовани у Монтенегрине? – пита се Кнежевић (стр. 218).

Координатори и учесници *Покрета за независну Црну Гору* су некадашњи комунистички функционери који су као кумровачки омладинци учествовали у раду федералних органа (Мило Ђукановић, Светозар Маровић, Филип Вујановић, Миодраг Вуковић, Миодраг Влаховић, Бранко Луковац, Вукашин Мараш и др.) Други су, опет, текли научну каријеру кроз неукусне и снисходљиве хвалоспеве Титовом и Кардељевом делу. Аутор наводи и Теразијске зеленаше, а један од њих је Јово Капичић (Капа), који каже: „Ја сам ослободио Београд и хоћу независну Црну Гору.“

Све што се дешавало у Црној Гори поводом њеног одметања од српства и Србије било би смешно – комично, да све то нема далекосежно штетне геополитичке последице. Нигде на свету једна држава није постала независна под условима какве је Запад применио у Црној Гори. На референдуму за независност (мај 2006) било је довољно да свега 55% изашлих изгласа независност малене (630.000 становника) Црне Горе. При томе је онемогућено гласање 264.000 држављана Црне Горе који живе у Србији, али не и дијаспори коју су углавном чинили Албанци, Бошњаци и Хрвати. Око 2/3 Срба из Црне Горе гласало је за заједничку државу, а њих око 66.000 за црногорску независност. Све је удешено тако да Црна Гора своју независност добије у пакету са Косовом. Независна Црна Гора замишљена је као инструмент Запада за геополитичко опкољавање Србије.

Песник Матија Бећковић овако види црногорску независност: „На неверендуму и неферендуму, каквог на свету није било, браћа Невер и Нефер победили су свој народ и тако постали Ромул и Рем суверене Црне Горе. Њихова сувереност држи се на концу од пола промила. Они који су им је донели отишли су одакле су и дошли а Црну Гору остави-

ли преполовљену, покрадену и осрамоћену. Половина слави, половина плаче, противници се наслађују, пријатељи тугују. Ако нису кривотворили, то би им било први пут, ако јесу, никад нису кривотворили мање а украли више“.

Књижевник Момир Војводић за црногорштинку оптужује младог Милована Ђиласа, који је својом брошуром „Црногорско национално питање“ „...посијао зло сјеме данашњег и ноћашњег нацистичког дивљања црногорских суверенаца шизофреника... Откако нас је историјска несрећа Ђиласнула 1946. године до данас Црном Гором кипи национал-шизофренија антисрпска, чија је острашћеност немјерљива данас у Црној Гори“ (стр. 371).

Кнежевић детаљно пише о политици Коминтерне и КПЈ о националном питању, што је посебно дошло до изражаја на Четвртом конгресу КПЈ, одржаном 1928. године у Дрездену, када се први пут у партијским документима помиње „црногорско питање“. Треба истаћи да су „изумитељи“ црногорске нације – Секула Дрљевић и Савић Марковић Штедимлија инструисани од др Иве Пилара и др Милана Шуфлаја, водећих хрватских идеолога и геополитичара између два светска рата, који су лансирали тезу да су Црногорци по националности Црвени Хрвати, илирског ‘подријетла’, а по вери католици. Током Другог светског рата обојица су били блиски сарадници Анте Павелића. Дрљевић је био близак са комунистима, које је, након што се одметнуо од српства, као адвокат бранио на судовима Краљевине Југославије. Историчар Милорад Екмечић је уверен да је „Црногорска нација формирана вољом југословенског комунистичког вођства да ослаби бројчану и територијалну величину српског фактора у Југославији“ (стр. 390). У овој књизи можете прочитати и критичку анализу о стварању црногорског језика и Црногорске православне цркве, супротстављајући научне ставове савремених српских лингвиста и филолога попут Павла Ивића, Петра Милосављевића и других наспрам Војислава Никчевића и његових следбеника у покушају конструисања тзв. црногорског језика. О утемељењу тзв. црногорске цркве довољно говори чињеница да ова творевина није призната ни од једне православне аутокефалне цркве.

Најзад, поред бројних занимљивих делова ове књиге поменућемо две реченице које верно илуструју црногорско

антисрпско одметање и државотворно конструисање. Да је стварање црногорске нације и државе било у функцији Брозове кроатокомунистичке идеје о Југославији као држави равнотеже, заснованој на идеји слабе Србије сведочи Добрица Ћосић, када пише: „Етнички, духовни и историјски идентитет народа Црне Горе разаран је, кривотворен и поништаван, не само у име једне идеологије него и за власт, за каријере и привилегије. Црногорство, које је у српском народу синоним чојства и јунаштва, претворило се, у титоизму, у синоним самоиздаје, властољубља и корупције, уносну професију и квалификацију за све положаје и радна и нерадна места у бирократској хијерархији“. Какав историјски и етнојезички галиматијас је настао комунистичким форсирањем црногорства, мимо и против српства, геополитички пројекат који ће бити настављен у савременој НАТО-Западној визији Црне Горе – илуструје следећи „неспоразум“: На неком међународном научном скупу у Београду помињали су се мало Срби а мало Црногорци. Један Бугарин, не сналазећи се у томе, нагиње се ка Васи Чубриловићу (1897–1990) и пита, у поверењу: „О чему се ту ради, ко су сад ти Црногорци? А Васо му одговара: - Црногорци, то су Вам, колега, Срби у дивљем стању.“

УДК 321.01(497.11)“16/19“(049.3)

Драган Петровић

*Институт за међународну
политику и привреду, Београд*

Драган Симеуновић,
Српска државотворна
мисао: Нови век (од
17. века до Другог
Светског рата),
Београд: Наука и
друштво, 2015, 462 стр.

Драган Симеуновић, редовни професор на Факултету политичких наука у Београду и професор и предавач на низу факултета у Србији и иностранству, аутор је деветнаест научних књига и више од 230 прилога у домаћим и

иностранним научним часописима и зборницима. Симеуновић је међу најистакнутијим научним ствараоцима српских простора у области политикологије и друштвених наука у целини. Књига *Српска државотворна мисао* представља мозаик промишљања значајних српских аутора на тему државе и политике, у периоду од XVII века па све до почетка Другог светског рата. Двадесет и две историјске личности у дугом тровековном периоду, повезује заједничка нит, залагања, промишљања и борбе за српску државотворну мисао.

Гроф Ђурађ Бранковић, који је за време Великог рата крајем XVII века био вођа Срба и претендент на неки од облика аутономије или чак државности српског народа у оквиру Хабсбуршке монархије, први је у плејади историјских личности српске државотворне мисли у књизи професора Симеуновића. Бранковић је потакао борбу српског народа у сукобима са Турском у трајању од четврт века после друге и последње, као и прве неуспешне османске опсаде Беча 1683. године. Тада су Турци после пораза одбачени од зидина Беча све до предграђа

Солуна дејством заједничке хришћанске коалиције у којој су учествовали и Срби. Након турског противудара привремена граница је успостављена на Сави и Тиси, те су ослобођени огромни предели Подунавља, Славоније и Далмације од дотадашње турске власти. Гроф Бранковић, који је верно служио Хабсбурзима, очекивао је обећану аутономију за Србе у оквиру проширене Аустријске државе, утолико више што су српски пукови и устаници томе доста допринели. Уместо награде гроф Бранковић добија неправедну осуду и тешку тамницу, управо због својих српских државотворних тежњи, које је Беч изневерио. *Хронике* грофа Бранковића су биле значајно дело свог времена у коме се говори о обнови српске државе после нестанка средњовековне државе услед турских освајања. У том правцу може се посматрати и *Историја* архимандрита Јована Рајића написана у другој половини XVIII века. Рајић није писао само о историји Срба већ и свих Словена, укључујући Русе, Хрвате, Бугаре и др.

Посебно место у мозаику историјских личности које су дале свој допринос у посматраном периоду срп-

ској државотворној мисли, Симеуновић даје великанима српске историје прве половине 19. века као што су Карађорђе Петровић, Петар Петровић Његош, Милош Обреновић и Вук Караџић. Указујући на заслуге у образовању српске државности током Првог и након Другог српског устанка које су имали Карађорђе и Милош Обреновић, аутор наводи и мане и недостатке ауторитарног начина владања, посебно када је у питању кнез Милош Обреновић. Петар Петровић Његош је давао велики допринос као световни и духовни владар Црне Горе, посебно књижевним стваралаштвом и ненадмашним делима у којима је обележио српску државотворну идеју која је остала утицајна и актуелна до данашњих дана. Вук Караџић је дао своје виђење српске политичке мисли залажући се за демократизацију и умереност у владању, која би била регулисана уређеним државним политичким системом. Са друге стране, Вук није тежио економској равноправности, већ уређености односа у оквиру тадашњег феудализма са зачетком капиталистичких односа, али свакако у правцу либералнијих идеја тог доба.

Филип Вишњић народни гуслар, кнез Иво од Сембе-рије, Димитрије Давидовић, кога аутор назива „српским Метернихом“ и Јеврем Грујић такође добијају свој простор у Симеуновићевом мозаику истакнутих личности српске државотворне мисли током 19. века.

Стојан Новаковић, истакнути српски научник и државник, имао је искључиво домаће српско образовање, за разлику од највећег дела тадашње елите у Србији. Написао је преко 50 књига и 400 других различитих научних радова, остао забележен као значајно име у науци, али и политици, председник владе, министар. Јован Скерлић је такође представљао спој признатог стручњака и политичара, али без државничког ореола. Скерлић је теоретски и у пракси оснажио социјал-демократску идеју, реформиста – социјалиста, али је држао дистанцу у односу на марксизам. Васа Пелагић, народни учитељ, човек контроверзне биографије, био је убеђени левичар, свештеник, национални прегалац. Обилазећи српске земље, тада расцепкане између Аустро-угарске и Турске, али и две независне Србију и Црну

Гору, прогањан и осуђиван, Пелагић је оставио богату и разноврсну литературу иза себе.

Генерал Јован Мишковић и пуковник Драгутин Димитријевић Апис су представници српске нововековне државотворне мисли из редова војних лица. Као високи официри они су се бавили и политиком, оставши при том изразито српских националних убеђења. Залагали су се за уједињење српског народа и велику Србију. Апис, један од инспиратора и учесника Мајског преврата 1903., вођа и организатор тајне организације „Црна рука“, који је помогао да се доведе на власт династија Карађорђевића. Апис је и сам постао жртва осуде регента Александра Карађорђевића на Солунском процесу током Првог светског рата.

Милован Миловановић, доктор права са Сорбоне, истакнути српски државник и дипломата, створио је у пракси Балкански савез и утро пут ослободилачком Балканском рату 1912. године, изгубивши пре тога у несрећним и до краја нерасветљеним околностима свој живот непосредно пре тога.

Српска државотворна мисао помешана са југословен-

ством у деловању Гаврила Принципа и организације Млада Босна, оставили су снажан траг међу српском и југословенском омладином уочи Првог светског рата. Посебну пажњу Симеуновић посвећује двојници научника светског ранга, који су у исто време имали истакнуто место у промишљањима и афирмисању српског националног идентитета. То су Јован Цвијић државотворним идејама и Никола Тесла својим родољубљем. Цвијић је био у једној врсти сретне синтезе науке и политике, делујући посебно плодно у оба правца, у периоду првих деценија XX века, када је оствариван вековни сан коначног ослобођења и уједињења српског народа. Тесла је као један од највећих стваралаца на планетарном нивоу XX века, испољавао снажан родољубиви карактер јасног српског идентитета.

Описујући животни пут и дело Симе Марковића, истакнутог српског комунисте међуратног периода, Драган Симеуновић на метафоричан начин презентује и судбину малих народа у жрвњу велике политике и најснажнијих идеологија XX века. Посвећен комунистичкој идеји,

Марковић је у исто време задржао и основне нити промишљања у правцу српске државотворности, која је управо у већем делу међуратног периода била пасторче коминтерновске концепције. На тај начин је и сам Марковић постао жртва комунистичких чистки, противећи се коминтерновској концепцији донетој на Дрезденском конгресу, о Југославији као „великосрпској творевини и тамници народа“. Потом је у годинама уочи Другог светског рата и немачкој нацистичкој опасности и сама тадашња коминтерновска Москва ревидирала поменуте ставове, свесна значаја српског фактора у предстојећем великом сукобу и супротстављању фашистичкој опасности.

Најзад Драган Симеуновић у оквиру мозаика истакнутих личности српске државотворне нововековне мисли представља и два владаоца из краљевске породице Карађорђевић. Први је краљ Александар Карађорђевић, а други кнез Павле Карађорђевић.

Краљ Александар Карађорђевић је за разлику од свог оца краља Петра, показивао снажне тежње ка моћи и владању, добивши

регенство у односу на старијег брата Ђорђа, потом обрачунавши се са Аписом и „црнорукцима“, те добивши раније престо јер га се његов отац пре краја свог живота одрекао. Александар је као владар показао способности и енергију, али је дискутабилна његова опредељеност да формира Југославију, а не велику уједињену Србију и то управо унитарну – што нису желели Хрвати, а тада није одговарало ни Србима јер су имали могућност да омеђе своје земље и макар их на неки начин институционализују у оквиру заједничке државе. Краљ Александар је имао огромна овлашћења као владар по Уставу, која је прекорачивао, изгубивши потом живот у атентату, оставши за живота, и посебно после смрти уважаван од широких маса не само Срба, већ у годинама испред Другог светског рата, делом и од других народа заједничке југословенске државе.

Кнез Павле Карађорђевић, уметник и аристократа по духу, вршио је дужност првог намесника у седмогодишњем периоду. То су године које су претходиле Другом светском рату. Павле Карађорђевић је лавирао у унутрашњој и спољној по-

литици, кад год је било могуће избегавајући сукобе у тежњи стабилности државе. Те тежње су, међутим, биле ограничаване нестабилним окружењем, бројним унутрашњим изазовима бурним превирањима у Европи. Драган Симеуновић аналитички образлаже сложеност међународне и унутрашње ситуације Краљевине Југославије уочи судбоносних мартовских догађаја 1941. године, и сужени простор за деловање кнеза Павла и званичних власти у Београду. Себичност Велике Британије и савезника, резервисаност СССР који се и сам суочавао са растућом опасношћу немачког напада, ултимативни став Немачке и агресивност осталих чланица Тројног пакта према Југославији, али и несрећне унутрашње прилике, пре свега сепаратизам Хрвата, смањивали су маневар кнеза Павла и престоничког Београда. Кнез Павле се ипак, уз све повремене грешке које су се у тим тешким тренуцима доносиле, попут краља Александра, превасходно водио жељом да заштити сувереност Југославије и народа којим се владало.

Књига *Српска државотворна мисао*, деветнаес-

та по реду научна монографија истакнутог ствараоца у области друштвених наука професора др Драгана Симеуновића, на аналитичан и студиозан начин, политиколошким и у мањој мери и историјским методом, приступа представљању живота и рада двадесет и два истакнута нововековна српска мислиоца. На први поглед различити по својој основној вокацији и чак идејном опредељењу, ови великани нововековне српске историје, повезани су управо у томе што су уз све своје специфичности, остали доследни, и дали свој практични и писани допринос српској државотворној мисли. Иако је о њима до сада доста писано, политиколошки компаративан приступ свих њих, презентира у овој научној монографији професора Симеуновића, јединствен је до сада. Симеуновић пратећи кроз историјско време ове истакнуте личности новије српске историје, даје један свеобухватан метод у анализи њиховог животног и писаног дела, и то превасходно са аспекта доприноса српској државотворној мисли. Стога препоручујемо наведено дело стручним круговима, али и ширем мњењу, посебно

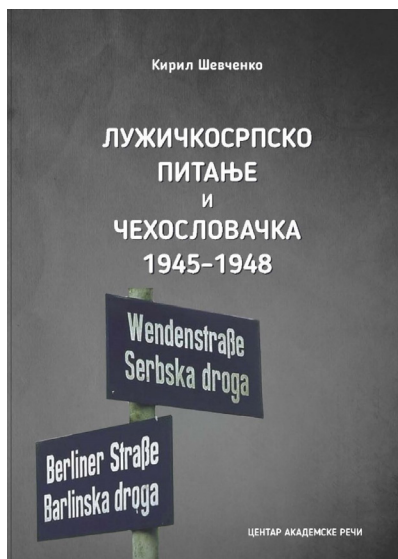
при томе имајући у виду леп стил којим је рад написан, што га чини разумљивим најширој читалачкој публици.

УДК 94(=162.5)
(437)''1945/1948''(049.3)

Јово Бајић

БРАЋА ПО ИМЕНУ, КРВИ И СТРАДАЊУ

Кирил Шевченко,
Лужичкосрпско питање и Чехословачка 1945–1948.
Шабац: Центар академске речи, 2017, 328 стр.

Књига руског историчара Кирила Шевченка *Лужичкосрпско питање и Чехословачка 1945–1948*, недавно објављена у издању Центра академске речи из Шапца, значајна је за српске читаоце из више разлога. Ово је једно од важних дела објављено код нас о Лужичким Србима, са којима ми Срби са

Балкана, делимо заједничко име, порекло, језик и трагичну историјску судбину. Шевченкова књига се у првом реду бави покушајима Лужичких Срба да у времену од 1945. до 1948. године реше своје национално питање, везујући своју судбину за Чехословачку и тиме покушају да свој народ извуку из немачког „питонског загрљаја“.

Први део, готово трећина књиге, посвећена је историји Лужичких Срба, од првих помена њиховог имена у историјским изворима у X веку, до краја Другог светског рата, а њиховом страдању у време нацизма посвећено је посебно поглавље. Колико је важно Шевченково представљање историје Лужичких Срба, толико су, за српске читаоце и истраживаче прошлости Полапских Словена, важни извори на које се Шевченко позива, те је објављена и библиографија радова којима се он користио.

Аутор ове књиге Кирил Шевченко (1966) школовао се на Историјском факултету Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов“, а усавршавао се и у Прагу. Још за време студија почео се бавити Лужичким Србима којима је посветио дипломски рад, а после тога

већи број радова. За њега се може рећи да је један од најбољих познавалаца овог најмањег словенског народа и њихове историје.

Ова књига могла би да послужи као подстрек и путоказ нашим истраживачима, историчарима и лингвистима да смелије крену у истраживање древне прошлости балканских Срба, да своју пажњу усмере на далеке заједничке претке, на Србе од којих су настали Лужички Срби и Срби на Балкану, да покушају да дају одговор на то какве су њихове „крвне везе“, какав је био заједнички језик из кога су се гранали језици Лужичких и балканских Срба. Последње дело, колико нам је познато, које је било на том трагу је књига Реље Новаковића *Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво* (1977). На ово питање настојао је да одговори и амерички научник нашег порекла Иво Вучковић, који међу балтичким Словенима, поред Лужичких Срба, налази, једне поред других, и Србе Далмате и Србе Гламочане. (Далмати су, како знамо, балканско илирско племе, а Гламоч је област у југозападној Босни, средишњи део простора на коме су живели Далмати). Ово су

изазови којима би се морали бавити наши српски, балкански историчари и лингвисти.

Од свих суседних народа, на шта указује Шевченко, Лужичким Србима највише су се бавили Чеси, чешки историчари и чешки политичари. Како су Чеси доживљавали Лужичке Србе најбоље потврђују речи чувеног чехословачког сорабисте Јозефа Пате који за Лужичке Србе каже: „Историја Лужице заправо је историја хиљадугодишње борбе поробљених Словена с надмоћним немачким снагама. Почев од шестога века, када се појављују први историјски подаци о Полапским Словенима, овде се прати истрајна борба у којој се решава питање живота не само тих Словена већ и свих суседних словенских народа, Чехословака и Пољака. Лужички Срби су жива савест садашње Европе, њена отворена рана и истовремено снажно упозорење свим осталим Словенима, који су подељени, иако су слободни, и све више потпадају под немачки утицај.“

Чувени чешки политичар Томаш Масарик, на шта такође подсећа Шевченко, стрепећи над судбином Лужичких Срба, стрепио је и

над Чесима. У једном писму оснивачу чешке сорабистике, Адолфу Черном, он пише: „Код нас је до сада постојала само навика оплакивања (германизованих Полапских Словена, К. Ш.). Међутим, сада је потребно да поставимо питање зашто је наш словенски сусед нестао, јер ако спознамо узрок његове смрти, ми можемо избећи сличну болест. Ако бисмо спознали стварни ток лужичке историје, /.../ много бисмо научили. Али, опростите, како нам могу помоћи сталне тврдње како су Немци били сурови, ако не чујемо колико су слаби били сами Лужичани, како су о њима мало бринули Чеси и Пољаци, „браћа“. Дошло је време да се реалистички спозна стање ствари и да се не ослања на емоције тамо где је потребан разум.“

Два пута се у XX веку, после два светска рата, 1918. и 1945. године, како указује Шевченко, јавила варљива нада да би Лужички Срби могли да реше своје национално питање, да би могли доћи до државне самосталности, или бити припојени блиској, братској словенској земљи, Чехословачкој. Године 1918. припремљени су начини да се лужичкосрпско

питање постави пред Версајску конференцију која је решавала судбину многих европских народа и држава. Лужички Срби остали су „кратких рукава“. Они од којих се највише очекивало, чехословачки представници на Версајској конференцији, бавили су се интересима своје земље. Лужичко питање није било покренуто. Ништа нису добили. Остали су у Немачкој подељени у две покрајине, Прусској и Саксонији.

Лужички Срби, како износи Шевченко, данас постоје захваљујући победи Совјетског Савеза над Хитлеровом Немачком. После 1945. године обновљене су идеје о стварању самосталне државе, или припајању Чехословачкој. Очекивало се да чехословачко руководство на преговорима о решавању питања поражене нацистичке Немачке, заступа Лужичке Србе и да у томе одигра значајну улогу. Велике наде у чехословачко руководство полагао је и првак Српско-лужичког националног комитета, свештеник Јан Циж. Поновила се прича из 1918. године. Приликом мировних преговора, решавања немачког питања и поделе немачке територије, словенске држа-

ве Чехословачка и Пољска гледале су своје националне интересе, а Совјетски Савез имао је обзира према окупационој зони и Немачке коју је контролисао и на којој је стварана нова држава – Источна Немачка.

Део историје Лужичких Срба од 1945. до 1948. године био је пун „белих мрља“ које је требало попунити. Те беле мрље попунила је Шевченкова књига. Лужичкосрпско национално питање решавано је према марксистичкој науци и пракси, у шта су се укључили и многи национални прваци Лужичких Срба. Тај задатак препуштен је марксистичкој Јединственој социјалистичкој партији Источне Немачке. Нешто је и урађено, отворене су лужичкосрпске школе, створене националне институције, покренуте новине и часописи на лужичкосрпском језику. Али асимилација није заустављена, нити су се немачки марксисти истински трудили да је зауставе. Сваки приговор из редова интелектуалаца Лужичких Срба о угрожавању националног идентитета називан је ситнобуржоаским шићарцијством.

Поновила се стара прича и 1990. године, после уједињења Немачке. Данас се

могу чути замерке неких чешких политичара, упућене својој влади да се, када је била прилика, нико од њих на Међународној конференцији „Четири плус два“, одржаној 1990. године у Москви, када се уједињавала Немачка, није сетио Лужичких Срба. Тада се могло тражити да се територија на којој су живели Лужички Срби припоји Чехословачкој. Али представницима Чехословачке, и њиховом прваку Вацлаву Хавелу, миљенику Запада, то није падало на памет.

Данас Лужичких Срба има око шездесетак хиљада.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Национални интерес* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- приликом навођења *монографије/књиге* фуснота мора садржати:
 - Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- приликом навођења *чланака из часописа*:
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- приликом навођења *зборника радова/поглавља из књиге*:
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- приликом навођења *извора са Интернета* (не смеју прећи више од **10%** коришћене литературе):
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- приликом навођења *архивске грађе*:
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**
 - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
 - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**
 - Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**
 - Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.nacionalniinteres.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@nacionalniinteres.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикувању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за
национална и државна питања = National inter-
est: Magazine for National and State Issues/главни
уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник
Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд
(Савски трг 7а); Институт за политичке студије,
2005 - (Београд: Eseloge). - 24 цм

Три пута годишње - Другачије повезане серијске
публикације: Национални интерес (CD-
ROM)=ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални
интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460